
ЈУГОСЛОВЕНСКО–ШПАНСКЕ ПАРАЛЕЛЕ

ЈУГОСЛОВЕНСКО–ШПАНСКЕ ПАРАЛЕЛЕ

Приредио

Др Рајко Петровић, научни сарадник Института за европске студије

Рецензенти

Др Милан Игрутиновић, научни сарадник Института за европске студије

Др Стеван Гајић, научни сарадник Института за европске студије

Издавач

Институт за европске студије

Трг Николе Пашића 11

11000 Београд

За издавача

Др Миша Ђурковић

Лектура

Драган Јовић

Техничка обрада и дизајн корице

Весна Пијановић

Штампа

Зухра, Београд

Тираж

100

ISBN 978-86-82057-90-1

Рајко Петровић (ур.)

Југословенско–шпанске паралеле

Институт за европске студије
Београд 2023

САДРЖАЈ

Предговор	7
Рајко Петровић: Југословенско–шпанске паралеле: између заблуда и стварности	10
Зоран Крстић: Између ауторитаризма и демократије: упоредно искуство Југославије и Шпаније	43
Слободан С. Пајовић: Шпанија и југословенска криза (1989–1999)	65
Душан Илић: Шпанско–југословенске уставне паралеле са освртом на Устав СФРЈ 1974. и Устав Шпаније 1978.	89
Јовица Павловић: Однос водећих европских земаља према проглашењу независности Хрватске, Словеније и Каталоније: упоредна анализа	108
Веран Станчетић: Прекогранична сарадња као инструмент политике изградње мира и стабилности – шпанско искуство и могућности примене на нашим просторима	125
Петар С. Ђурчић: Југославија, Вајмарска република и Шпанија – симултарни пут у опадању демократије (сличности и разлике)	149
Србољуб Д. Пеовић: Ставови улеме према питању хиџрета по хришћанским освајањима у Андалузији и Босни и Херцеговини у огледалу фетви	176

- José Girón Garrote: España y Cataluña. Tres siglos de desencuentros y siete años de intentos de ruptura 193
- José Ángel Ruiz Jiménez: La profunda huella del deporte en la relación entre los países de la antigua Yugoslavia y España 213

Предговор

Дана 29. јуна 2023. године на Институту за европске студије у Београду, у великој свечаној сали одржана је научна конференција под називом „Југословенско–шпанске паралеле: између заблуда и стварности“ на којој су учествовали сви аутори текстова приложених у овом зборнику. Била је то прва научна конференција такве врсте организована не само у Србији, већ и на постјугословенском простору уопште, с обзиром да се, упркос великом интересовању научне, академске и шире јавности, о теми сличности и разлика између Шпаније и Југославије мало писало, посебно на научном нивоу. Управо зато уредник овог зборника дошао је на идеју да једну такву научну конференцију и организује, као и увек, уз несебичну подршку др Мише Ђурковића, директора Института за европске студије који је, као и небројено пута раније, показао изузетан сензибилитет за неговање традиције и културе изучавања „шпанских тема“ на нашем институту. Чињеница да је у истом својевремено радио и Триво Инђић, дојен хиспанских студија на простору бивше Југославије и некадашњи амбасадор наше земље у Шпанији, обавезује нас да и у будуће наставимо са оваквом праксом. На поменутој научној конференцији аутори редова овог зборника у краћим цртама изложили су резултате својих истраживања који су, са много више детаља и упућивањем на адекватну литературу, дати у тексту самог зборника који је пред вама. Посебно радује чињеница да је, осим моје маленкости, и др Миша Ђурковић учествовао у дебати током конференције са својим узрапредовалим шпанским језиком, те наш не тако бројчано велики институт може да се похвали чињеницом

да сада већ има два научника који говоре другим највећим светским језиком данашњице.

Огромну вредност овог зборника представља чињеница да су међу његовим ауторима, без имало претеривања, како најбољи познаваоци историјских, политичких и друштвених прилика у самој Шпанији, тако и појединих специфичних области кроз које су југословенско-шпанске паралеле „провучене“. Најпре бих издвојио др Хосе Хирона, професора историје са Универзитета у Овиједу у пензији и дописног члана Краљевске академије историје Шпаније, великог пријатеља наше земље и врсног познаваоца прилика на постјугословенском простору, који је дао фантастичан преглед настанка и развоја каталонског сецесионизма, као и политичких проблема и изазова који исти данас носи са собом. На скоро 50 страна други Шпанац, др Хосе Анхел Руис Хименес, професор са Универзитета у Гранади, дао је сјајан приказ спортских југословенско-шпанских веза које су изузетно богате и које су увек представљале мост који спаја два географски удаљена простора. Свакако у исти ранг са њима ваља ставити и домаће врхунске стручњаке из области хиспанских студија – др Слободана Пајовића, професора Факултета друштвених наука у Београду који је обрадио изузетно значајну тему улоге Шпаније у југословенској кризи од 1989. до 1999. године и др Зорана Крстића, професора са Факултета политичких наука захваљујући коме смо могли чути нешто више упоредном искуству Шпаније и Југославије како у временима ауторитарних режима (франкизма и титоизма), тако и у периоду демократизације на њиховим просторима. Изузетно вредан рад приложио је још један професор са Факултета политичких наука, др Веран Станчетић, водећи домаћи експерт у области регионализма и регионалне политике, а који се тиче позитивног искуства Шпаније у примени модела прекограничне сарадње и могућности усвајања исте праксе и на нашим просторима.

Ништа мањи допринос својим радовима нису дале ни моје уважене младе колеге са Института за европске студије. Др Јовица Павловић, који је недавно докторирао на тему везану за примену етике сецесије, је на врло исцрпан начин обрадио однос водећих европских земаља према проглашењу независности Словеније и Хрватске са једне, те покушају проглашења независности Каталоније са друге стране. Др Душан Илић, такође недавно свршени доктор правних наука, један од најбољих младих домаћих познавалаца уставног права, сачинио је крајње

озбиљно поређење Устава СФРЈ из 1974. године и Устава Краљевине Шпаније из 1978. године. Два будућа доктора наука, Петар Ђурчић и Србољуб Пеовић, својим радовима дали су посебно интересантан допринос овом зборнику. Колега Ђурчић, као без премца најбољи млади домаћи познавалац политичких прилика у Немачкој и њене историје, упустио се у веома комплексну анализу симултарног пута у опадању демократије у Немачкој, Краљевини Југославији и Шпанији у турбулентном међуратном периоду. Са друге стране, колега Пеовић, као најбољи млади домаћи познавалац арапског и исламског света уопште, анализирајући различита тумачења живота у земљама које су некад биле под исламском влашћу (попут Андалузије и Босне и Херцеговине) дата од стране врских исламских учењака, показао је колико је ислам својим вишевековним присуством на Иберијском и Балканском полуострву оставио дубоке и неизбрисиве трагове на истима.

Остаје нада да ће објављивање овог зборника бити један од важних корака у нужном правцу развоја и јачања српско-шпанских веза. Шпанија, као тренутно највећи политички савезник Србије унутар западне цивилизације, јесте и биће један од најснажнијих ослонаца српске дипломатије у борби за очување Косова и Метохија као саставног дела наше суверене националне територије и зато јој увек ваља посветити пажњу коју она, бар када је реч о нашој научној, академској и широј јавности, апсолутно заслужује.

У Београду, 30.6.2023.

Др Рајко Петровић
Научни сарадник Института за европске студије

Рајко Петровић*

Институт за европске студије
Београд

ЈУГОСЛОВЕНСКО-ШПАНСКЕ ПАРАЛЕЛЕ: ИЗМЕЂУ ЗАБЛУДА И СТВАРНОСТИ

Сажетак: Предмет истраживања овог рада јесте преглед најзначајнијих сличности и разлика између Шпаније и Југославије као сложених и мултиетничких држава, а које се често у домаћој и иностраној литератури, те у јавном дискурсу, користе као два упоредива случаја. Циљ истраживања јесте да најпре укаже на важност научног приступа феномену југословенско-шпанских паралела, а потом и да објасни, уз неспорно присуство одређених сличности, битне разлике које постоје између двеју земаља. Резултати истраживања показали су да, упркос сличностима, постоје разлике које су значајно утицале на различите друштвено-политичке развоје Шпаније и Југославије кроз историју и, у коначници, на њихове различите судбине. У истраживању смо се користили историјском методом, компаративном методом и методом анализе.

Кључне речи: Југославија, Шпанија, сложене државе, сецесионизам, мултикултурализам, тероризам

* rajkopetrovic993@gmail.com

Увод

Шпанско-југословенски односи, али и паралеле између истих одувек су привлачили пажњу јавности обеју земаља. Као сложене и мултиетничке државе, које су проживеле и периоде монархије и републике, грађанског рата, али и диктатура, Шпанија и Југославија су као такве биле згодне за различите врсте поређења. Учешће југословенских добровољаца у Шпанском грађанском рату, као и непомирљиви анимозитети између Јосипа Броза Тита и Франсиска Франка (*Francisco Franco*) који су у послератном добу прерасли у прекид дипломатских односа између двеју земаља, били су додатни поводи за неретко стављање Шпаније и Југославије у исту реченицу. У самој шпанској јавности интересовање за природу и карактер југословенског државног пројекта значајно је порасло након распада истог, јер је постојао латентни страх у одређеним шпанским круговима да би се, без адекватне реформе унутрашњих политичких и економских односа, сличан сценарио могао десити и њиховој држави. Део шпанских аутора и јавности од тада па до данас, а посебно након покушаја отцепљења Каталоније 2017. године, муче питања везана за то који су то узроци довели до распада Југославије и да ли је могуће пронаћи потенцијално исте или сличне узроке за распад Шпаније у будућности. Домаћа јавност, мањим делом академска и стручна, а већим ширира, неретко је више из знатижеље и провере одређених хипотеза и законитости помно пратила сва битнија дешавања у далекој нам Шпанији, подсећајући се притом наших искустава живота у једној сложеној, федералној, мултиетничкој, али и сталним националним тензијама и сукобима центра и периферије оптерећеној држави. Иако је Шпанија и по површини (505.990 км² наспрам 255.804 км²) и по броју становника (1990. године 38,9 милиона наспрам 23,5 милиона) била значајно већа од Југославије, то није сметало да се две земље пореде и у неким неполитичким и некономским областима, попут нпр. успеха у спорту и сл. Шпанци су тадашње Југословене са толиким жаром доживљавали као своје велике фудбалске и кошаркашке ривале да су своју победу од нула према један 1977. године на београдској „Маракани“ у склопу квалификација за светско првенство називали „Београдском битком“ (*La batalla de Belgrado*).

До сада у домаћој академској заједници није написан ниједан рад који би на један пре свега научан, а потом и систематичан начин

представио све битне како сличности, тако и разлике између Југославије и Шпаније или Шпанаца и Југословена, те као такав служио као референтни оквир за даља истраживања ове тематике. У том смислу, овај рад претендује да све важне сличности и разлике између Југославије и Шпаније не само „попише“ на једном месту, већ и да укаже на степен њихове релевантности за саме политичке, економске и друге процесе који су се унутар двеју земаља одвијали, односно који се и даље одвијају у случају Шпаније.

Сличности између Југославије и Шпаније

Неколико је неоспорних сличности између Југославије и Шпаније које су релеватне у смислу конкретних историјских, политичких, идентитетских и других импликација које су из њих проистицале, те ћемо се у наредним пасусима фокусирати на њихово детектовање, а потом и образложење.

Заједнички антички корени

Прва сличност јесу заједнички антички корени два посматрана простора која су била у саставу Римске империје, те су као таква претрпела идентичне утицаје у сфери управе и администрације, војног устројства, културе, права и сл. Римљани су простор Иберијског полуострва, које су назвали Хиспанија, освајали пуних 200. година (218. г.п.н.е. – 19. г.п.н.е.), где су наишли на жесток отпор домаћег становништва (познат је херојски и жилави отпор града Нумансије у близини данашње Сорије који је сломио Сципион Емилијан Африканац (*Scipio Aemilianus Africanus*), док су територију унутрашњости Балканског полуострва са југословенском територијом као њеним средиштем, Римљани такође дуго и уз доста муке освајали од 229. г.п.н.е. до 107. г. када је цар Трајан (*Marcus Ulpius Traianus*) успео да интегрише Дакију у римски државни и управни систем. Интересантно је да је сећање унутар шпанске и југословенске елите на доба Римског царства било толико снажно да су Шпанци својој земљи насталој уједињењем краљевстава Кастиље и Арагона у 15. веку дали име Шпанија (*España*) од кога је изведено само

њихово име (*españoles*), односно политичка нација управо по римском древном називу за тај простор (*Hispania*), док је међу Јужним Словенима средином 19. века букнуо Илирски покрет као не само књижевни и еманципаторски, већ и као политички покрет који је за циљ имао уједињење свих Јужних Словена за које се користио упоредни назив Илири. Чак су и одређени великодостојници унутар Српске цркве носили титуле које су се односиле на Илирик попут патријарха Василија Бркића (1763–1765) кога су називали „патријархом сербским и света Илирика“ (Дурковић Јакшић, 2020: 39). Бројне публикације из 19. века, попут *Речника илирскога и немачкога језика* Рудолфа Веселића штампаног у Бечу 1853. године, носиле су у себи илирски префикс (Veselić, 1853). Све поменуто сведочи о важном пре свега културном и идентитетском наслеђу и утицају који је Римска империја оставила на Иберијском полуострву и централном Балкану.

Етничка сродност међу самим Шпанцима, односно Југословенима

Друга сличност тиче се преобладајуће етничке сродности унутар саме шпанске, односно југословенске популације. Иако су и Иберијским и Балканским полуострвом пролазили многи народи и сударале се различите цивилизације, културе и религије, став историјске науке, у савремено доба поткрепљен генетским истраживањима (путем тзв. генетских хаплогрупа) све више иде у правцу да се, сем Баска, остатак становништва данашње Шпаније сматра иберо–келтима (тзв. Келтибери), односно мешавином насталом стапањем придошлих Келта са староседелачким Иберима (R1b хаплогрупа) (de Bernardo Stempel, 2002: 89–93), док се у случају југословенског простора, сем Албанаца, говори о словенско–староседелачком пореклу његових данашњих житеља, односно о људима који су настали мешањем придошлих Словена са староседелачким племенима, Илирима, Трачанима и Дачанима пре свих (R1a и I2a хаплогрупе). Дакле, у једном ширем смислу већина савремених Шпанаца имају исто етничко, односно генетско порекло, баш као и већина припадника савремених јужнословенских нација (РТС, 2019).

Језичка блискост између Шпанаца, односно Југословена

Трећа сличност огледа се у језичкој блискости већине становништва на простору Шпаније, односно територији некадашње Југославије. Скоро сви становници Шпаније говоре службени кастиљански (шпански) језик, где је већини популације он матерњи језик. Унутар Шпаније, изузев Баскије и делова Наваре у којима се говори и баскијски језик (*euskera*) као језик изолат и једини преживели преромански језик на Иберијском полуострву, сви остали народи говоре неким од језика који спадају у групу иберијских романских језика – поред поменутог кастиљанског, ту су и каталонски, галицијски, валенсијански, астуријски, леонски, окситански и други. У случају многих од поменутих тешко је разазнати да ли је реч о посебним језицима или само дијалектима кастиљанског или каталонског, али то за потребе овог рада није посебно важно – суштина је да су сви ти језици и дијалекти толико сродни и да њихови говорници међусобно без већих препрека могу да комуницирају. На простору бивше Југославије доминантан језик је српски, премда се у доба Краљевине Југославије он званично називао „српско–хрватско–словеначки“, а у време социјалистичке Југославије „српскохрватски“ или „хрваткосрпски“ језик. Јасно је да не треба износити посебно аргументацију у прилог тези да су разлике између српског са једне и хрватског, босанског и црногорског са друге стране минималне¹, али свакако треба подсетити да и словеначки и македонски спадају у групу јужнословенских језика, те да сем албанског (заседна грана индоевропских језика) и мађарског (угро–финска подгрупа уралских језика) постоји било језичка истоветност, било језичка блискост већине становништва на простору некадашње Југославије.

Исламско освајање Иберијског и Балканског полуострва

Четврта сличност подразумева то да су оба посматрана простора била предмет освајања исламских завојевача током значајног дела своје историје. Арапи муслимани са северозапада Африке, познатији под

¹ Аутор овог рада уважава мишљење лингвиста који сматрају да се изворно ради о једном, српском стандардном књижевном језику.

именом Мавари, контролисали су скоро цело Иберијско полуострво или његове делове између 711. и 1492. године (доба Ал-Андалуза), оставивши током тог дугог временског развоја велики утицај на културу, религију, филозофију, архитектуру, књижевност, језик и друге аспекте друштвеног и политичког живота затеченог становништва. У то доба долази и до (најчешће насилне или под притиском) исламизације локалног хришћанског становништва које је називано морискосима (*moriscos*). Убрзо након завршетка Реконкисте, што је заједнички назив за напоре хришћана на Пиринејском полуострву да исто ослободе од исламских освајача, што се десило падом Гранаде 1492. године, морискоси су, заједно са јеврејима, насилно протерани из Шпаније. Дуготрајно присуство исламског фактора на простору данашње Шпаније снажно је утицало и на обликовање заједничког националног идентитета заснованог најпре на идентичној римокатоличкој религији, а потом и на заједничком језику и римском наслеђу, као и на уједињење свих Шпанаца под једну краљевску круну, односно у једну државу. Османско освајање Балканског полуострва, којим су биле захваћене скоро све јужнословенске територије, одвијало се у периоду од 14. до 16. века, где све до почетка 20. века неки делови бивше Југославије остају под османском влашћу. И у овом случају је, баш и као у случају Шпаније, присуство исламских завојевача оставило значајан утицај на друштвено–политичке прилике, где долази до масовног преласка локалног становништва у ислам (потурице, помаци), верске дискриминације хришћанског живља, доминације шеријатског права, као и честих устанака и сеоба становништва. Победа Србије, Црне Горе, Бугарске и Грчке над Османским царством у Првом балканском рату (1912–1913) није резултирала само протеривањем Османлија са Балкана, већ и стварањем битних услова за уједињење Јужних Словена. Интересантно је поменути да постоји и паралела у вези са деловима територије данашње Шпаније и некадашње Југославије, а који никада нису били под контролом исламског фактора. У случају Југославије то су били Хрватско Загорје, Истра и Словенија, а у случају Шпаније Астурија, Кантабрија и Баскија.

Искуства и са монархијом и са републиком

Пета сличност огледа су у томе што су и Југославија и Шпанија искусиле и период монархије и период републике као облике владавине. Шпанија је настала као монархија крајем 15. века уједињењем кастиљанске и арагонске круне, односно венчањем Исабеле Кастиљанске (*Isabel de Castilla*) и Фернанда Арагонског (*Fernando de Aragón*) и била је то непрекидно до проглашења Прве Шпанске Републике (1873–1874). Касније је република била обновљена прокламацијом Друге Шпанске Републике 1931. године, а која је трајала све до завршетка Шпанског грађанског рата 1939. године. Југославија је, тада под именом Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, 1918. године такође створена као монархија са династијом Карађорђевића на челу, да би 1945. године након завршетка Другог светског рата Краљевина Југославија и дефинитивно нестала са међународне сцене, јер су комунисти тада створили Демократску Федеративну Југославију која је уједно била и прва званично проглашена република на овим просторима. Овде, међутим, треба указати на неке битне разлике. Шпанске републике су настале мирним и демократским путем, док је југословенска монархија угашена недемократски, противправно и насилно путем комунистичке револуције и послератног терора. Са друге стране, шпанска република је такође угашена недемократским и насилним путем са коначном победом Франкових националиста током Шпанског грађанског рата. Док је Шпанија након слома диктатуре обновила монархију са краљем Хуаном Карлосом I од Бурбона (*Juan Carlos I de Borbón*), Савезна Република Југославија, затим Србија и Црна Гора, а потом Србија као самостална земља наставиле су и после пада комунизма да функционишу као републике.

Искуство грађанских ратова

Шеста сличност између Шпаније и Југославије, нажалост, јесте суморно искуство грађанских ратова. Шпанију су најпре током 19. века задесила три грађанска рата – Први карлистички рат (1833–1840), Други карлистички рат (1846–1849) и Трећи карлистички рат (1872–1876), а који су представљали сукобе више различитих актера по више различитих питања – сукоби око права на престо, борбу шпанског

традиционализма и национализма против надолazeћег либерализма, борбу између монархиста и републиканаца, сукобе између центрифугалних и центрипеталних политичких и економских сила итд. Штавише, на јужнословенским поднебљима далеко познатији Шпански грађански рат (1936–1939) у делу шпанске јавности тог времена перципиран је као „четврти карлистички рат“, односно наставак обрачуна националиста и ултраримокатолика са либералним, републиканским, комунистичким и секуларним снагама. Југославију је грађански рат задесио најпре у периоду 1941–1945. године с обзиром да се део грађана Краљевине Југославије придружио немачким, италијанским, албанским и бугарским окупаторима, док су се и између два ослободилачка покрета (превасходно сконцентрисана унутар српског народа), четника и партизана, водили међусобни оружани обрачуни. Ова земља се, на крају, и распала у крви и пожару грађанских ратова на својој територији. По броју жртава, али и по умешаности других земаља и светској пажњи коју је привукао издваја се Шпански грађански рат са око милион погинулих и снажним геополитичким последицама које је произвео, због чега га многи сматрају „показном вежбом“ за Други светски рат.

Период диктатуре: титоизам vs франкизам

Седма сличност која везује две посматране земље јесу периоди диктатура са снажним култовима личности кроз које су оне прошле током 20. века. У Шпанији је чврстом песницом од 1939. године (у неким деловима и од 1936. године) све до своје смрти 1975. године владао „каудиљо по милости Божијој“ Франсиско Франко у периоду који је у историографији познат под термином франкизам. Франко је своју владавину темељио на снажној спрези државне власти, војске и полиције и Римокатоличке цркве, гушећи права и слободе грађана, урушавајући демократске институције и владавину права, те сузбијајући сваки вид сепаратизма и идентитетских и језичких особености (поседно у случајевима Каталоније и Баскије), републиканизма и комунизма. Каудиљов идеал била је „једна, велика и слободна Шпанија“ која почива на традиционалним породичним вредностима, јавном моралу и шпанском ултранационализму, а његово поимање Шпаније као историјски важне „силе добра“ против које су се уротиле „силе таме“ оличене у

Јеврејима, масонима и бољшевицима деловало је посебно упечатљиво и опскурно. Јосип Броз Тито, са друге, суверено је владао социјалистичком Југославијом од 1945. године до своје смрти 1980. године на дијаметрално супротним идеолошким основама – комунизму, радничком самоуправљању, антифашизму, секуларизму и лаицизму, федерализму и политици несврстаности на спољном плану. Поред саме природе, различити су били и исходи двеју диктатура – Франко је иза себе оставио монарха као кључну политичку фигуру која је спровела демократизацију и транзицију земље, стабилну економију, земљу која је умногоме била приближена Европској економској заједници и НАТО пакту и темеље за бескомпромисну борбу са терористичким сепаратистичким елементима, док је Тито уставом из 1974. године широм отворио врата распаду земље, Југославија је 1980-их већ грцала у дуговима, а сепаратистички фактори (најпре албански и хрватски) нису адекватно и благовремено сузбијани.

Кастиљанско–српске паралеле

Осма сличност тиче се кастиљанско–српских паралела у оквиру процеса настанка Југославије и Шпаније. Кастиљанцима су се почели називати становници Краљевине Кастиље која је формирана у 9. веку, а која је у савезу са Краљевством Леоном током 11. и 12. века ширила свој утицај на централном и северном делу Пиринејског полуострва, да би у 13. веку дошло до преминања кастиљанске круне. Кастиља се наметнула и као водећа сила у Реконкисти, те као кључни иницијатор уједињења са Краљевством Арагоном, а касније и са Краљевством Наваром. Иако су у оквиру уједињене Шпаније институције најпре функционисале одвојено по краљевствима, Кастиљанци су убрзо захваљујући својој снази, доминантној геостратешкој позицији, али и крсташком и војничком духу успели да обликују дух новонастале државе (Петровић, 2022а: 11). Кастиљански језик је постао доминантан и он је ширен на новоосвојене територије, док је Мадрид израстао у истинску шпанску престоницу. Сами Кастиљанци су први и у највећој мери почели да се идентификују као Шпанци, идући до те мере да им је шпански идентитет временом постао далеко битнији од кастиљанског. Кастиљански језик је такође временом назван шпанским именом и под

њим је и данас далеко познатији у свету. Укратко, Кастиља и Кастиљанци су свој целокупан идентитет, традицију, културу и језик унели у Шпанију као темеље њеног идентитета.

Срби су пре уједињења свих Јужних Словена у једну државу 1918. године једини имали две међународно признате државе – Србију и Црну Гору, као и стандардизовани књижевни језик који су још 1850. године Бечким књижевним договором представници осталих јужно-словенских народа прихватили као свој књижевни језик. Срби су, штавише, своју државност, која је спојена у једно присаједињењем Црне Горе и Српског Војводства Србији 1918. године након завршетка Првог светског рата, „преточили“ у нову државност Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, односно касније Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије. Унутар српског националног корпуса део становништва поприма и (или само) југословенски идентитет, те оно прихвата нову заставу и грб државе. Не треба трошити речи на то да су одлучујући утицај на стварање Југославије, како својим војничким победама, тако и интелектуалним, а потом и дипломатским напорима дали управо Срби, као ни на то да је на чело нове државе дошла српска династија Карађорђевића и да је њена престоница постала српска престоница Београд.

Каталонско–хрватске паралеле

Девета сличност између Шпаније и Југославије јесу каталонско–хрватске паралеле. Иако је Каталонија била само један од саставних делова Краљевства Арагон пре него што је оно ушло у састав Шпаније, Каталонци кроз своје симболе, националну свест и језик љубоморно чувају успомену на своју средњовековну историју и сматрају се, упркос постојању Арагона и данас као једног од 17 шпанских аутономних региона, легитимним наследницима тог краљевства. Каталонија је неколико пута кроз историју покушавала да прогласи независност од Шпаније у форми републике, а и када то није чинила, водила је различите политичке, економске и културне „битке“ са званичним Мадридом и као таква увек тражила равноправност и своје „поседно место“ унутар Шпаније. Такође је присутно и инсистирање на оштрим разликама између кастиљанског и каталонског језика, потреби за очувањем овог

другог и чак његовим уздизањем у ранг једног од званичних државних језика, те инсистирање на културолошким разликама, где се Каталонци представљају вреднијим, финансијски одговорнијим, култивисанијим и сл. од „примитивнијих и насилнијих“ и у новије време и „фашистичких“ Кастиљанаца, а објашњење за исто се налази у слабијем утицају Мавара на Каталонију у односу на Кастиљу, па чак и у другачијем етничком пореклу Каталонаца у односу на Кастиљанце. Приличну сличност можемо пронаћи и у случају Хрвата и Хрватске, који су увек истицали своју културну и цивилизацијску супериорност у односу на Србе и остатак Југославије, истичући своју државну самосталност до доласка Османлија у средњем веку, затим мањи културолошки траг који су исти оставили на њих, те своју припадност западној цивилизацији у односу на варварски и насилни оријентализам јужно од њих (Оцић, 2022: 9–10). Унутар саме Југославије Хрвати су се борили што за своју независност, што за што већу политичку, економску и културну аутономију стално проказујући централну власт у Београду као сувише центрипеталну, па чак и као „великосрпску“.

„Страни фактори“ – Баски и Албанци

Као десету сличност узимамо постојање посве засебних народа у Шпанији и Југославији у односу на етничко–лингвистичку већину – Баска и Албанаца. Баски су народ који се сматра староседелачким на простору северозападних Пиринеја и Бискајског залива, чак до те мере да је научна заједница све више присталица тезе да су они директни потомци кромањонаца. Имају посебан језик који смо већ поменули, а који нема никакве додирне тачке са низом варијација латинског језика насталих на Пиринејском полуострву. Кресе их и особена култура и обичаји, премда их је са остатком Шпаније увек везивала религијска истоветност, односно римокатолицизам. Баски се, дакле, од осталих становника Шпаније разликују и по етничком пореклу и по језику и сходно томе су од њих у свакодневном животу неретко доживљавани као „неразумљиви странци“. Веома слична ситуација је била са Албанцима у некадашњој Југославији. Они сами за себе тврде да су староседелачког илирског порекла, што званична наука није доказала, али је сасвим јасно да нису словенски народ, те је њихов језик несловенски и,

иако индоевропски, потпуно неразумљив словенском живљу. У сваком случају, пуна интеграција Албанаца у југословенско друштво, како у доба краљевине, тако и у време социјализма била је изазован задатак, што се најбоље видело у њиховим енергичним захтевима за омеђавање сопственог националног простора као политичке заједнице током демонстрација на Косову и Метохији 1981. године, само годину дана од смрти Јосипа Броза Тита. Интересантно је да постоје хипотезе, још увек научно непроверене, о томе да и Баски и Албанци воде порекло са Кавказа. Чињеница је, такође занимљива, да постоје и Кавкаска Албанија и Кавкаска Иберија као географски појмови чак и данас.

Сецесионистичке тенденције

Једанаеста, уједно и најчешће помињана сличност између Шпаније и Југославије јесу сецесионистичке тенденције унутар њих, а које су се у случају Југославије показале као погубне. Шпанија већ деценијама води борбу са два главна сецесионистичка покрета – баскијским, који је дуго времена имао насилну, односно терористичку форму и каталонским, који је махом оличен у мирним протестима заснованим на захтевању од шпанских власти да поштују право на самоопредељење народа и сличне демократске принципе. Поред њих, сецесионистичке тенденције присутне су и у другим шпанским регионима попут Галиције, Наваре, Валенсије, Андалузије и других, али никада њихови политички носиоци нису постали тако важни политички и друштвени фактори не само на регионалном, већ и на националном нивоу као што је то случај са каталонским и баскијским индепендистима. Каталонске власти су чак отишле толико далеко да су 1. октобра 2017. године организовале референдум о проглашењу независности тзв. Републике Каталоније на коме је 90,2% изашлих бирача (излазност је била 43%) гласало потврдно. Централна влада у Мадриду била је принуђена да активира члан 155. Устава Шпаније и привремено предузме управу над каталонским регионом (Петровић, 2020: 116). Иако су се, како захваљујући брзој реакцији шпанских власти и јединству између шпанских владајућих и опозиционих партија, тако и подршци из западних центара моћи ствари довеле под контролу, каталонске сецесионистичке партије и даље имају већину у регионалном парламенту и не одустају

од сепарације од Шпаније. Ни каталонски ни баскијски сецесионизам нису појаве новијег доба, нити се њихов настанак може стриктно везивати за успостављање франкистичког режима 1939. године који је затварао сваки вид баскијске, односно каталонске посебности. Оба народа су кроз историју тежила да стекну било широк степен аутономије унутар Шпаније (кроз федерализацију или конфедерализацију земље), било пуну независност. Каталонски сецесионизам има корене још у покушају Пау Клариса (*Pau Claris*) да прогласи тзв. Републику Каталонију 1641. године, а исто су покушали и Балдомер Лостау (*Baldomer Lostau*) 1873. године, Франсеск Масија (*Francesc Macià*) 1931. године и Љуис Компањс (*Lluís Companys*) 1934. године (Петровић, 2021: 76–78). Баскијски национализам, а потом и његове аспирације да уједини све баскијске историјске провинције у једну независну државу (*Euskal Herria*) обликовао је Сабино Арана (*Sabino Arana*) који је 1895. године основао Баскијску националистичку партију (Петровић, 2018: 194).

Југославија је још од свог настанка била оптерећена сецесионистичким тенденцијама. Хрватски политички прваци су већ 1920–их година захтевали аутономију унутар Југославије, а потом отворено заговарали и раздруживање кроз стварање независних националних држава. Споразумом Цветковић–Мачек из 1939. године настала је Бановина Хрватска, да би априла 1941. као немачки сателит била проглашена усташка тзв. Независна Држава Хрватска. Хрвати су и током вишедеценијског постојања социјалистичке Југославије били најгласнији заговорници распада државе по републичким шавовима. Још 1971. године током „Хрватског пролећа“ тзв. Масовни покрет је покушао да се избори за независност тадашње Социјалистичке Републике Хрватске, али су та настојања угушена од стране централне комунистичке власти. Албанци на Косову и Метохији су своје сецесионистичке аспирације показали још током демонстрација 1981. године, а почетком 1990–их година сецесионизми су, у новонасталим условима глобалних политичких промена након пада Берлинског зида и пораза Совјетског Савеза у Хладном рату, Југославију у коначници и развалили. Најпре је Словенија након тзв. Десетодневног рата прогласила независност 1991. године, а исте године то чини и Хрватска у којој одмах потом избија и грађански рат. Муслимански и хрватски политички прваци су независност Босне и Херцеговине прогласили 1992. године, што такође доводи до крвавог грађанског рата у овој бившој југословенској републици. Косметски

Албанци су 1998/99 године покушали да насилно одвоје јужну српску покрајину од државе Србије, али су најпре војном интервенцијом српске војске и полиције, а потом и Резолуцијом 1244 Савета безбедности Уједињених нација такве амбиције спречене. Црна Гора је, након вишегодишње кампање за отцепљење од државне заједнице са Србијом, то коначно учинила на крајње сумњивом референдуму одржаном 21. маја 2006. године на коме је 55,5% изашлих гласало за отцепљење. Албански сепаратисти су кроз гласање у њиховом парламенту у Приштини противправно и унилатерално 17. фебруара прогласили независност тзв. Косова, за шта су добили подршку од већине земаља колективног Запада. Управо овде треба истаћи битну разлику која је вероватно и пресудно утицала на то да Југославија нестане са политичке мапе Европе, а Шпанија опстане, а то је став Сједињених Америчких Држава и осталих западних сила по тим питањима. Такав однос западних центара моћи према српском фактору (као некадашњем стожеру Југославије), препун двоструких аршина, присутан је и данас, где се фаворизује комадање Србије кроз признање тзв. косовске независности, а дефаворизује нпр. комадање Босне и Херцеговине кроз спречавање отцепљења Републике Српске (Петровић, 2022б: 115–118).

Тероризам

Као последњу, дванаесту сличност између Шпаније и Југославије издвојили смо присуство терористичких организација на њиховим територијама које су имале идентичне тенденције – разбијање државе. У Шпанији је деценијама деловала чувена баскијска терористичка организација Баскијска отаџбина и слобода (*Euskadi Ta Askatasuna*), познатија под скраћеницом ЕТА. Настала је 1959. године и деловала је све до 2011. године, када је положила оружје, односно до 2018. године када је самоиницијативно у потпуности угашена. Одговорна је за убиство 840, рањавање 2.500 и киднаповање 80 људи, не либећи се да као мете одреди не само војнике, полицајце и политичаре, већ и цивиле. Њен идеал било је успостављање марксистичке независне Баскије (уједињене четири провинције у Шпанији и три у Француској), а као главно средство застрашивања власти и грађана користила је бомбашке нападе, отмице и мучења (Петровић, 2022в: 88–91).

У доба Краљевине Југославије ВМРО² и усташки покрет³ деловали су здружено на разбијању исте, те су 9. октобра 1934. године извршили атентат на југословенског краља Александра I Карађорђевића. Усташки покрет је, као такав, успео да створи клеронацистичку државу и да своје терористичке активности устроји као „државне“ и „законите“. Свакако да је највећи терористички изазов за послератну Југославију, додуше за ону „трећу“ односно „скраћену“, представљала тзв. Ослободилачка војска Косова, познатија под скраћеницом ОВК. Реч је о албанској терористичкој организацији основаној 1994. године на простору јужне српске покрајине, а која је од 1997. до 1999. године интензивно деловала на разбијању суверенитета и територијалног интегритета Савезне Републике Југославије као међународно признате државе. Одговорна је за убиства на стотине српских, али и њој непослушних албанских цивила, киднаповања, мучења и етничка чишћења српског и неалбанског живља на простору Косова и Метохије. Разлика између ЕТА-е и ОВК је поново везана за западни међународни фактор који је прву посматрао као терористичку и као такву неприхватљиву, док је другу најпре третирао као такође терористичку, али убрзо, сходно њиховим интересима на Балкану, њени припадници постају за западне силе „борци за слободу“ (Петровић, 2022в: 96).

Разлике између Југославије и Шпаније

Између Шпаније и Југославије, сасвим разумљиво, постоје и бројне разлике од којих смо издвојили оне најбитније како бисмо објаснили због чега су две државе имале различите развојне путеве током прошлости и, у коначници, различите судбине.

Време настанка

Прва велика разлика између Југославије и Шпаније тиче се времена њиховог настанка. Не постоји сагласност међу историчарима у вези

² Унутрашња македонска револуционарна организација

³ Званични назив био је Усташа – Хрватски револуционарни покрет

тога која је тачна година настанка Шпаније као државе, али су сви сагласни да то није било касније од раног 16. века. Неки историчари настанак Шпаније везују за 1469. годину када је склопљен брак између Исабеле Кастиљанске и Фернанда Арагонског, односно када долази до уједињења краљевстава Кастиље и Арагона. Други њен настанак виде у завршетку Реконкисте, односно у 1492. години када је дошло до пада Гранаде, последњег маварског упоришта на Пиринејском полуострву. Постоји и треће тумачење, према коме је освајање Краљевства Наваре од стране Кастиље 1521. године истински почетак Шпаније какву данас познајемо. Неретко се воде и дебате око тога када је рођена шпанска нација – неки аутори иду толико далеко тврдећи да је она настала тек у време Шпанског рата за независност (1808–1814) вођеног против француских окупационих снага, али овакве ставове ипак сматрамо претереним. Нација каквом је данас познајемо јесте конструкт краја 18. века, али је немогуће говорити о одсуству осећаја политичког заједништва и идентификације међу Шпанцима још раније током новог века.

Југославија је настала прихватањем захтева Народног већа Словенаца, Хрвата и Срба од стране регента Александра Карађорђевића 1. децембра 1918. године да се делови бивше Аустроугарске насељени Јужним Словенима прикључе Краљевини Србији (у њен састав су већ претходно ушле Црна Гора, Срем, Барања, Бачка и Банат). Идеја о уједињењу Јужних Словена у једну државу постојала је и раније, била је артикулисана кроз ставове бројних аутора током 19. века, али је реализована тек након завршетка Првог светског рата 1918. године. Додуше, само име Југославија новостворена држава понела је тек 1930. године, а у формално правном смислу Југословени као нација признати су тек на попису становништва социјалистичке Југославије 1961. године. У сваком случају, огромна је разлика у времену настанка двеју земаља. Док се југословенска идеја тек развијала током 19. века Шпанија је увелико постојала не само као држава, већ и као једна од водећих глобалних сила или обрнуто, у време када је Шпанија настајала као држава крајем 15. века, већ до средине 16. века практично све јужнословенске територије биле су под контролом Османског царства. У време када се Шпанија борила да сачува своје колоније широм света, јужнословенски народи су се борили за ослобођење и радили на својој политичкој и културној еманципацији. Све то је оставило значајне последице по

државну и националну свест унутар Шпаније, односно Југославије, те битно условило разлике међу њима.

Дужина трајања

Друга разлика проистиче из прве и тиче се дужине трајања двеју држава. Ако узмемо да Шпанија постоји од дефинитивног освајања Краљевства Наваре од стране шпанске круне, дакле од 1521. године, онда та земља 2023. године прославља 502 године свог постојања. Са друге стране, Југославија је постојала у два наврата – од 1918. до 1941. године и од 1945. до 1991. године. Свеукупно, дакле, 69 година, што је за око 7 пута краће него што постоји Шпанија. Овај податак није ни мало безазлен, јер толики векови постојања Шпаније као државе утицали су на постепено формирање осећаја заједничке свести и националне припадности њених грађана и дали довољно времена за изградњу стабилних и дуготрајних институција власти. Са друге стране, данас преовлађује утисак да је Југославија можда и била племенита идеја заснована на политичком обједињавању народа блиских по језику и пореклу, али да ти народи нису били спремни за реализацију такве идеје. Разлике између јужнословенских народа, а које су се тичале разлика у државотворности, праву, политичкој култури и сл. и које су биле последица вишевековне раздвојености истих неминовно су морале довести до оштрих политичких разлика унутар новостворене државе. Колико је Југославија била нестабилна говори податак да се, чим је дошло до значајнијих промена на међународном нивоу, она практично распа-ла сама од себе (тзв. имплозија). Дужина трајања двеју посматраних земаља неминовно је утицала и на формирање, а потом и снагу и виталност шпанског, односно југословенског идентитета. Данас већина грађана Шпаније у свим њеним аутономним заједницама (укључујући, дакле, и Баскију и Каталонију) има дуални идентитет, односно осећа се и Шпанцима и припадницима своје регије (или националности), премда је и тамо мали број оних који се осећају искључиво Шпанцима (Centro de Investigaciones Sociológicas, 2016). Са друге стране, нити чисто југословенски нити дуални југословенски идентитет никада се није у значајнијој мери развио. Југословена је на попису становништва СФРЈ 1981. године било 1.300.000 (што је било 5,8% укупног југословенског

становништва), да би на попису 1991. године уочи распада земље њихов број пао на 710.000, односно за дупло (Isailović, 2011). Идентитетска разлика у том смислу је јасна – бити Шпанац у Шпанији је готово па правило, бити Југословен у Југославији је био изузетак.

Географски положај

Трећа битна разлика између Шпаније и Југославије проистиче из њихових прилично различитих географских положаја, а који су битно утицали на њихове различите историјске, политичке, културне, верске и друге развоје. Шпанија је смештена на Пиринејском полуострву заузимајући око 85% његове територије и имајући притом само два велика суседа – Португалију на западу и Француску на североистоку (Андора је патуљаста држава без могућности утицаја на Шпанију, док је Гибралтар и даље предмет спора између Шпаније и Уједињеног Краљевства). Пиринејско полуострво је најзападнији континентални део Европе, представља природну везу исте са Африком⁴ и подједнако је оријентисано и ка Средоземљу и ка Атлантику. У том смислу, Шпанија је, у складу са својом географском судбином, била предодређена да претрпи битан утицај са севера Африке, али и да буде земља која је открила нове америчке континенте. Њен географски положај неупитно јој је дао комфор да избегне учешће у Другом светском рату, што је имало позитиван утицај на очување тамошње инфраструктуре и живља, посебно након застрашујуће крвавог Шпанског грађанског рата.

Југославија је, са друге стране, смештена на Балканском полуострву, још од најраније историје схваћеном као „вериге света“ (*Catena Mundi*), односно месту које је незаобилазно на путу између Европе и Блиског истока и које је простор на коме се већ хиљадама година укрштају различити народи, културе, цивилизације, царства, језици и, наравно, религије. Довољно је поменути да се на Балканском полуострву додирују три велике светске религије – римокатолицизам, православље и ислам. Такође, битно је рећи да Балканско полуострво природна веза између Јадранског и Црног мора. У складу са тим, било је јасно да

4 Кроз историју је било и хиспанофобних мислилаца, попут Доминика Дуфор де Прадта (*Dominique-Georges-Frédéric Dufour de Pradt*), који су тврдили да „Африка почиње на Пиринејима“, указујући тако на неевропски културолошки карактер Пиринејског полуострва.

југословенске територије ни у ком случају нису могле избећи два светска рата, те да су претрпеле мноштво различитих утицаја током историје. Иако је Пиринејско полуострво боље позиционирано у контексту евроатлантских глобалних веза, Балканско полуострво и даље остаје један од кључних геополитичких простора на европској, односно евроазијској равни.

Религија

Четврта, свакако једна од кључних разлика између Шпаније и Југославије јесте верски састав истих. Шпанија је, баш као и данас, током протеклих неколико векова била не само већински римокатоличка земља, већ и један од носећих стубова ове гране хришћанства. Сама чињеница да је Шпанија настала након склапања брака између Исабеле Кастиљанске и Фернанда Арагонског, познатих под именом „католички краљеви” (*Reyes Católicos*), довољно илуструје дубоко римокатоличку природу те земље. Реконкиста коју смо већ помињали била је изразито верски мотивисана и имала је за циљ не само ослобођење свих Шпанца римокатолика од Мавара, већ и од домаћих муслимана чије протеривање је коначно завршено у доба владавине краљ Филипа III (*Felipe III*) од 1609. до 1616. године. Још 1492. године католички краљеви су протерали шпанске јевреје, познатије под именом Сефарди. Католички краљеви заслужни су и за оснивање чувене Шпанске инквизиције 1478. године која је за циљ имала „заштиту вере“. Шпанија је, дакле, већ до почетка 17. века у верском смислу постала хомогена римокатоличка целина. Захваљујући својој експанзији у време великих географских открића Шпанија је уједно ширила и римокатолицизам, захваљујући чему је данас ова религија доминантна на широком простору Латинске Америке, али и у деловима Африке и Азије. Данас се око 69% Шпанца изјашњавају као римокатолици, што је више последица пораста броја атеиста и агностика неголи присуства других цркава и верских заједница на њеном тлу које не броје више од 3% заједно (Петровић, 2022а: 107).

Југославија је била све само не верски хомогена земља. Иако је у време социјалистичке Југославије дошло до оштрог одвајања државног и црквеног, па чак и до вулгарне атеизације и богоборста чијим ударима је посебно била изложена Српска православна црква, религије можда

нису играле кључну политичку улогу, али су и даље имале огроман друштвени утицај и биле део посебних националних идентитета. Довољно је поменути чињеницу да се током пописа становништва 1971. године јавља категорија „Муслимани“ као национална одредница за грађане исламске вероисповести словенског етничког порекла, што је јединствен случај такве врсте у светској историји. Још у време Краљевине Југославије вођени су и верски пописи становништва, па је тако према попису из 1931. године у њој било 49% православаца, 37% римокатолика и 11% муслимана. Верских пописа у социјалистичкој Југославији није било, али се како у ратним 1990-их, тако и после њих показало да верска опредељеност становништва није ишчезла и да је и даље била један од стубова појединих националних идентитета (православље српског, римокатолицизам хрватског, ислам бошњачког итд.). Тако се према попису из 2011. године 85% грађана Србије изјаснило да су православне вероисповести, према попису становништва из 2021. године 79% становника Хрватске су римокатолици, према попису становништва у Босни и Херцеговини 51% њених грађани су исламске вероисповести, 31% православне, а 15% римокатоличке. Ни у осталим бившим југословенским републикама није другачија ситуација – у Словенији се 2002. године 58% грађана изјаснило као римокатолици, у Црној Гори 2011. године било је 72% православних, док је према проценама из 2002. године у Северној Македонији било око 65% грађана православне, а 33% исламске вероисповести. Религија на југословенским просторима никада није била ствар приватности, па чак ни само ствар друштвеног живота, већ је имала и огроман политички утицај, чак толики да је имала директни утицај на стварање појединих политичких нација попут бошњачке и хрватске или пак на очување српске националне свести током периода османске и аустроугарске окупације.

Колонијализам

Пета разлика између Шпаније и Југославије је такође важна и тиче се феномена колонијализма. Шпанија је била једна од првих европских колонијалних сила, земља која је вековима контролисала широк простор од Калифорније и Колорада на северу до Патагоније и Арауканије на југу америчких континената, затим делове западне и северозападне

Африке, те нека од пацифичких острва на Далеком истоку попут Филипина. Њена империјална моћ била је вишевековна – од 1492. године када је Кристофер Колумбо открио Америку па до 1898. године када се Шпанија, након пораза у Шпанско–америчком рату, повукла са Кубе, Филипина и Гвама. Треба истаћи да се Шпанија жестоко (али неуспешно) противила напорима својих колонија да постану независне у 19. веку, али и да је земље које је делом или у потпуности контролисала попут Марока и Екваторијалне Гвинеје признала као независне тек 1956, односно 1968. године. Шпанија је, међутим, задржала своје две ексклаве на средоземној обали северне Африке, Сеуту и Мелиљу, окружене мароканском територијом, за које званични Рабат и данас тврди да су му неправедно отете и да су рецидив шпанског колонијализма. Сама Шпанија има сличне проблеме са Гибралтаром, најјужнијом и стратешки најважнијом тачком Пиринејског полуострва где се уским мореузом спајају Атлантски океан и Средоземно море, на који полаже право, а који Уједињено Краљевство сматра својом прекоморском територијом.

Југословенски простор је, сасвом супротно, био објекат једне врсте колонизације од стране Османског царства са југа и Хабзбуршке монархије, односно Аустроугарске са севера. Ниједан јужнословенски народ нема искуство израбљивања других народа, њихових природних ресурса и уништавања њиховог културног и историјског наслеђа на начин на који је то чинила Шпанска империја. Штавише, социјалистичка Југославија је, као део Покрета несврстаних, давала изричиту подршку процесу деколонијализације након Другог светског рата, развијајући притом политичке, економске, културне и научне везе са новонасталим земљама Африке и Азије.

Цивилизацијска припадност

Шеста, изузетно битна разлика између Шпаније и Југославије је њихова цивилизацијска припадност. Шпанија је пар екселанс земља западне цивилизације већ два миленијума. Њен језик је латинских корена, њено право је изданак римског, њена доминантна религија је римокатолицизам, а сама Шпанија је својим географским открићима и колонијалним ширењем дала огроман допринос ширењу западних

цивилизацијских и културних вредности. Ни данас нема дилеме којој цивилизацији Шпанија, као земља чланица Европске уније и НАТО пакта, припада. Ни амерички политиколог Семјуел Хантингтон (*Samuel Huntington*), аутор чувене студије *Сукоб цивилизација* није имао дилему да Шпанија припада западној цивилизацији. Ситуација је битно другачија када је реч о југословенском простору. Поменути Хантингтон је линију која дели западну од православне цивилизације видео у правцу Дунав–Сава–Велебит; дакле, Словенија и Хрватска су по њему део западне, а остале бивше југословенске републике део православне цивилизације. Овде, наравно, треба нагласити да је и исламска цивилизација и те како присутна на југословенским просторима. Она није доминантна као некада у време врхунца моћи Османског царства, али је изузетно утицајна и данас на простору Босне и Херцеговине, Косова и Метохије, али и деловима Црне Горе и Србије (тзв. Санџак, тзв. Прешевска долина). Простор некадашње Југославије, дакле, један је од ретких на свету на коме се могу пронаћи снажни утицаји западне, православне и исламске цивилизације. То се најбоље види у појединим деловима Босне и Херцеговине, где није реткост у једном граду пронаћи римокатоличку, православну и исламску богомољу. Цивилизацијске разлике унутар југословенског простора, упркос блиском етничком пореклу и језицима, те сличном менталном склопу њеног становништва (тзв. балкански менталитет), произвеле су не само разлике у погледу верске и националне припадности, већ и у ширим погледима на свет, конструкцији пријатеља–непријатеља у међународним односима, сврставању током глобалних сукоба и сл.

Позиција током два светска рата

Седма разлика, такође нимало безазлена разлика, тиче се места и улоге Шпаније и Југославије током два светска рата, најшира и најразорнија конфликта која историја човечанства познаје. Шпанија није учествовала ни у једном од светских ратова, што ју је сачувало од значајних људских и материјалних губитака. Овде је поново дошла до изражаја битна разлика у географском положају, с обзиром да је Пиринејско полуострво својим значајнијим делом могло остати изван тешких борби, док са Балканским полуострвом то никако није био случај.

Атентат на аустроугарског престолонаследника и надвојводу Франца Фердинанда (*Franz Ferdinand*) који је 28. јуна 1914. године починио Гаврило Принцип био је повод за почетак Првог светског рата у коме је Србија играла изузетно важну улогу на страни Савезника, односно победничке коалиције. Довољно је поменути да је победа српске војске у Церској бици била прва победа на Савезничкој страни током рата, као и да је српска војска играла кључну улогу у пробоју Солунског фронта, једној од најважнијих савезничких операција током целог рата. Други светски рат донео је такође страховите људске жртве и разарања на простору Југославије, пре свега када је реч о српском народу који је преживео вишеструки геноцид. Међунационални сукоби унутар саме Југославије током Другог светског рата створили су непремостиве поделе међу њеним грађанима, те били једна од важнијих подлога за сукобе 1990-их. Поново је српски народ пре свих, кроз своја два антифашистичка покрета (четнички и партизански) дао огроман допринос најпре у релаксирању Источног фронта, а потом и свеукупној победи над нацизмом и фашизмом. Колику срећу је Шпанија имала неучествујући у два светска рата најбоље говоре следећи подаци. Србија је у Првом светском рату изгубила преко милион становника (скоро 1/3 укупног становништва), од чега је страдало око 60% мушког живља. Исто толико становника као резултат сукоба током Другог светског рата изгубила је цела Југославија према званичним подацима, али незванични подаци говоре о готово двоструко већем броју убијених. Процењује се да је ратна штета почињена само од стране Немачке током Првог светског рата на територији Србије износила скоро 4 милијарди марака у злату, а након Другог светског рата југословенска страна је од Немачке добила индустријска постројења и опрему у вредности од око 36 милиона долара, што је промил процењене штете коју је ова земља починила на нашим просторима (Дугалић, 2011).

Позиција током Хладног рата

Осма разлика тиче се позиције двеју земаља током периода Хладног рата (1947–1991) године. Шпанија је током истог била де факто део коалиције западних сила, с обзиром да је Франсиско Франко, како би осигурао подршку истих зарад опстанка на власти, дозволио истима да

изграде своје војне базе на шпанској територији и тако преузму стратешку контролу над западном капијом Средоземља. Шпанија је део НАТО пакта постала тек неколико година након Франкове смрти, тачније 1982. године, да би касније учествовала у његовим интервенцијама зарад „очувања демократије и људских права“ широм света, укључујући ту и бомбардовање Савезне Републике Југославије 1999. године. Југославија је, са друге стране, иако социјалистичка земља, рекла „не“ Совјетском Савезу већ 1948. године и кренула путем несврстаности током Хладног рата. То, међутим, није променило перцепцију исте као социјалистичке, односно нелибералне и антидемократске у очима западних сила које су, одмах по паду Берлинског зида, односно након уједињења две Немачке и колапса Варшавског пакта, битно утицале на распарчавање саме Југославије, те је на крају, као што смо поменули, и бомбардовале. Дакле, Шпанија се нашла на страни земаља победница Хладног рата, док се Југославија, ма колико покушавала да остане неутрална, нашла на страни поражених земаља источног комунистичког блока.

Таласи демократизације

Девета разлика између Шпаније и Југославије подразумева њихове разлике по питању временског периода у коме су закорачиле у процес демократизације. У случају Шпаније, демократизација је започета већ 1975. након смрти Франсиска Франка, потврђена је и уобличена усвајањем новог демократског устава ове земље 1978. године, те је окончана њеним пријемом у Европску унију 1986. године. У том смислу, Семјуел Хантингтон правилно смешта Шпанију у земље обухваћене тзв. трећим таласом демократизације који се збио од 1974. до 1990. године и који је подразумевао прелаз око 30 земаља из недемократских у демократске политичке системе (Huntington, 2004). Југославија је спадала у земље које су део тзв. четвртог таласа демократизације, односно међу бивше комунистичке (социјалистичке) државе које су након пада Берлинског зида кренуле путем „посткомунистичке демократизације“, где су ти процеси заправо више били бледе сенке оних истинских демократских за запада или југа Европе (Симић, 2019: 151). Она је дочекала као целовита држава своје прве вишестраначке изборе 1990. године, али на њима побеђују националне политичке партије, односно лидери

којима је превасходни интерес било задовољење етнонационалних потреба свог бирачког тела неголи демократизација Југославије, изградња правне државе, слободе медија и сл. Свакако да је то био помак у односу на тоталитарни титоистички режим, али ни после грађанских ратова бивше југословенске републике нису показале задовољавајући напредак када је реч о њиховим демократским квалитетима. Словенија је постала чланица Европске уније (чије чланице се нужно сматрају квалитетно уређеним демократијама) током великог ширења (*Big Bang enlargement*) 2004. године, Хрватска је то постала девет година касније, док се остале бивше југословенске републике налазе на и више него неизвесном путу за добијање пуноправног чланства у Европској унији.

Федерализам vs регионализам

Коначно, ту је и десета разлика између Југославије и Шпаније, а у вези са њиховим обликом државног уређења. Шпанија је током франкистичке диктатуре била строго унитарна и централизована држава која није дозвољавала ни помисао о регионализацији, а камоли федерализацији или конфедерализацији земље. Након слома франкизма, Шпанија је постала „држава аутономних заједница“, односно у суштини регионална држава као прелазна форма између унитарне и федералне. Шпански уставотворци су на тај начин зауздали сецесионистичке тенденције, спречили распад државе, а истовремено дали (у већој или мањој мери) аутономију својим историјским покрајинама. Иако је Шпанија у време Прве и Друге Републике била де факто федерација, те је након колапса Франкове диктатуре било говора и о успостављању „Треће Шпанске Републике“, преовладала је свест да би федерализација Шпаније само продубила постојеће анимозитете унутар ње, те омела неопходну демократизацију и евроатлантизацију земље. Тако су Уставом из 1978. године створени аутономни региони (*comunidades autónomas*), махом по историјским критеријумима, а који су добили своје владе, скупштине и бројне друге институције регионалне власти, али јединство државе, у смислу неповредивости шпанског државног суверенитета и територијалног интегритета, није доведено у питање. Исто важи и за шпанску нацију, према је признато постојање и одређених „историјских националности“ (*nacionalidades históricas*) у

оквиру ње (нешто попут народности у социјалистичкој Југославији) – каталонске, баскијске, галиицјске и андалужанске. Треба подсетити и на то да је Франкова Шпанија, упркос својој ауторитарној матрици, била земља са дводомним парламентом у коме је други дом служио као облик социјално–економског представништва (Гајић и Илић, 2019: 92).

Краљевина Југославија (Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца) је, у време када је била и уставна и апсолутна монархија, била подељена на бановине, њих девет, које су биле облици децентрализације управе и неке врсте региона. Оне су биле креиране по историјским и територијалним критеријумима, а не националним, те су биле у функцији јачања заједништва у Југославији, а не дробљења њене унутрашње политичке моћи. Стварање Бановине Хрватске 1939. године, као бановине настале са циљем да хрватски народ има територијално омеђену целину, само је додатно продубило ионако пољуљане међунационалне односе унутар Краљевине Југославије. Када је реч о социјалистичкој Југославији, сами њени официјелни називи (Демократска Федеративна Југославија, Федеративна Народна Република Југославија, Социјалистичка Федеративна Република Југославија) јасно говоре да је ту било реч о федерацији. Оно што треба истаћи јесте да је југословенски послератни федерализам био заснован на националним критеријумима, односно вођен идејом стварања националних република као федералних јединица (са изузетком Босне и Херцеговине). Југословенска нација на почетку званично није ни постојала, већ су државу чинили народи и народности (политички коректан назив за националне мањине). „Друга Југославија“ је од свог настанка па све до распада ишла путем слабљења централне власти, односно јачања републичких овлашћења, уз неретко примењивану паролу „слаба Србија, јака Југославија“. Посебно индикативан у том смислу био је њен Устав из 1974. године према коме су народи имали право на самоопредељење, а који је, уз разне и крајње контроверзне интерпретације, и послужио као оправдање за сецесију најпре Словеније, а потом и Хрватске, Македоније и Босне и Херцеговине. Дакле, Шпанија је током 20. века прошла трновит пут од федерације, преко унитарне до регионалне државе и као таква је опстала, док је Југославија превалила још тежи пут од унитарне, преко регионалне до федералне државе, да би се на крају распала.

Закључак

Основано је тврдити да има смисла поредити Шпанију и Југославију као две сложене и мултиетничке земље у којима су међунационалне тензије и нерешена идентитетска и друга питања политичке и економске природе која из њих проистичу увек играла важну улогу. Такође је, као што смо у овом раду и аргументовали, сасвим исправно тврдити да је могуће повући неке оправдане паралеле између Шпаније и Југославије – заједничке античке корене, етничку сродност већине њихових грађана, као и језичку блискост већине истих, затим последице исламског освајања, искуства са монархијом и републиком, периоди грађанских ратова, периоди диктатура, кастиљанско–српске паралеле, каталонско–хрватске паралеле, „страни фактори“ унутар обе земље, сецесионистичке тенденције њихових појединих делова и присуство тероризма. Исто тако, несумњиво је постојање и значајних разлика између Шпаније и Југославије – време настанка, дужина трајања, географски положај, религија, затим шпански колонијализам насупротив југословенском деколонијализму, цивилизацијска припадност, позиција двеју земаља током два светска рата, позиција двеју земаља током Хладног рата, обухваћеност различитим таласима демократизације, те југословенско федералистичко наспрам шпанског регионалног искуства.

Сматрамо да однос у погледу броја сличности и разлика није меродаван за коначну оцену о томе да ли су југословенски и шпански случајеви упоредиви, односно у већој или мањој мери истоветни, колико су то сами квалитети, односно релеватност тих сличности и разлика. Заједнички антички корени, етничка сродност и језичка блискост већине грађана двеју држава јесу важни, али нису пресудно битни фактори који су утицали на то да Шпанија и Југославија буду хомогеније земље. Исламско освајање шпанских и јужнословенских простора оставило је различите последице, јер је ислам, за разлику од Пиринејског полуострва са кога је у потпуности протеран, остао присутан на Балкану и представља релевантан не само верски, већ и друштвени и политички чинилац. Искуства са грађанским ратовима, затим искуства и са републиком и са монархијом као обликом владавине, те периоди диктатура јесу ствари које додатно повезују историјска искуства Шпаније и Југославије, али таква искуства је могуће наћи и у другим европским земљама попут Грчке, Португалије, Француске и

Немачке. Кастиљанско–српске, као и каталонско–хрватске паралеле јесу у доброј мери оправдане, али и унутар њих можемо, уколико бисмо их подробније анализирали, пронаћи и значајне разлике (далеко већа идентификација Кастиљанаца са шпанским идентитетом у односу на идентификацију Срба са југословенским идентитетом, конверзија назива кастиљанског језика у шпански језик, али и не и српског (српскохрватског) у југословенски, далеко већи значај Хрвата од Каталонаца за интересе Ватикана итд.). Баски и Албанци су имали сличне позиције унутар Шпаније, односно Југославије, али и међу њима као „страним факторима“ у тим земљама има значајних разлика – Баски немају своју матичну земљу, а Албанци имају Албанију, Баски су већином римокатолици, док су Албанци уопштено узевши подељени на 70% муслимана, 20% римокатолика и 10% православаца, стварање независне баскијске државе никада није погодновало великим силама, док је Албанија створена директно уз помоћ великих сила итд. Коначно, тероризам и сецесионизам јесу битне ствари које повезују шпанско и југословенско искуство, али и овде постоје битне разлике, посебно када је реч о подршци великих сила истима. Западни центри моћи увек су имали интерес у очувању јединствене Шпаније, док је распарчавање Југославије, односно Србије и српског националног бића била и остала њихова доминантна стратегија на простору Балкана. О томе довољно сведочи пример „Декларације о Југославији“ из августа 1991. године којом је Европска економска заједница напоменула да се границе Хрватске не смеју мењати силом, што значи да је она још тада признала ову бившу југословенску републику као формираног субјекта међународног права (Pavlović, 2022: 8).

Разлике између Шпаније и Југославије можемо поделити на мање битне и оне значајне. Мање битне тичу се позиције двеју земаља током светских ратова и током Хладног рата, обухваћености различитим таласима демократизације, разлика у искуству са облицима територијалне организације власти, те разлика у погледу географског положаја. Оне битније јесу време настанка, дужина трајања, религија, колонијално и деколонијално (тј. антиколонијално) искуство и цивилизацијска припадност. Ове последње, сматрамо, битно су утицале на различите историјско–политичке развоје Шпаније и Југославије, те на, у коначници, њихове различите судбине. Шпанија је настала далеко раније, имала је векове искуства различитих модела унутрашње

интеграције и решавања проблема сецесионизама различитих врста, била је током нововековне и савремене историје увек једноверна, била је једна од најмоћнијих колонијалних сила у историји света и један од стубова западне цивилизације. Са друге стране, Југославија је настала почетком 20. века у време када су модерне европске националне државе увелико биле формиране, она је упоредо морала да изграђује институције новонастале државе и дух њеног заједништва и да се бори против сецесионистичких тенденција унутар ње, јужнословенски простори су током краја средњег и већег дела новог века биле објекти својеврсне колонизације од стране Османског царства и Аустроугарске (Хабзбуршке монархије), социјалистичка Југославија је у периоду након Другог светског рата била жестоки заговорник деколонизације земаља Африке и Азије, те је у погледу цивилизацијске припадности увек била растргнута између православне, западне и исламске цивилизације. Закључно, сматрамо да су разлике између Шпаније и Југославије биле дитније и утицајније од њихових сличности, али и да је сасвим основано повлачити одређене паралеле између истих из историјског, социолошког и политиколошког угла.

Литература

- Centro de Investigaciones Sociológicas. (2016): "Sentimiento nacionalista por CCAA", Estudio 3141, Mayo 2016.
- de Bernardo Stempel, Patrizia. (2002): "Centro y áreas laterales: formación del celtibérico sobre el fondo del celta peninsular hispano", *Palaeohispanica*, 2 (2002), págs. 89–132.
- Hantington, Semjuel P. (2004): *Treći talas: demokratizacija na kraju dvadesetog veka*, Stubovi kulture, Beograd.
- Isailović, Neven. (2011): „Ko su (bili) Jugosloveni”, *Peščanik*, 29/09/2011, <https://pescanik.net/ko-su-bili-jugosloveni/>.
- Pavlović, Jovica. (2022): *Primena etike secesije u proceni opravdanosti zahteva za otcepljenjem u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi*, Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd.
- Veselić, Rudolf V. (1853): *Rečnik ilirskoga i nemačkoga jezika*, Beč.
- Гајић, Александар Саша и Илић, Душан. (2019): „Да ли бикамерализам има будућност искључиво у недемократским политичким системима?“, *Култура њолиса*, год. XVI (2019), бр. 40, стр. 89–100.
- Дугалић, Верољуб. (2011): *Рајне шпаније и рејарације*, Удружене банака Србије, Београд.
- Дурковић Јакшић, Љубомир. (2020): *Чије су свеџиње у Црној Гори*, Catena Mundi, Београд.
- Оцић, Часлав. (2022): *Национално њиџање, федерализам и рејонални дисџариџети: Јуославија 1945-1990*, Друштво за привредну историју, Београд.
- Петровић, Рајко. (2018): „Еволуција баскијског сепаратизма од 1959. до 2018. године“, *Годишњак Факултета безбедности*, 1 (2018), стр. 189–206.
- Петровић, Рајко. (2020): „Еволуција каталонског сецесионизма у пост-франкистичкој Шпанији“, *Култура њолиса*, 41 (2019), стр. 105–124.
- Петровић, Рајко. (2021): *Улога историјско-џолиџичког модела рејонализације Шпаније у сузџању сецесионизма у Кајалонији и Баскији*, Докторска дисертација, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд.
- Петровић, Рајко. (2022а): *Шпанија – сузџање сецесионизма*, Catena Mundi и Институт за европске студије, Београд.

Петровић, Рајко. (2022δ): „Покушај отцепљења Каталоније 2017. године – лекције за Републику Српску“, *Политичка ревија*, 2 (2022), стр. 103–120.

Петровић, Рајко. (2022в): „Насилна борба за стицање независности: баскијско-косовске паралеле“, *Војно дело*, 3 (2022), стр. 87–98.

РТС. (2019): „Половина Срба словенског порекла, а сваки десети – Герман“, 02. маја 2019, <https://www.rts.rs/page/magazine/ci/story/501/zanimljivosti/3508064/polovina-srba-slovenskog-porekla-a-svaki-deseti-german.html>.

Симић, Дејан. (2019): „Демократија у ери постсуверености“, *Гласник љрава*, 2 (2019), стр. 147–157.

YUGOSLAV-SPANISH PARALLELS: BETWEEN DELUSIONS AND REALITY

Summary: The subject of this research is an overview of the most significant similarities and differences between Spain and Yugoslavia as complex and multi-ethnic states, which are often used in domestic and foreign literature and in public discourse as two comparable cases. The goal of the research is to first point out the importance of a scientific approach to the phenomenon of Yugoslav-Spanish parallels, and then to explain, with the undeniable presence of certain similarities, the important differences that exist between the two countries. The results of the research showed that, despite the similarities, there are differences that significantly influenced the different socio-political developments of Spain and Yugoslavia throughout history and, ultimately, their different destinies. In the research, we used the historical method, the comparative method and the analysis method.

Key words: Yugoslavia, Spain, complex states, secessionism, multiculturalism, terrorism

PARALELOS YUGOSLAVO-ESPAÑOL: ENTRE ILUSIONES Y REALIDAD

Resumen: El tema de esta investigación es una descripción general de las similitudes y diferencias más significativas entre España y Yugoslavia como estados complejos y multiétnicos, que a menudo se utilizan en la literatura nacional y extranjera y en el discurso público como dos casos comparables. El objetivo de la investigación es, en primer lugar, señalar la importancia de un abordaje científico del fenómeno del paralelo yugoslavo-español, y luego explicar, con la innegable presencia de ciertas similitudes, las importantes diferencias que existen entre ambos países. Los resultados de la investigación mostraron que, a pesar de las similitudes, existen diferencias que influyeron significativamente en los diferentes desarrollos sociopolíticos de España y Yugoslavia a lo largo de la historia y, en última instancia, en sus diferentes destinos. En la investigación se utilizó el método histórico, el método comparativo y el método de análisis.

Palabras clave: Yugoslavia, España, estados complejos, secesionismo, multiculturalismo, terrorismo

Зоран Крстић*

Факултет политичких наука

Београд

ИЗМЕЂУ АУТОРИТАРИЗМА И ДЕМОКРАТИЈЕ: УПОРЕДНО ИСКУСТВО ЈУГОСЛАВИЈЕ И ШПАНИЈЕ

Сажетак: Смештен у оквире расправе о упоредним историјским процесима транзиције и демократизације на Иберијском и Балканском полуострву, овај рад истражује питања зашто је шпански ауторитарни систем у „трећем таласу“ демократизације доживео транзицију ка демократији, а југословенски ауторитарни систем доживео колапс и распад државе. Да ли је споразумни или договорени мирни пренос власти био главни разлог за очување државног интегритета Шпаније, односно непостојање истог разлог за дезинтеграцију Југославије? Доказ да демократија може бити у функцији уједињавања или распада државе јесу управо Шпанија и Југославија. Зашто су два друштва која су делила многе историјске сличности на крају следила различите путеве и будућност развоја? На ова питања, због обима овог рада, биће само делимично одговорено кроз анализу процеса ауторитаризације и демократизације политике, државе и друштва. Поређење две европске послератне диктатуре, иберијске и балканске, подразумева сагледавање и конвергентних и дивергентних процеса, тенденција и токова развоја. Иако две диктатуре нису биле истог формата, Југославија се сматрала „меком“ диктатуром, а Шпанија „правом“, у много чему то су били веома слични политички режими. Овај рад настоји да уз помоћ компаративне и историјске парадигме сагледа праву природу и суштину

* E-mail: zoran.krstic@fpn.bg.ac.rs / tel: 063/462-554

политичких процеса који су се одигравали у периоду од краја Другог светског рата до почетка деведесетих година 20. века.

Кључне речи: ауторитаризам, демократија, транзиција, институција, нација, држава, култ личности

Шпанија и Југославија: кратак историјски осврт

На почетку овог рада поставља се питање да ли има магичног реализма у компарацији Шпаније и Југославије? Које су то упоредиве варијабле у интеракцији историје, политике, стварности и књижевности? Може ли хиспаноамерички магични реализам, као производ и специфичан легат шпанског колонијализма и одговор на латиноамеричке диктатуре, да понуди оквире за разумевање политичке и друштвене стварности диктаторских режима Франкове Шпаније и Титове Југославије? Тачке спајања две историје, две стварности, два политичка феномена треба тражити у корелацији дубоке шпанске мистике и балканског оријентализма. Магични реализам труди се да ухвати и екстрахује мистичне, чудесне моменте из реалног живота. Он представља мешавину реалног и фантастичног и везан је за непостојање кохерентности политичких идеологија посматраних ауторитарних система. Политичка стварност се неодвојиво меша са неочекиваним и необјашњивим, стварно искуство се представља у виду илузије. Како другачије објаснити процесе дивинизације или деификације у послератним политичким системима Шпаније и Југославије. Док је Франко (*Francisco Franco*) кроз самодивинизацију деификовао цркву и традицију, Тито је дивинизирао самог себе. Последице су исте – стварање култа вође, антикомунистичког каудиља и комунистичког диктатора. Страх од било ког облика сепаратизма или сецесионизма, као и националистичких тензија, био је присутан у ауторитарној каудиљској и комунистичкој парадигми. Франков ратнички централизам могао би се сублимирати у прокламацији: „Шпанија, чак и комунизам пре сепаратизма!“.

Током највећег дела своје новије историје 19. и 20. века, Шпанија је имала ауторитарни систем власти и била изолована од света. Типови политичких режима који нису били ауторитарни јесу републикански режими у два наврата (1873. и 1931–1939) и умерено монархистички

систем (1890–1923). Ови неауторитарни типови режима били су кратког века. Остало време је протицало у знаку и окриљу олигархијске монархије и две војне дикатуре генерала Мигуел Примо де Ривера (*Miguel Primo de Rivera*) (1923–1929) и она генерала Франсиска Франка (1939–1975). Одласком каудиља 1975. почиње нова епоха развоја и нова историја шпанске државе, друштва и политике. Југословенска држава настала је 1918. године као Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (1918–1929) која је 1929. године променила име у Краљевина Југославија. Прва Александрова Југославија је била високо централизована ауторитарна монархија, док је друга Титова Југославија била ауторитарна једнопартијска републиканска диктатура. Стварна историја југословенске државе у оба циклуса њеног постојања (1918–1941. и 1945–1991) била је подједнако контроверзна и драматична.

Разлоге и интерес за проучавање конвергентних и дивергентних процеса две државе смештене на различитим крајевима европског континента треба тражити у исходовању политичких и друштвених процеса средином седамдесетих и крајем осамдесетих година 20. века. Компарација једне иберијске и једне балканске државе подразумева поређење два, колико слична толико и различита модела ауторитарне политике и политичког система, односно две идеологије, две политичке културе и два култа личности. Такође, упоредна анализа захтева сагледавање и разумевање основних постулата и идеја шпанске демократске транзиције и југословенског демократског, самоуправног социјализма. Средином седамдесетих година после доношења последњег Устава СФРЈ 1974. и после смрти Франка 1975. и Југославија и Шпанија су биле пред историјском дилемом – како даље у светлију и лепшу демократску будућност. Упркос релативно истим стартним позицијама и постојању одређених узајамних сличности, Шпанија и Југославија су, ипак, стицајем међународних и унутрашњих околности кренуле различитим путевима и доживеле дијаметрално супротну судбину. Обе дугогодишње, скоро четвородеценијске диктатуре биле су на издисају и умору. Утицај међународног фактора и евроатланских политичких структура био је пресудан у отпочињању процеса демонтаже обе ауторитарне диктатуре и оба политичка феномена – франкизма и титоизма. Али, тај спољни утицај и притисак се смишљено, тенденциозно и прорачунато различито пласирао односно усмеравао на поспрнулу и успавану Шпанију, и на већ полако умирујућу Југославију.

У освиту наступајућег новог доба и очекиваних промена у биполарном свету постфранкистичке Шпанија је успела да у кратко време одагна своје историјске демоне и да се својим успесима, посебно у економији и процесу демократизације, прикључи клубу развијених и богатих западноевропских земаља. Велика енигма и непознаница била је чињеница да је Шпанија од традиционално конзервативне и ауторитарне политике и културе, и прилично заостале земље, успела релативно брзо да крене путем ка демократији и модернизацији. Можда би одговор требало тражити у постизању неке врсте „ауторитарног компромиса“ и друштвеног консензуса који је остварен између политичких актера унутар франкистичког режима.

Процес транзиције из ауторитаризма у демократију значио је грађење и једног мултикултуралног, мултинационалног и вишејезичког друштва, јер одлазеће ауторитарне елите су успеле, опрезно и мудро, да поставе темеље за изградњу нове вишенационалне државе и остваре равнотежу између интереса различитих националних етницитета. Пут ка модернизацији друштва и либерализацији политике значио је и пут ка регионалним и евроатланским интеграцијама. Према Самјуелу Хантингтону (*Samuel Huntington*) Шпанија је постала прва у циклусу који представља „трећи талас“ демократских револуција и глобалне демократизације, док је Југославија, после Титове смрти 1980, кренула у потпуно супротном смеру самодеструкције и грађанских ратова. Можда је на почетку за време Титове и Франкове власти и било неких сличности између Шпаније и Југославије, али је касније, историјски гледано било огромних разлика у корист Шпаније.

Шпанија је запамћена не само по отвореном и бистром небу, егзотици и парадоксима, великим сликарима и истраживачима, већ и по затвореној и мрачној политичкој историји, инквизицији и бруталном колонијализму. У овим историјским контрастима и контроверзама, Шпанија је могла да користи своје парадоксе за напредак и развој захваљујући богатом резервоару идејног, историјског и људског потенцијала. Управо су ово били извори изградње новог и отвореног демократског друштва и модерне државе. С друге стране, како примећују неки аутори, „Југославија није разумела своју прошлост, своје непосредне потребе, и није умела да се идејно и структурално редефинише као целина. Штавише, није била у стању ни да сама са собом политички разговара. Уместо грађанског дијалога, или грађанских сукоба, свеједно.

Југославија је себе посматрала у искључивој светлости подгрејаних етничких идентитета и потреби номенклатура да се одрже у симулацији плурализма и демократије. Напокон је нестала у провалији мржње, предрасуда, анахронизма и насиља“ (Самарџић, 2015: 3).

Сличности и разлике два модела политике и политичког система

Не улазећи дубље у историјске слојеве шпанске и југословенске историје чије су сличности кореспондентне и сугестивне овај рад ће се у кратким цртама фокусирати на два модела–система – ауторитарни и демократски. Историје Франкове Шпаније и Титове Југославије из двадесетог века су паралелне по многим основама и догађајима. *Прво*, обе земље су историјски биле на политичкој, економској и географској периферији западне и југоисточне Европе. Највећи терет франкизма за шпанско друштво и државу јесте то што је Франко тридесетпет година Шпанију сасвим изоловао и одвојио од Европе, њеног економског, политичког, демократског и сваког другог развоја. Тај изолационизам и аутархичност типа касарне били су изражени кроз економски протекционизам и интервенционизам државе. Насупрот Франку, Тито је водио политику „мирољубиве коегзистенције“, отворености и сарадње СФР Југославије, посебно са земљама у развоју што је материјализовао кроз политику несврстаности. *Друго*, национално јединство обе државе дуго је било подривано и опструирано од стране јаког унутрашњег националистичког фактора који је пресецао и продубљивао оштре политичке разлике и поделе у друштву. *Треће*, обе земље су у својој историји искусиле и доживеле грађански рат у првој половини 20. века – Шпанија у периоду 1936–1939. (Иберијски/Шпански грађански рат), а Југославија 1941–1945. (народно–ослободилачки и грађански). Ови ратови су довели до успостављања и развоја дугорочних и стабилних ауторитарних режима који су се неретко идентификовали са једним неприкосновеним ауторитарним лидером–диктатором. *Четврто*, у обе посматране земље легитимитет политичког режима био је укоренен у лику харизматичног вође – каудиља, односно маршала, тако да је смрт лидера довела до кризе легитимитета и, на крају, до демократске транзиције (Шпанија) и распада државе (Југославија). *Петто*,

у обе земље је ауторитарна владавина успела привремено да потисне националне и социјално-политичке тензије и конфликте који су довели до грађанског рата без разрешења историјских траума и колективних сећања различитих политичких и етничких група. Као резултат тога, у оба друштва крај диктатуре је резултирао драматичним „повратком потиснутих“, али са различитим последицама. *Шесто*, политички системи Шпаније и СФР Југославије били су изразито мобилизационог, телеолошког и промилитаристичког карактера. Комунисти у Југославији су то правдали потребом одбране од западног империјализма, а шпанска војна хунта императивом заштите од комунизма. У Шпанији је војска практично владала унутрашњом политичком и друштвеном сценом, док је у Југославији супрематију над војском имала партија. Пре се може рећи да је Франков режим био класична или „права“ војна диктатура, док је Титов режим више био једнопартијска лична диктатура. Државни репресивни апарат, односно војска и полиција су спречавале социјалне немире, производиле унутрашњег непријатеља по потреби, ограничавале политичке, медијске слободе и права грађана. Ово је класично обележје ауторитарних режима. Према потребама апарата принуде кројио се привредни план и државни буџет. *Седмо*, у шпанском и југословенском политичком систему владала је тзв. фактократија, пара–поредак и привид институционалне нормалности. Овде ће се дати кратак осврт на феномен фактократије. Фактичка власт се односи на одређене сегменте друштва који „егзистирају“ на периферијама политичких институција, али који имају велики утицај и уплив на њих. Ови друштвени актери са обода институционалног поља у стању су да врше стваран притисак на политичке институције. На пример, у фактичку власт се углавном убрајају велепоседници, латифундисти, велики предузетници, корпорације, војска, црква, банке, медији. Ови вето играчи или тзв. „ауторитарне енклаве“ могли су у сваком тренутку да лако уклоне формалну *de iure* власт. Неки аутори сматрају да фактичка власт може, али не мора нужно, да се подударе са формалним државним апаратом, на чије легалне и регулаторне структуре може да утиче својим неформалним ауторитетом или моћи притиска (Kastels, 2022: 80). Наиме, фактичка власт нема легалитет *per se*, нити је легитимна. Њој није потребно да тражи легитимитет да би имала реалан утицај, али га увек има *de facto* чак и када га нема *de iure*. У Шпанији пред крај франкистичког режима као и у периоду

демократске транзиције, фактичку власт су имали римокатоличка црква, војска и капиталисти. Неретко се и данас током политичке расправе у Шпанији и јавном дискурсу говори о још увек веома утицајној постфранкистичкој фактичкој власти. Војска је била на врху политичке пирамиде и пиједесталу развијене фактократије, односно стварне власти која је моћнија од формално-институционалне расподеле функција. У Југославији фактичку власт, за разлику од Шпаније, чинили су Комунистичка партија, бирократија и војска. Кроз принцип демократског централизма и конфедерализацију земље фактичку власт су временом, а нарочито после Титове смрти, стицале и преузимале националне политичке елите и републичке партијске олигархије. *Најзаг*, заједничка одлика Франкове Шпаније и Титове Југославије је повелика дистанца од правне државе и хронична инсуфицијенција конституционализма и законитости. Основни разлози за продужену тзв. „систематизацију конфузије“ налазе се у непостојању јасног концепта конституционалне државе и драстичној превласти регионалних, републичких и националних интереса над опште-друштвеним.

Важна разлика између две државе тиче се вертикалне организације власти и контраста између унитарне Шпаније и федералне Југославије. Транзиција Шпаније ка демократији била је релативно успешна, док је постдиктаторска трајекторија Југославије била катастрофална. Шпанија је данас просперитетна национална држава са функционалном демократијом у парламентарној монархији, док је Југославија, после година унутрашњег насиља и спољне интервенције, престала да постоји као јединствена држава. Недостатак конзистентне и јасне идеологије у обе државе јесте последица постојања снажних партикуларистичких интереса олигархија и политичких елита које су своја уверења и захтеве настојали да легитимизирају као владајуће. Управо идеолошка неконзистентност водила је ка континуираним променама и прилагођавању идеолошке матрице од тренутка до тренутка. То је значило сталан и активан мобилизациони потенцијал политичког система који је увек био спреман на друштвено акомодирање. Оба аутократе, Франко и Тито, брижљиво и тенденциозно су неговали и одржавали сопствени култ личности. У унутрашњој политици они су чврстом руком управљали планском привредом односно командном економијом, док су национално питање и проблем националне интеграције/јединства решавали и наметали из своје аутократске визуре. Снажан omnipotentан

мобилизациони карактер режима ишао је руку под руку са израженим телеолошким усмеравањем друштвеног развоја и постепеним отварањем државних граница. У области међународних односа политика евроатлантских интеграција и политика несврстаности представљали су стратешку спољно-политичку оријентацију оба лидера. Они су итекако водили рачуна о односима и сарадњи са великим силама у блоковски подељеном свету. Одлазак са политичке и животне сцене генералисимуса Франка 1975. многи Шпанци су дочекали са олакшањем, неки са тугом и болом, док је одлазак Тита 1980. године дочекан од стране грађана, „народа и народности СФРЈ“, са страхом, стрепњом и неизвесношћу – шта и како даље. (Самарџић, 2015: 2)

Неки теоретичари сматрају да се Југославија распала не толико због унутрашњих проблема, колико због спољних притисака. Са падом Берлинског зида 1989. године и почетком краја Хладног рата престала је потреба за постојањем југословенске државе као посебне тзв. „тампон државе“ између Запада и Истока. Разлог опстанка, трајања и развоја постфранкове Шпаније треба тражити и у постојању вишевековне државотворне и империјалне традиције шпанске државе, за разлику од Југославије која је настала тек 1918. године. Важан моменат у очувања државног континуитета јесте верска хомогеност Шпаније, упркос етничкој и језичкој хетерогености. Насупрот Шпаније, Југославија је била изразито мултиконфесионална, мултиетничка и мултилингвистичка заједница. Ово су два могућа разлога зашто је Шпанија успела да преживи свог диктатора, а Југославија не. Када се сумирају резултати и последице франкизма и титоизма неумитно се намеће питање које се тиче културе сећања и колективне свести шпанског и југословенског народа. Спомињање Социјалистичке Федеративне Републике Југославије код многих данас изазива искључиво носталгију, топла сећања на неко готово утопијско доба. Међутим, у често пренаглашеној носталгији заборавља се да је то истовремено била и земља са много проблема - сталним економским кризама, честим несташицама и националним тензијама. Титово време се и даље памти као срећан период живота. Често неки аутори истиче да је сећање људи можда благонаклоније према Титу, али завршни рачун говори у Франкову корист. За разлику од Шпаније која данас функционише као чланица Европске уније, као чланица НАТО-а, као једна модерна држава интегрисана у светску политику, наша бивша југословенска држава распала се десет година пошто је умро Тито.

Франкизам као модел шпанског ауторитаризма

Франкова диктатура, као што је раније поменуто, трајала је 36 година, од 1939. године па све до његове смрти 1975. Неке од основних структурних обележја франкизма, према мишљењу појединих аутора, јесу пре свега ауторитаризам, антикомунизам, национализам, национални католицизам, монархизам, семи–фашизам, милитаризам, национални конзервативизам, анти–масонерија, пан–хиспанизам, антилиберализам и интегрализам (Preston, 2018: 31). Шпански модел ауторитаризма односно франкизма градио је свој легитимитет на хетерогеним идеолошким постулатима, али три главна каријатидна идеолошка стуба Франковог режима били су: а) традиционализам (конзервативна идеологија коју карактерише одбрана институција као што су црква, породица, ред и исправност); б) антикомунизам (одбацивање и маргинализовање комунистичких партија) и в) јак католицизам (католичка религија као корен шпанске нације и централизам као оперативна структура државе).

Франкизам се посматра као фашистички режим или као „ауторитарна диктатура“. Хуан Линц (*Juan Linz*) је класификовао Франков режим као ауторитарни, стављајући га на средину између тоталитарног режима и либералне демократије. Узимајући у обзир факторе којима Карл Фридрих (*Carl Friedrich*) и Збигњев Бжежински (*Zbigniew Brzezinski*) одређују „тоталитарни синдром“, Линц је дефинисао ауторитарне режиме као политичке системе са ограниченим политичким плурализмом, без идеологије, али са посебним менталитетом, несклон јавној политичкој мобилизацији осим у одређеним тренуцима, и са вођством обележеним предвидљивим ограничењима (Linz, 1964: 297). Многи теоретичари сматрали су да овај Линцов модел тежи функционализму када се посматра из политичко-формалне перспективе, док је игнорисао друштвену функцију диктатуре као и њену класну природу. Појам ограниченог плурализма је такође доведен у питање, при чему многи историчари инсистирају да режим има идеологију, било да је фашистичка или било која друга.

Покрет настао из Фаланге, фашистичке странке формиране током Републике (1936 –1939), имао је сва обележја еkleктичко–компилативне и хетерогене идеологије. Франкистички режим никада није био монолитан, нити се размишљало о некој идеји фашистичке хегемоније. Иако

је Франков режим инкорпорирао неке аспекте других фашистичких режима, сам по себи није био фашистички већ, боље рећи „фашизоидна диктатура”. Неки аутори сматрају да то није био ни ауторитарни режим који је подржан од неодређеног „ограниченог плурализма“. Напротив, почивао је на неформалном ауторитарном компромису, који су чинили јасно препознатљиви актери: војска, црква, пословна заједница и једна партија фашистичког порекла, која никада није нестала, чак ни када је претворена у „покрет“ (Campos, 2004: 356). Нека од ауторитарних обележја шпанске држава јесу: а) полицијска репресија и контрола свим средствима државне принуде над невладиним синдикатима и свим политичким актерима-противницима; б) контрола свеприсутне војне полиције (*Guardia Civil*) над обичним грађанима–цивилима у већини градова и руралним деловима земље; в) потиснуто и заробљено цивилно друштво које је било у рудиментарној фази настанка и развоја; д) свеприсутни култ личности Франка дивинизиран је као Провиђење које ће спасити земљу од хаоса и сиромаштва. Такође, треба нагласити да су велике групе незадовољних и маргинализованих грађана били окупљени и организовани у различитим католичким синдикатима, анархистичким и комунистичким организацијама, организацијама либералних демократа, као и каталонских и баскијских сепаратиста.

Југословенски модел ауторитаризма: титоизам

Велико питање је да ли се о свим ранијим реалсоцијалистичким друштвима и политичким системима и у свим њиховим фазама може говорити као о тоталитарним или ауторитарним системима. Дубља и пажљивија анализа би вероватно дала негативан одговор. Југословенски политички систем у периоду од 1945. до 1990. односно пре распада Југославије био је нека врста легуре анархизма, конфедерализма, демократије и ауторитаризма. То није био чисти тоталитарни ни ауторитарни систем. Може се констатовати да је то била нека врста „меке диктатуре“, хибридног режима са предоминантном и надинституционалном фигуром неприкосновеног вође. У историјским дебатама многи историчари и теоретичари политике сматрали су да је Тито пре био аутократа него диктатор, да је његов легитимитет био пуно дубљи да би се квалификовао као диктатор. Како примећују поједини аутори, Тито је био

аутократа и главни креатор личног култа „...он је у својој земљи Титовији успоставио теократију, и то је можда најбоља, макар сасвим литерарна дефиниција те владавине“. Комунизам је проглашен за политичку религију у секуларној Титовој Југославији (Kligner i Kuljiš, 2013: 4).

Титоизам као модел југословенског ауторитаризма почивао, пре свега, на религијском култу личности и харизми Јосипа Броза Тита. Његов култ личности био је у основи политике и културе југословенског ауторитаризма. Основни стуб Титове ауторитарне владавине чинила је свеprisутну компулзивну комунистичка идеологија и репресија режима. На који начин и путем којих механизма је стваран култ Тита? Како је систематски утискиван у свест народних маса? Где је био највидљивији и које области друштвеног живота је прожимао? Готово све! Неки од најважнијих елемената култа Јосипа Броза били су у областима образовања, поп културе – музике, филмских блокбастера, филмских новости и информативних програма и државних прослава у служби култа. Тај лични култ је грађен, најпре, кроз наратив који је био преодминантан и форсиран кроз културу и образовање. То је био мит о херојској борби против неупоредиво јачег окупатора, док је у другом плану била и борба против домаћих издајника. Грандиозност Титовог култа је била назамислива. Комунистичка власт је потиснула традиционалне религије али је величање Тита и Партије у великој мери личило на религију. У свим сферама друштвеног, јавног и политичког живота доминирао је култ вође народа и народности Југославије којима је Тито неретко слао поруке типа „чувајте братство и јединство као зеницу око свога“. Долазак на власт и признање свог политичког суверенитета, на Истоку (1944) и на Западу (1948) Тито је постигао без демократског легитимитета, односно без одржавања слободних и поштених избора. Дефицит демократског легитимитета пратио је и долазак на власт Франка у Шпанији 1939.

Прва важна одлика југословенског ауторитаризма била је изградња култа личности Јосипа Броза, као симбола времена и ауторитарног режима, била је веома интензивна и систематска. Временом је он, као појединац, постао важнији од земље коју је водио и представљао у свету, што је значило да је, последично, опадањем његовог култа личности, постепено али сигурно нестајала и Југославија. Као последицу успешне изградње култа личности може се издвојити емоционална повезаност југословенског народа са својим председником. Неки аутори сматрају

да је он временом постао комунистички фараон који је одредио политичку судбину једне балканске државе. Ауторитарност његове владавине испољавала се у свим областима друштвеног и политичког живота. Како примећују неки аутори „...док је био у форми, друг Тито сјајно је водио то своје предузеће у којем је био директор, краљ и бог. Потрајало је цео његов живот и још десет година после његове смрти – значи, његова фараонска револуција била је трајнија од Енхатонове. Али, није могла победити силе тржишта и ентропију историје. Умртвљена, успавана, брзо после одласка фараона, пробудила се - немеза демократије“ (Kligner i Kuljiš, 2013: 413). Тито је својом технологијом владања превазишао не само политичке институције него, на неки начин, и државу коју је водио. Он је, заправо, „...био лик који далеко надмашује нимало апаратне фигуре савремене историје Балкана, већином другоразредне диктаторе, безначајне сатрапе, политичке епигоне и клептократске паразите посткомунистичке транзиције“ (Исто, 2013: 3).

Друџа битна карактеристика југословенског ауторитаризма јесте ослањање политичког режима на монолитну комунистичку идеологију и omnipotentну Комунистичку партију Југославије (КПЈ), односно Савез комуниста Југославије (СКЈ). Често се говори о социјалистичкој самоуправној идеологији која је легитимизирала „власт радника и радничке класе“, односно радничко самоуправљање. Партијски монизам оличен у једнопартизму и одсуству било каквог облика политичког плурализма јесте битна одлика југословенског ауторитарног режима. Фингирани или фасадни политички плурализам био је изражен кроз деловање Народног фронта Југославије, односно Социјалистичког савеза радног народа Југославије (ССРН) који је био најмасовнија друштвено–политичка организација. Сувишно је говорити да је ова организација била под непосредном и пуном контролом и доминацијом Комунистичке партије (СКЈ). Титов ауторитарни режим је био монолитан, али никада се није размишљало о идеји комунистичке хегемоније. За разлику од франкизма, титоизам је био ауторитарни режим подржан неодређеним тзв. „ограниченим плурализмом“.

Трећа одлика југо–ауторитаризма јесте снажна, јака и добро организована војска, Југословенска народна армија (ЈНА) која је представљала веома утицајног политичког актера. Она је била изразито политикована и под снажним утицајем КПЈ и врховног команданта маршала Тита. ЈНА је имала високу аутономију у друштву и деловала је као

прилично затворена социјална група. Утицај Комунистичке партије на војску био је изражен кроз добро организован партијску структуру у свим сегментима војске. Она је конципрана као вишенационална народна војска и била је припремана за општенародну одбрану земље од спољног непријатеља, тако да је потпуно неспремна дочекала изазове међунационалних сукоба и грађанског рата.

Франкизам и титоизам: политички легат

Помоћу објективне и критичке анализе улоге и утицаја Франка и Тита могу се донекле објаснити и донети закључци односно оцене о шпанском и југословенском моделу ауторитаризма. Двојица аутократи имају много сличности које их повезују, али и разлике које их чине прилично неупоредивим. Заједничка карактеристика оба диктатора је изражена персонализација власти изражена у култу личности и ауторитарној пардигми управљања земљом. И Франко и Тито су дали лични печат природи политичког система и одредили политичку судбину својих држава. Међутим, док је генерал Франко био десничарски диктатор, прво идентификован са фашизмом, а касније са антикомунизмом, дотле се маршал Тито сматрао левичарским антистаљинистом и комунистичким атеистом. Франко своју власт темељио на римокатолицизму и клеро-национализму, владао уз подршку војске, цркве и фалангистичке партије. Неке су процене да је од доласка на власт Франка 1939. године, ликвидирано скоро милион људи. Као и рат у Шпанији, и онај у Југославији био је и идеолошки. Из њега је Тито изашао као победник, али, да би учврстио своју власт, спроводећи комунистички терори над идеолошки неистомишљеницима обрачунава се са народним непријатељима и стаљинистима. Тито и Франко су изградили своје системе владавине после крвавих грађанских ратова из којих су понели војне титуле - генерала и маршала. Али, док је Тито ратовао против Хитлера и Мусолинија, Франко је био њихов савезник, јер је он и дошао на власт захваљујући њима. Формална неутралност Шпаније у Другом светском рату била је гаранција опстанка Франка на власт.

Питање које неретко намећи приликом анализе ове две историјске личности јесте: какав је њихов легат односно заоставштина и политичко наслеђе? Током њихове владавине од скоро четрдесет година

обе државе су достигле снажан економски и социјални развој, али без политиких слобода. Иначе, Франко и Тито су рођени исте године 1892, а преминули у размаку од пет година (1975. односно 1980). Њихов ауторитарни култ личности, као и код других диктатора у свету, манифестовао се кроз идолопоклонство и слепу оданост вођи која је често постојала гротескна. Тито је у СФРЈ био глорификован као најбољи ловац на медведе и муфлоне, а Франко као најбољи риболовац на сабљарке и лососе. Митоманија и глорификација вође постале су одредница политичког живота Шпаније и Југославије, а карикатуралност и гротескност култа личности видела су се по називима градова, места, школа, касарни, тргова и улица који су добијали по њима.

Заоставштину два диктатора треба посматрати кроз синергијски ефекат међународних актера, унутрашњих проблема, личних карактеристика вође, али и способности, односно спремности нових политичких елита да преузму кормило управљања државом и друштвом у постхумном периоду. Међутим, упоређујући политичко-историјско наслеђе једног и другог диктатора виде се разлике. Сукцесија власти је била специфична, битно различита и јединствена у дотадашњој политичкој историји. Десило се да мирним путем дође до транзиције власти од диктатуре ка парламентарно уставној монархији. Франко је за свог наследника планирао, одабрао и припремао Хуана Карлоса које је успешно и храбро повео земљу у транзицију од ауторитарног система ка демократији. С друге стране, Тито је у своје наслеђе оставио колективно ротирајуће осмочлано председништво СФРЈ, као колективног „шефа државе“. Ово тело је било потпуно дисфункционално и неспособно да управља државом. Наступио је период десетогодишње агоније југословенске државе која се окончала колапсом у грађанском рату.

Ауторитарни модел управљања државом од стране Франка и Јосипа Броза успео је да развије економију и покрене свеобухватне економске реформе шездесетих година 20. века. Франкова Шпанија 1950-их година била је неразвијена земља латифундиста са полуфеудалном и аутархичном привредном структуром, затворена за страни капитал и компаније. Тада почиње процес постепеног и опрезног отварање и трансформације Шпаније од заосталог ка модерном индустријском друштву и привреди. Тито гради самоуправни модел демократског социјализма на југословенски начин са петогодишњим привредним плановима. Чињеница је да је крајем 1940-их и почетком 1950-их, бруто национални производ

(БНП) по глави становника тадашње ФНРЈ и Шпаније био једнак, а већ крајем 1960-их и почетком 1970-их у Шпанији, када се земља отворила за страни капитал и кренуо масовни туризам, био је двоструко већи него у Југославији. Овај податак говори о шпанском либералном економском чуду и снажном привредном расту, док је у Југославији самоуправно-социјалистички пројекат привредних реформи дао знанто скромније резултате економског и друштвеног раста.

Шпански модел успешне и југословенске пропале демократске транзиције

Шпанија се сматра парадигматичним примером узорите и успешне демократске транзиције у једном изразито хетерогеном и конзервативном друштву. Искуство Југославије као, такође, мултикултуралне и мултинационалне државе показало је потпуно супротне тенденције и токове развоја. У ужем нормативно-правном и фактичком смилу не може се говорити о југословенској транзицији када се Југославија распала као држава почетком деведесетих година. Шпанија, како је познато, припада првом кругу демократизације и демократске трансформације, док већина земаља екс-Југославије (осим Словеније и Хрватске) се још увек се налазе у процесу истинске демократизације. За разлику од Шпаније, распад Југославије довео је до закаснеле политичке транзиције земаља насталих од бивших југословенских република. Оне су ушле у процес транзиције петнаест година после Шпаније, тек почетком деведесетих година 20. века и то у контексту геополитичких промена у Европи и краја биполарне поделе света. Улазак Шпаније у породицу европских земаља 1986. године (ЕЕЗ), као и Грчке и Португалије, био је последица и награда за окончање војних диктатура. Наравно, то је диктирано геополитичким и геостратешким разлозима. У случаја земаља бивше Југославије, само Словенија и Хрватска су без већих проблема постале чланице Европске уније, док остале државе екс-Југославије су завршетак процеса транзиције везале за достизање статуса пуноправног чланства у Европској унији.

После смрти генерала Франка 1975. отворен је пут ка демократизацији и либерализацији у оквиру монархистичког поретка уз преговарање нових демократских актера са присталицама франкистичког режима.

Нису биле довољне само политичке промене већ је у основи постављен захтев за промену политике. Једна од кључних тачака преговора било је доношење закона „за политичку реформу“ који би означио почетак процеса демократских промена. Закон је усвојен на референдуму. Прве постфранкистичке године биле су прожете страхом од обнове старог режима, али и страхом од радикалних левичарских или десничарских политичких опција, као што су били националисти и комунисти. Преговарачки капацитет нове шпанске политичке елите био је евидентан и оне се манфестовао у процесу мирне транзиције у оквира наступајуће монархије. Југословенске политичке елите у оквирима републиканског федерализам нису биле кадре и веште да акомодирају, агрегирају и, најзад, артикулишу интересе сложене етнонационалне структуре. Узрок томе треба тражити у претераним аспирацијама појединих етнонационалних ентитета и неразвијених консесуалних облика суживота.

Шпанска транзиција ка демократији обележена је ћутањем о томе шта се догодило током Шпанског грађанског рата (1936–1939) и тзв. пакт ћутања (*pacto de olvido*). Одлука да се мрачни делови историје гурну под тепих довела је до одређених политичких промена као што су нови Устав из 1978. и улазак Шпаније у Европску унију 1986. године. После краја војне диктатуре, Шпанија се суочила са проблемом модернизације политичког, економског и друштвеног система и преласка од ауторитарног система ка томе да постане „модерна“ европска нација. С обзиром на ову ситуацију, као што је случај у многим државама које прелазе из прошлог ауторитарног режима у садашњи демократски, изазов је био шта учинити и како бавити се прошлошћу која је због присуства трауме несагласна са садашњошћу. Да би кренула даље и модернизовала се, држава мора да интегрише ауторитарну прошлост са демократском садашњошћу која често подразумева комбиновање елемената раскида са елементима континуитета, а решење се мора прилагођавати неколико пута током процеса транзиције (Humblebaek, 2011: 184).

Напред поменути фактократска власт је била посебно изражена у периоду транзиције ка демократији, јер иза институционалне завесе постојали су конфликти и фрустрације који нису могли да се акомодирају у оквирима пројектованог политичког система. Систем је био дизајниран по моделу конституционалне и споразуме транзиције. Шпанска транзиција у демократију је на крају добила облик пакта између режимске реформистичке елите и демократске опозиције. Континуирани народни

протести били су спутани сећањем на грађански рат и на последице репресије. Грађански немири нису срушили диктатуру, али су спречили да се даље развија. Управо су ови грађански протести коначно уверили реформистичку елиту да је остао само један отворен и могућ пут до политичког легитимитета, само један начин да поврате контролу над иницијативом која је тада била тако присутна на улицама. То је био пут ка либералној демократији. Политичке елите, технократске или фалангистичке, нису имале протагонистичку улогу у демократском преображају. Оне су подржале либералну демократију тек онда када су схватиле да немају други избор. Анатема на либералну демократију је дуго била на агенди реформистичких и проауторитарних елита.

Шпанска транзиција ка демократији одвијала се у задатим преговарачким и политичко-институционалним оквирима и у духу припрема за реконституционализацију поретка и доношења новог Устава 1978. Транзицију југословенског политичког система, односно земаља насталих од бивше Југославије обележио је, пре свега, недовршени и недовољно конзистентан уставно-правни оквир, као и дифузни, боље рећи, конфузни карактер државе који је праћен високом персонализацијом односно аутократизацијом политичке власти. Процес демократске трансформације политике и друштва обележио је елитистички карактер југословенског политичког система и недовољна управљачка способност нових елита. Оно што спаја шпанско и југословенско политичко искуство из периода транзиције јесте дефицит легитимности и поверења у политичку елиту и институције. Док је Шпанија градила своју демократију крчећи мукотрпан пут кроз вилајет франкизма и аутократизма, Југославија је незауоставиво хрлила ка грађанском рату. Југословенски политички систем показао је многе демократске дефиците и апорије демократије, као што је био асиметрични фрактурални федерализам или, пак, президентијална анестезија парламентаризма и парламента. Недовољно профилисане и консолидоване партије, партијски систем и ограничени домети избора карактерисали су југословенски политички систем средином деведестих година.

Закључна разматрања

Шпански успех демократске трансформације вероватно је био условљен не само добро смишљеним планом и вештином одређених политичара већ и неким другим, мање или више, повољним околностима за трансформацију. Такав успех не мора бити загарантован и за неке неке друге средине и околности. О томе сведочи искуство распада Југославије. И у Југославији су не само постојале већ и практиковане сличне идеје али оне нису биле од помоћи за очување Југославије. Пресудну улогу у свему томе одиграо је однос домаћих и међународних снага у коме су пресудну улогу имали заступници дезинтеграције Југославије. Из тога би се аргументом *a contrario* могла извући претпоставка или констатација да је и у Шпанији однос домаћих и међународних снага ишао много више у прилог интеграције, развоја и демократизације него у неком обрнутом правцу. Међутим, југословенска транзиција је имала и неке специфичности које се у ужој и широј јавности могу различито па и дијаметрално супротно тумачити. Оно што је специфично за југословенску транзицију, а за разлику шпанске, јесте да је одржан континуитет новог и старог поретка. Између два историјска ауторитарна модела политике и политичког система, шпанског и југословенског, лоцирао се шпански демократски модел власти који се етаблирао и консолидовао у протеклих четрдесетпет година развоја земље. Међутим, данас, на почетку 21. века млада шпанска демократија показује знаке умора и прераног старења. Криза политичког легитимитета је израз кризе традиционалног двопартијског система, а последица је настанак нових друштвених покрета. Шпанија у двадесетим годинама 21. века, као и неке друге западне демократије, доживљава кризу политичког легитимитета која води ка дубокој социјалној кризи и кризи државе. Ово је сада већ друга тема.

Упоређивање модела власти-система две државе у истом историјском периоду са сличним стартним историјским позицијама показало је еволуцију једне чврсте војне диктатуре у стабилну просперитетну демократију (Шпанија) и транзицију једне меке диктатуре у шест, мање или више, компетитивно ауторитарних или семиауторитарних система (бивше југословенске републике). У потрази за стабилним и функционалним политичким системом, Шпанија се после демократске транзиције определила за демократско-монархистички парламентарни

модел демократије са више партија које су компетирале на слободним и поштеним изборима. Југословенска транзиција није се ни остварила, јер је дошло до распада државе. Настанак треће Југославије (СРЈ) 1992. је тема за неку другу прилику. Расправа о југословенској транзицији требало би усмерити на дебату и полемику о процесима демократизације и плурализације држава насталих на тлу бивше Југославије. Са изузетком Словеније и Хрватске, остале државе екс-Југославије су још увек оптерећене ауторитарним тенденцијама, демократским дефицитом, кризом политичких институција, партократијом и недостатком владавине права.

Литература

- Aguilar, Paloma. (2002): *Memory and Amnesia: The Role of the Spanish Civil War in the Transition to Democracy*, Berghahn, New York.
- Campos, Ismael Saz. (2004): "Fascism, Fascistization and Developmentalism in Franco's Dictatorship", *Social History*, Vol. 29, No. 3, Aug., 2004, pp. 342–357, Published by: Taylor & Francis, Ltd.
- Hristova-Dijkstra, M. J. (2016): *Reimagining Spain: transnational entanglements and remembrance of the Spanish Civil War since 1989*, [Doctoral Thesis, Maastricht University]. Datawyse / Universitaire Pers Maastricht.
- Humblebaek, Carsten. (2011): „The Pacto de Olvido.“ Alonso, Gregorio, and Diego Muro, eds. *The Politics and Memory of Democratic Transition: The Spanish Model*, Routledge, New York.
- Kastels, Manuel. (2022): *SUNOV RAT – Kriza liberalne demokratije*, Clio, Beograd.
- Klinger, William i Kuljiš, Denis. (2013): *Tito: Neispričane priče*, Nezavisne novine/ Paragon, Zagreb.
- Linz, J. J. (1964): "An Authoritarian Regime, the case of Spain", in E. Allard and Y. Littunen (eds), *Cleaveges, Ideologies, and Party Systems*, Helsinki, pp. 290–341.
- Nezirevic, Erma. (2017): *Spain Interrupted: Examining Spanish Representations of Mass Violence in the Former Yugoslavia*, https://conservancy.umn.edu/bitstream/handle/11299/190518/Nezirevic_umn_0130E_18341.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Preston, Paul. (2018): "The Theorists of extermination". In *Unearthing Franco's Legacy*, edited by Carlos Jerez-Farrán and Samuel Amago, University of Notre Dame Press.
- Самарџић, Никола. (2015): „Шпански пут и југословенско беспуће“, Дневни лист ДАНАС.

BETWEEN AUTHORITARIANISM AND DEMOCRACY: THE COMPARATIVE EXPERIENCE OF YUGOSLAVIA AND SPAIN

Summary: Placed within the framework of the discussion on the comparative historical processes of transition and democratization on the Iberian and Balkan peninsulas, this paper investigates the questions why the Spanish authoritarian system in the "third wave" of democratization experienced a transition to democracy and the Yugoslav authoritarian system experienced the collapse and disintegration of the state. Was the consensual or negotiated peaceful transfer of power the main reason for preserving the state integrity of Spain, that is, the absence of the same reason for the disintegration of Yugoslavia? Spain and Yugoslavia are the proof that democracy can serve to unify or disintegrate the state. Why did two societies that shared many historical similarities end up following different paths and futures of development? Due to the scope of this work, these questions will only be partially answered through the analysis of the process of authoritarianization and democratization of politics, state and society. The comparison of two European post-war dictatorships, the Iberian and the Balkan, implies the observation of both convergent and divergent processes, tendencies and trends of development. Although the two dictatorships were not of the same format, Yugoslavia was considered a "soft" dictatorship and Spain a "real" one, in many respects they were very similar political regimes. With the help of a comparative and historical paradigm, this work tries to see the true nature and essence of the political processes that took place in the period from the end of the Second World War to the beginning of the nineties of the 20th century.

Key words: Authoritarianism, democracy, transition, institution, nation, state, cult personality

ENTRE AUTORITARISMO Y DEMOCRACIA: LA EXPERIENCIA COMPARADA DE YUGOSLAVIA Y ESPAÑA

Resumen: Situada en el marco de la discusión sobre los procesos históricos comparados de transición y democratización en las penínsulas ibérica y balcánica, este trabajo investiga las cuestiones por las que el sistema autoritario español en la "tercera ola" de democratización experimentó una transición a la democracia y el autoritario yugoslavo sistema experimentó el colapso y la desintegración del estado. ¿Fue el traspaso pacífico del poder, consensuado o negociado, la principal razón para preservar la integridad estatal de España, es decir, la ausencia de la misma razón para la desintegración de Yugoslavia? España y Yugoslavia son la prueba de que la democracia puede servir para unificar o desintegrar el Estado. ¿Por qué dos sociedades que compartían muchas similitudes históricas terminaron siguiendo caminos y futuros de desarrollo diferentes? Debido al alcance de este trabajo, estas preguntas solo serán parcialmente respondidas a través del análisis del proceso de autoritarización y democratización de la política, el Estado y la sociedad. La comparación de dos dictaduras europeas de posguerra, la ibérica y la balcánica, implica la observación de procesos, tendencias y tendencias de desarrollo tanto convergentes como divergentes. Aunque las dos dictaduras no tenían el mismo formato, Yugoslavia era considerada una dictadura "suave" y España una "real", en muchos aspectos eran regímenes políticos muy similares. Con la ayuda de un paradigma comparativo e histórico, este trabajo intenta ver la verdadera naturaleza y esencia de los procesos políticos que tuvieron lugar en el período que va desde el final de la Segunda Guerra Mundial hasta principios de los años noventa del siglo XX.

Palabras clave: Autoritarismo, democracia, transición, institución, nación, estado, culto a la personalidad

Слободан С. Пајовић*
Факултет друштвених наука
Београд

ШПАНИЈА И ЈУГОСЛОВЕНСКА КРИЗА (1989–1999)

Сажетак: Рад се бави питањем односа и присуством Краљевине Шпаније на Балкану и, посебно, током југословенске кризе у периоду 1989–1999. Објашњене су главне карактеристике трансформације шпанске спољне политике након пада франкизма, односно током периода демократске транзиције (1975–1978) када је успешно реформулисана спољнополитичка стратегија и остварена убрзана међународна афирмација пост–франкистичке Шпаније. У том контексту, указано је на нормализацију односа са земљама Југоисточне Европе и Балкана, са посебним акцентом на бившу СФРЈ. Такође је изнета краћа анализа историјског присуства Краљевине Шпаније на Балкану које је током XVII, XVIII и XIX века било спорадично и без значајнијих активности све до прве половине XX века. Према мишљењу аутора краћи историјски преглед је неопходан предуслов за разумевање наглог, интензивног и диверсификованог наступа и ангажмана званичног Мадрида у освит и током југословенске кризе. Тој теми је посвећена детаљнија анализа која обухвата политичке, стратешке, безбедносне, војно–техничке и хуманитарне разлоге који су утицали да Балкан доспе међу приоритете шпанске спољне политике у периоду 1989–1999.

Кључне речи: Краљевина Шпанија, демократска транзиција, „средња сила”, Балкан, југословенска криза, политичко–војни ангажман

* Редовни професор Факултета друштвених наука (ФДН), e-mail: pajovic.slobodan@fdn.edu.rs

Неколико уводних напомена

Када се разматра протагонизам Краљевине Шпаније, укључујући и војни, на просторима Балкана и, посебно, током југословенске кризе на територији бивше федерације, потребно је за анализу дубоких промена у спољнополитичкој платформи те земље применити један шири аналитички оквир. Наиме, процес промена шпанске спољнополитичке стратегије током друге половине XX века одвијао се у две фазе: а) током модернизације спољнополитичких активности франкистичке Шпаније и б) након демократског преображаја, убрзаног економског и социјалног развоја и учлањења у тадашњу ЕЕЗ (ЕУ) и НАТО.

Прва фаза¹ се односи на последњу етапу франкистичког ауторитарно–диктатурног режима када долази до значајнијих покушаја да се превазиђе вишедеценијска међународна изолација. То су биле промене које су у пракси подстакле даљу експанзију, еволуцију и диверсификацију шпанске спољнополитичке активности. Корене ових промена треба тражити у све аутономнијој спољнополитичкој активности коју је шездесетих година (1957–1969) почело да спроводи Министарство за иностране послове на челу са министром Фернандом Маријом Кастиљом (*Fernando María Castiello*) и то у складу са аспирацијама шпанског друштва да се постојећи ауторитарни режим постепено трансформише и реформише. У том периоду постигнут је напредак у односу на међународни положај франкистичке Шпаније, њено постепено отварање

1 При томе, треба напоменути да су главне карактеристике франкистичке епохе (1936–1975) биле континуирано развијање националистичко–милитаристичке теорије по којој је војска симбол и кичма националног јединства, а католицизам есенција шпанске нације, док је ауторитарна држава – крајње централизована и унитарна – кључ националног спаса. Укратко, радило се о крајње десничарској, енергичној и доследној политичкој платформи која је систематски примењивала унитаристичке и асимилацијске мере у култури уз тоталну административну централизацију. На спољнополитичком плану франкизам је имао негативно наслеђе због повезаности са Хитлером и Мусолинијем што је у многоме редуковало простор за међународне активности Шпаније које су углавном биле усмерене ка очувању колонија у Африци (Шпанска Сахара), односима са земљама Латинске Америке и Португалијом на челу са диктатором Салазаром (*Salazar*). Период Хладног рата је погодовао Франсиску Франку (*Francisco Franco*) тако да је 1953. године потписан споразум са САД о војној сарадњи и инсталирању америчких војних база у тој земљи. САД нису условљавале сарадњу са Мадридом наглим и радикалним унутрашњим променама и демократизацијом због страха да би смрт генералисумуса Франка могла да изазове поремећаје у *стајшусу кво* система биполарности. С тога је и споразум из 1953. године обновљен 1970. године.

према свету као и динамично укључивање у међународне финансијске и економске токове сарадње као резултат успешно инициране економске либерализације (Tusell, Avilés y Pardo: 2000, 431–369).

Основе друге фазе концептуалног развоја спољнополитичке платформе Шпаније заснивају се на демократској транзицији,² убрзаном економском развоју и укључивању у евроатлантске структуре. Након демократске транзиције Краљевина Шпанија се успешно вратила на међународну сцену после дугог периода „декаденције“ (Laredo Quesada: 1996, 5–50)³ и постала једна значајна средња сила у ширим светским размерама. Важно је нагласити да су спољнополитичке активности Краљевине биле усклађене са њеним економским капацитетима, постигнутим степеном демократског развоја и благостања што је омогућило убрзану диверсификацију дипломатског, војног, културног и свих осталих видова присуства и ангажмана у међународној заједници и, посебно, у Европи, Медитерану, арапском свету а нарочито у Латинској Америци са којом је директно повезана још од 1492. године.

Наведени реформистички процес у домену спољне политике започет је 3. јула 1976. године, када је за председника владе именован

2 Под појмом *шпанска демократска транзиција* подразумева се историјски период/процес који је трајао од 1975. године – односно, од смрти генералисимуса Франсиска Франка Бахамонтеа – до децембра 1978. године, односно датума усвајања и, потом, ступања на снагу новог Устава Краљевине Шпаније. Укратко, то је период у којем је Шпанија обезбедила све правне оквири за свој убрзани демократски преображај и децентрализацију (систем аутономних области). Логична последица овог процеса била је да Шпанија у потпуности преиспита своју спољнополитичку активност, усагласи је са унутрашњим демократским променама, односно да складно редефинише своје националне интересе у новонасталим унутрашњим и међународним околностима.

3 Многи аутори се, од почетка XVII века до средине XX века, баве узроцима „декаденције“ Шпаније у савременој Европи и свету у целини. Нема сумње да је ово питање постало једно од главних тема шпанске историографске и филозофске мисли. Наиме, тај кризни процес се посматра и кроз турбулентну историју кроз коју је пролазила колективна свест о историјском идентитету Шпаније почевши од 17. века и обухватајући просветитељство, либерализам или идеолошке дебате око бића Шпаније између 1880. и 1940. године. Може се рећи да преовлађује став да период декаденције Шпаније као велике империјалне силе званично почиње крајем XIX века (1898) и то губитком последњих прекоморских територија – колонија (Куба, Филипини и Порторико) а завршава се смрћу диктатора Франка 1974. године. Након тога долази до радикалног редефинисања шпанских националних интереса на демократским принципима што је омогућило брз и успешан економско–политички опоравак и напредак, али и веома успешан наступ те земље у међународним односима и укључивању у процес европских интеграција.

Адолфо Суарес (*Adolfo Suárez*)⁴. Његов избор је покренуо динамично отварање Шпаније према европским и атлантским структурама. У пракси се показало да је то био процес свеобухватне редефиниције спољнополитичке платформе и стратегије деловања ове земље:

- приближавање и пуноправно укључивање Краљевине Шпаније у европске интеграционе процесе;
- њено пуноправно чланство у безбедносним структурама Запада (НАТО и Западноевропска унија) и
- даље јачање традиционалних односа са земљама Латинске Америке и Магреба.⁵

Међу шпанским стручњацима за демократску транзицију преовладава став о посебно важном доприносу круне успешности овог процеса. Оцењује се да је краљ Хуан Карлос I Бурбонски својим изузетним угледом и кредибилитетом у земљи, али и веома интензивном активношћу на међународном плану био потпора овом изазовном историјском процесу (Arenal: 1991, 41–57).

Паралелно са овим променама на спољнополитичком плану интензивно се спроводио и свеобухватни демократски преображај и то на свим нивоима, уз напомену да је тај процес кулминирао првим демократским изборима (15. јуна 1977) и победом странке Уније демократског центра (*Unión de Centro Democrático – UCD*) тадашњег председника владе Адолфа Суареса. Символичан крај овог реформистичког процеса је усвајање новог Устава Краљевине Шпаније (1978. године).

4 Адолфа Суареса именовано је на положај председника владе краљ Шпаније Хуан Карлос I Бурбонски (*Juan Carlos I de Borbón*). Суарес је до тада био генерални секретар Националног покрета (*Movimiento Nacional*), једине дозвољене политичке организације у земљи током франкистичке диктатуре. Познато је да је нови премијер, иначе лични пријатељ краља, био и члан прве постфранкистичке владе. За опширнију информацију о овим догађајима консултовати: „Хронику међународних догађаја”, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1976.

5 Из наше перспективе важно је уочити да су у процесу доношења одлуке о дефинисању нове стратегије шпанске спољне политике поред представника владе учествовале и најзначајније опозиционе политичке партије различитих идеолошких оријентација, укључујући Шпанску социјалистичку радничку партију (*Partido Obrero Socialista Español – PSOE*) и Шпанску комунистичку партију (*Partido Comunista Español-PCE*). Остварени консензус на националном нивоу без обзира на идеолошке разлике и сукобљеност, омогућио је да се без већих конфликта и разлика оствари брза и дубока промена шпанске спољне политике. То се пре свега односи на улазак Шпаније у НАТО и ЕЕЗ (ЕУ).

С друге стране, као илустрацију убрзаног укључивања Краљевине Шпаније у међународне односе треба назначити да су током 1976, 1977. и 1978. године нормализовани дипломатски односи са бившим социјалистичким земљама осим Албаније, потом са Мексиком и то након дугог периода прекида односа који је трајао од Шпанског грађанског рата.⁶ Тај процес укључио је и нормализацију дипломатских односа са бившим португалским колонијама у Африци (Анголом, Мозамбиком и Зеленортским Острвима). Надаље, треба нагласити да је Шпанија остварила и веома блиске односе са земљама тзв. „трећег света” и то у складу са њеном наглашеном наклоношћу и подршком процесу деколонизације, арапским земљама, и посебно Палестинцима. Све то утицало је и на шпанско–израелске односе уз напомену да је Шпанија тек 1986. године нормализовала односе са том земљом. Закључак је многих експерата да је овај низ спољнополитичких новина и успеха било могуће остварити управо захваљујући пуној демократизацији друштва и транспарентном процесу доношења политичких одлука у најважнијим областима функционисања шпанске државе (Powell: 2001, 118).

У компаративној анализи вишеструких демократских промена у Шпанији, може се запазити да је процес унутрашње демократизације окончан 1978. године усвајањем новог Устава, док је процес формулисања нове шпанске спољнополитичке стратегије био продужен до 1988. године. У том периоду Шпанија је успешно трансформисала своју западну геостратешку димензију у атлантску с обзиром на то да је постала пуноправни члан Северноатланског савеза. Почевши од 1988. године, Шпанија је већ потпуно међународно препознатљива и то са пуноправним укључивањем у Западну Европу и веома јасно дефинисаном, кохерентном и активном спољном политиком (Рајовић: 1996, 476–477). Такође треба напоменути да је успешној реализацији ове стратегије

6 Још током грађанског рата у Шпанији почевши од 1939. године влада генерала Ласара Карденаса (*Lázaro Cárdenas*) осудила је страну агресију на Шпанију и континуирано пружала политички азил шпанским избеглицама. Кулминација мексичке подршке шпанској Републици огледала се у пружању политичког азила члановима свих републиканских институција које су пребегле у Мексико (1945). Од тада је Мексико одржавао дипломатске односе са избегличком републиканском владом са седиштем у Паризу. Након Франкове смрти и демократске транзиције у Шпанији мексички председник Хосе Лопес Портито (*José López Portillo*) је децембра 1976. године започео преговоре о нормализацији односа са Краљевином Шпанијом. После тога, шпански краљ Краљ Хуан Карлос I Бурбонски званично је посетио Мексико (1978).

погодавао и шири међународни контекст, односно попуштање затегнутости између великих сила и блокова и смањење опасности од избијања оружаних сукоба на релацији Исток–Запад. Сматра се да је управо тај сплет околности у међународним односима отворио простор за појаву нових „средњих” сила што је Краљевина Шпанија прагматично, ефикасно и успешно искористила (Arenal: 1991, 47–51).

Шпанија и Балкан

Из претходно сажетог прегледа главних карактеристика и приоритета шпанске спољне политике током XX века може се закључити да Балкан и његова сложена проблематика, укључујући и питања безбедности, никада нису били један од приоритета спољне политике званичног Мадрида. У прилог томе, иде и чињеницу да је, историјски посматрано, шпанско присуство у овом делу Европе било готово симболично за разлику од осталих већих европских и медитеранских држава.

Постоји богата историјска грађа о сложеним, контрадикторним и конфликтним односима између Шпаније и Отоманског царства, који су често дефинисани као „стање необјављеног рата” због страха од евентуалне подршке Порте маварским побуњеницима у северној, Африци али и њиховим насеобинама у области Леванта на Иберијском полуострву. Сходно овој историјској околности Шпанија је била једина европска сила која скоро три века (XVI–XVIII) није имала никакве односе са Портом (Hassiotis: 2000, 36–48).

С друге стране, посебно важно место у односима Шпаније са овим делом Европе имали су њени поседи на југу Италије (Напуљ, Месина и Палермо) који су несумњиво допринели јачању геостратешког, економско–политичког и војног значаја Краљевине. Геостратешки посматрано ови градови–утврђења били су мост између Иберијског полуострва, југоистока Европе и Отоманске империје тако да су сви који су желели да из Шпаније путују у тај део Европе (дипломате, специјални изасланици, шпијуни, путописци, избеглице, трговци, морнари, монаси, авантуристи, итд.) морали да користе шпанске поседе у јужној Италији. Ти поседи су такође коришћени и као важне војне базе за интервенције у централном и источном Медитерану, као и на јужном Балкану. Без обзира на ову чињеницу, односно геостратешку предност,

Шпанија није испољавала веће интервенционистичке амбиције у источном Медитерану осим да спречи опасност од муслиманских најезди на италијанске и северноафричке обале. Паралелно, не треба занемарити и постојање династичких обавеза према Хабсбурговцима у одбрани поседа на северу Балкана и у Мађарској. Управо из тог периода (XVII век) имамо и прва аутентична документа о боравку Шпанаца на просторима Балкана. О томе сведочи и спомен плоча из 1934. године постављена од стране тадашњег амбасадора Шпаније у Мађарској на утврђењу Будимског дворца а на којој пише „In Memoriam 1686: Овуда је прошло 300 шпанских војника који су учествовали у ослобађању Будима”. Из наше перспективе потребно је напоменути да су се шпански војници такође сукобили са Турцима код војвођанског града Сенте (11.9.1697). Од тада, односно од Аустријско–турског рата, у коме су учествовали и војници из Шпаније, па током наредна три века не располажемо документима о битнијем утицају Шпаније на догађаје на Балкану па се због тога може закључити да он готово да није ни постојао (Pérez Gómez: 1999, 293).

Такође постоје студије, документи, записи и извештаји о развоју дипломатских односа између Мадрида и појединих престоница у региону, посебно Атине, с обзиром на то да је Шпанија 1833. године званично признала Грчку, а 1834. године послала конзула у Атину. Чињеница је да поред дипломатских представништава у Турској и конзулата у Грчкој, Шпанија није располагала дипломатским мисијама у том делу Балкана све до 1878. године када је румунски принц Карол Хохенцолерн (*Karl Hohenzollern*) упутио захтев за признањем његове државе, што је званични Мадрид учинио 1881. године.

Први шпански дипломатски представник био је конзул у Букурешту надлежан за Србију и Бугарску. Према Зорану Петровићу (Petrovici: 2021, 77–79) Шпанија је била суочена после пораза и губитка прекоморских територија на крају XIX века са буџетским ограничењима што се одразило и на њено дипломатско присуство у свету. Историјски посматрано њен привилегован положај на америчком континенту ослањао се на бројне конзулате и посланства⁷ што је последично редуковало број

⁷ У опширној студији под називом *Al encuentro del mundo. Las redes diplomática y consular de la España de Alfonso XIII: evolución y adaptación* аутор Зоран Петровић (Zorann Petrovici) темељно анализира шпанску мрежу дипломатских представништава различитог ранга у свету наводећи да је у Европи било 11 посланстава, 7 Генералних конзулата и 29 конзула, Америци 10 амбасада, два Генерална конзулата и 15 конзула, Африци два Генерална

дипломатских представништава у остатку света. Почетком, XX века, међу тим запостављеним регионима налазио се и Балкан, као и остале земље југоисточне Европе, често називане „државама окупаним Дунавом”, са изузетком Аустроугарске. Петровић такође наводи да је министар иностраних послова либерал Пио Гухон (*Pío Gijón*) критиковао такву политику према Балкану и подунавским земљама указујући на њене негативне последице по Шпанију. У разним коментарима може се видети да са тим земљама није постојала готово никаква политичка или трговачка веза. Укратко, шпанска спољна политика према том делу Европе све до 1913. године ослањала се на једну дипломатску мисију након што је постојећи конзулат у Букурешту 1910. године подигнут на ниво посланства (Petrovici, op. cit., 81).

Што се Србије тиче познато је да је Шпанија током Балканских ратова прогласила неутралност и тек 1913. године у Београд послала свог дипломатског представника, који је убрзо премештен у Софију због ратних дејстава. Коначно, Краљевина Шпанија је 3. августа 1919. године званично признала Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца и у потпуности нормализовала дипломатске односе са Београдом. У историји дипломатских односа између двеју земаља важно је напоменути да је 1939. године Краљевина Југославија признала нову шпанску државу на челу са генералисимусом Франком док је по избијању Другог светског рата и распада Краљевине Југославије Шпанија одлучила да затвори амбасаду у Београду, али и да отвори у Загребу где је прокламована НДХ.

Укратко, може се констатовати да су односи Шпаније са земљама Средњо–источне Европе и Балкана све до пада „Берлинског зида” били готово непостојећи или на ниском нивоу. При томе, треба нагласити да је Шпанија редуковала односе са овим делом Европе због победе совјетске револуције у Русији (1917), али и франкизма у шпанском грађанском рату, односно због његове наглашене антикомунистичке оријентације која је спречила приближавање комунистичким режимима

конзулата и 12 конзула и Азији три посланства (Кина, Јапан и Турска) и 6 конзула. Надаље, аутор закључује да током прве деценије владавине Алфонса XIII (*Alfonso XIII*) (1902–1923) мапа дипломатских мисија у свету није претрпела суштинске промене. Он посебно наглашава да је главна сметња за ширење дипломатске мреже, поред недостатка финансијских средстава и стратешке визије, била и клима отвореног непријатељства према Шпанији. Колико су буџетска ограничења била препрека ширењу шпанске дипломатске мреже показује и чињеница да је тек буџетом из 1911. године именован један министар–конзул за пет земаља Централне Америке са седиштем у Ел Салвадору.

из тог дела Европе. Тек у последњој фази франкистичког режима долази до постепеног дипломатског отварања према тим земљама и то у склопу настојања франкизма да превазиђе дуготрајну међународну изолацију и, на тај начин, обезбеди шире међународно признање.

Шпанија и југословенска криза (1989–1999)

Насупрот томе, спољна политика Краљевине Шпаније у транзиционом периоду успостављања и стабилизације демократије и, посебно у постхладноратовском периоду, показује значајне промене дефинисањем нових приоритета које многи експерти тумаче као постепено и ефикасно прилагођавање званичног Мадрида променама у свету. Поред већ традиционалних приоритета као што су то Латинска Америка и Медитеран, посебно земље Магреба, у процесу диверсификације спољнополитичке стратегије и активности Шпаније уочавају се и знаци њене мундијализације, односно укључивања ове земље у решавање многих светских проблема. У том контексту, важно је уочити даље јачање шпанске европске политике и, посебно, интензивирање односа са земаљама Источне Европе. Напори Шпаније били су усмерени и на креирање нове безбедносне политике, посебно на решавање нагомиланих проблема Југа. Све то нам омогућава да закључимо да је након пада биполаризма паралелно започео процес убрзане, дубоке и свеобухватне редефиниције циљева спољне политике Краљевине уз настојање да се њене активности, приоритети и константе прилагоде изазовима новог миленијума (Gilepsie, Rodrigo y Story, 1995: 223).

Када се посматра и проучава нагли продор балканске проблематике у шпанску спољнополитичку агенду приметно је да се тај феномен догодио управо као последица реаговања Краљевине Шпаније на трагичне догађаје у бившој Југославији са којом је Мадрид у релативно кратком периоду нормализовао и подигао на виши ниво билатералне односе. Важно је напоменути да је 1989. године Краљевина Шпанија по први пут у историји председавала ЕЗ и да је тадашњи министар иностраних послова Франсиско Фернандес Ордоњес (*Francisco Fernández Ordoñez*) изјавио у Европском парламенту да је „стабилност СФР Југославије од виталног интереса за целу Европу и да је због тога неопходно о томе размишљати на веома одговоран начин” (Pérez Gómez:

1999, 297). Наведена изјава тадашњег шпанског министра иностраних послова о важности проналажења праведног и мирољубивог решења за сложену југославенску кризу представља *de facto* зачетак потоњег кохерентног политичког става и политике Мадрида по том питању. Другим речима, очигледно је да се Шпанија озбиљно, систематично и објективно посветила проблему распада бивше југословенске федерације, питању признавања независности и суверенитета нових држава, али и свим негативним последицама овог процеса по Балкан и Европу у целини. Постепено и прогресивно ангажовање Краљевине као члана ЕЗ/ЕУ и НАТО у проналажењу решења за ову кризу утицали су да Балкан, односно бивша СФРЈ постану један од приоритета њене спољне политике у целини.

Ради објективне анализе овог историјског феномена важно је напоменути да је Шпанија уочи распада Југославије успешно развила и диверсификовала односе са Београдом и то на политичком, економском⁸, научном и културном плану. Краљ Шпаније Хуан Карлос I Бурбонски учинио је и прву званичну посету Београду 1985. године, док је бивши председник Председништва СФРЈ Лазар Мојсов узвратно званично посетио Мадрид 1988. године. Још једна компонента утицала је на убрзани развој свеукупних југословенско–шпанских односа, а то је заједничко искуство стечено у деловању у оквирима Покрета несврстаних земаља. Познато је да је Краљевина у статусу посматрача овог покрета била активан учесник или покретач појединих његових активности. Слични помаци у развоју и диверсификацији сарадње забележени су и у односима Краљевине са осталим балканским државама. На основу свих ових чињеница може се закључити да је став званичног Мадрида

⁸ На пример, у 1989. години, вредност југословенског увоза из Шпаније била је на нивоу од приближно 60 милиона САД долара, док је исте године вредност југословенског извоза у Шпанију достигла износ од око 50 милиона САД долара (International Trade Statistics Yearbook, 1989, Trade by Country, United Nations, стр. 965). Може се слободно рећи да су укупни југословенско–шпански односи доживели релативно брз и свеобухватан развој након формалног успостављања дипломатских односа 1978. године. При томе, треба нагласити чињеницу да званичних и континуираних политичких и економских контаката током франкизма није било. Укратко, то значи да су Шпанија и бивша Југославија у релативно кратком периоду оствариле значајан успон и диверсификацију билатералне сарадње, посебно политичке и економско–трговинске. Такав тренд у односима двеју земаља задржан је и током 1990. године, да би почетком 1991. године дошло до стагнације због ратних дејстава на територији бивше СФРЈ. У другој половини 1991. године дошло је до значајног пада у односима између ове две земље.

према питањима регионалне безбедности Балкана, његовом месту у новој европској архитектури након пада Берлинског зида и, посебно, у односу на југословенску кризу био усмераван следећим принципима и циљевима:

- Подржавањем принципа територијалног интегритета и јединства СФРЈ, односно залагањем за непроменљивост граница на Балкану. После неуспеха више европских мировних иницијатива усмерених на очување интегритета бивше СФРЈ Шпанија се приклонила већинском ставу по том питању и међу последњим државама ЕУ признала сецесионизам Словеније, Хрватске и Босне и Херцеговине;
- Шпанија је такође инсистирала на демократизацији бивше федерације, пуном поштовању људских и мањинских права и основних слобода;
- Посебно је важно нагласити да се Шпанија доследно залагала за примену политике не-подстицања сецесије како на билатералном плану тако и на мултилатералном; и
- Шпанија је пружала снажну подршку преговарачком процесу који би, према њеном ставу, морао бити усмерен на проналажење мирољубивог и трајног решења за југословенску кризу коју је званични Мадрид одмах посматрао са ширим регионалним последицама.

Интересантно је напоменути да је званични Мадрид у намери да оствари ове циљеве на Балкану и, посебно, бившој СФРЈ у пракси одлучно подржавао идеју о што хитнијем придруживању СФРЈ ЕЗ (ЕУ). Наиме, овај став Мадрида заснивао се на уверењу да би доношење такве мере знатно ублажило сецесионистичке тенденције појединих делова бивше југословенске федерације. Другим речима, овако дефинисан званични став Краљевине Шпаније као њене полазне активности у решавању југословенске кризе и, генерално, ситуације на Балкану у целини, постале су препознатљиве по својој објективности, опрезности и настојању да се решавање тако сложених историјских проблема не подреди проналажењу исхитрених одлука или доношењу неадекватних мера од стране међународне заједнице и, пре свега, ЕЗ (ЕУ).

С друге стране, када се анализира почетна фаза шпанске политике према кризи у СФРЈ треба узети у обзир чињеницу да Шпанија, за разлику од многих других западноевропских држава или светских сила, никада није имала негативно историјско наслеђе у односима са

Балканом или простором бивше СФРЈ. За разлику од других земаља Краљевина је, као мултинационална држава са сопственим трагичним искуством у том домену из периода шпанског грађанског рата, показала више спремности и саосећаја према многобројним опасностима које су у бившој СФРЈ биле узроковане све наглашенијим националистичким и центрифугалним тенденцијама. Поред тога, растућем кредибилитету Краљевине на Балкану допринео је и њен ојачан међународни углед и престиж, створен након пада франкистичке диктатуре и успешног демократског преображаја, који је омогућио убразан економски развој, благостање њеног становништва, али и осетну диверсификацију међународних спољнополитичких активности, укључујући приступање Мадрида европским и атлантским структурама уз очување и реафирмацију традиционалних националних интереса једне поражене велике империјалне силе. Узимајући све то у обзир, Шпанија је, за разлику од других великих европских држава, била у ситуацији да понуди балканским земљама аутентичан и привлачан модел транзиције ка Европи, демократији и благостању.

Надаље, у проучавању ангажмана европских и ваневропских фактора у односу на југословенску кризу видљиво је да је Краљевина Шпанија била један од најагилнијих чланова ЕЗ/ЕУ и НАТО у процесу проналажења мирољубивог решења ове регионалне кризе путем преговора. Та чињеница омогућила је нагло и вишеструко присуство Шпаније на овим просторима. Овом приликом, навешћемо само неке од елемената наше анализе за наведени временски период:

- 1) Већ у лето 1991. године у СФРЈ је послата *European Monitoring Mission* на челу са чувеним шпанским дипломатом, амбасадором и правником Хосеом Маријом Ипарагиреом (*José María Iparraguirre*).
- 2) Од тог момента, различити видови шпанског присуства и активности на Балкану су интензивирани и то посебно у домену очувања регионалног мира и безбедности. Такође се могу уочити прогресивна диверсификација и раст бројних иницијатива како на војном тако и цивилном, односно хуманитарном плану.
- 3) Министар иностраних послова Краљевине Шпаније Франсиско Фернандо Ордоњес истакао је да се ова значајна промена у шпанској спољнополитичкој стратегији заснива на широко признатом међународном кредибилитету и угледу шпанске спољне политике,

њеном објективном, прагматичном и одговорним ставу према југословенској кризи, који је уједно имао подршку код готово свих њених актера (Pérez Gómez: 1999, 298).

- 4) У даљој анализи могло се видети да је Краљевина Шпанија имала веома активну улогу у припреми и прецизирању готово свих међународних мировних иницијатива на простору бивше СФРЈ. Сходно томе, може се закључити да су југословенска криза и балканска тематика генерално постали један од приоритета спољне политике и дипломатске активности Краљевине у оквирима њене европске политике.

Из наведеног такође произилази да су у првој половини деведестих година 20. века присуство и ангажман Шпаније и нарочито њен утицај на решавање југословенске кризе прогресивно јачали. Такође је важно нагласити да по први пут у дугој историји међународних односа Краљевине Шпаније она успева да оствари и војно присуство на тим просторима: у Републици Босни и Херцеговини налазило се око 1.500 шпанских војника са савременом војном опремом и средствима, у Албанији 450 док је на Косову било стационирано око 1.400 шпанских војника. Поред тога, шпанско војно присуство на Балкану огледало се и у успешном учешћу њене флоте у акцијама контроле Јадрана док су припадници њене Цивилне гарде (*Guardia Civil*) били присутни у области Подунавља за све време међународне контроле саобраћаја на тој реци. Што се тиче агресије НАТО пакта на СРЈ (1999) и шпанског учешћа у тој војној операцији треба истаћи да је њена авијација било значајно ангажована уз напомену да су њене обавезе у тој мултинационалној војној операцији обављене на високо професионалан начин упркос чињенице да је већина шпанског јавног мњења било против такве одлуке владе. Широки спектар војног ангажовања Шпаније у процесу решавања балканске кризе, поред осталог, послужио је влади у Мадриду и да реално сагледа и прагматично оцени капацитете своје авијације, морнарице и војске у целини.

Према Хоакину Пересу Гомесу (*Joaquín Pérez Gómez*)⁹ Краљевина Шпанија је на просторима бивше југословенске федерације и Балкана

⁹ Хоакин Перес Гомес је био искусни дипломата, амбасадор, врсни правник (студирао на Универзитету у Овиједу, Сорбони и Кеџмриџу) који је обављао следеће дужности у шпанској дипломатији: секретара Амабасаде у Индији, заменика шефа Сталне делегације Шпаније при ОЕЦД, саветника у Амбасади у Источном Берлину, заменика конзула

такође остварила важне политичке активности. Он наводи да не треба заборавити чињеницу да је амбасадор Карлос Вестерндорп (*Carlos Westerdorp*) био Високи представник међународне заједнице за Босну и Херцеговину, док је некадашњи градоначелник Валенције социјалиста Рикард Перес Касадо (*Ricard Pérez Casado*) био последњи међународни администратор града Мостара.¹⁰ Додатно је важно напоменути да су шпански војници и њихова савремена војна техника били распоређени у све етничке зоне и зарађене стране: Међугорје и Драчево (Хрвати), источни Мостар (Бошњаци) и Требиње (Срби). Поред тога, имали су и две базе (Столац и Билећа). Такође треба нагласити да је Карлос Вестерндорп био први министар иностраних послова једне западно-европске земље који је званично посетио Београд након укидања међународног ембарга (јуни 1996), а Краљевина Шпанија прва земља ЕУ и Запада уопште која је том приликом потписала са СР Југославијом међудржавни уговор (Уговор о образовној и културној сарадњи између Краљевине Шпаније и Савезне Републике Југославије). При свему томе, не треба заборавити да је истакнути шпански политичар и бивши

у Западном Берлину, заменика Генералног директора Дирекције за Источну Европу у Министарству иностраних послова (Мадрид), амбасадора у Габону, Бугарској и СР Југославији. Учествовао је у Летњој школи Факултета за географију и историју Универзитета из Овиједа (Шпанија – 1997) и одржао предавање на тему „El papel de España en el proceso de paz en la ex Yugoslavia“ које је у целости објављено у зборнику José Girón y Slobodan Pajović (eds), *Los nuevos Estados de la Antigua Yugoslavia*, Ed. Universidad de Oviedo, Oviedo, 1999.

10 Интересантно је напоменути да је Касадо био на челу Администрације ЕУ у Мостару (АУЕМ) од марта до јула 1996. године. Главни циљ његове мисије био је да обезбеди спровођење слободних избора у Мостару после продужених етничких тензија и оружаних конфликта. Он је успешно обавио ту дужност и спровео изборе у јуну исте године уз бројно присуство међународних посматрача. Аутор овог рада био је присутан на предавању које је последњи међународни администратор Мостара одржао у оквиру Летње школе Факултета за географију и историју Универзитета из Овиједа (Шпанија - 1997). Том приликом је истакао да је АУЕМ настао као последица лоше савести ЕУ, њене неспособности да посредује, обузда или спречи развој ратних, етничких и верских сукоба који су ескалирали у републикама бивше Југославије. Према његовим речима, поједине државе и њихове дипломате, осећају се посебно одговорним, ако не и кривим за нестанак југословенске државе. Закључује да је одсуство истинске и заједничке европске спољнобезбедносне политике било углавном незапажено од стране европског јавног мњења. За опширнију информацију консултовати: Ricard Pérez Casado: “La administración de la Unión Europea en Mostar”, у: José Girón y Slobodan Pajović (eds), *Los nuevos Estados de la Antigua Yugoslavia*, Ed. Universidad de Oviedo, Oviedo, España, 1999, стр. 315–325.

дугогодишњи председник владе, социјалиста Фелипе Гонсалес (Felipe González) у име ЕУ био посредник у југословенској постизборној кризи у периоду 1996–97 године (Pérez Gómez: 1999, 296–314).

Што се тиче ситуације на Косову и Метохији, Шпанија је у том делу СР Југославије такође по први пут у својој историји била војно присутна, а шпански генерал Хуан Ортуњо Сућ (*Juan Ortuño Such*) је током 2000–2001. године био главнокомандујући међународних војних снага које су обезбеђивале спровођење Резолуције Савета безбедности бр. 1244, која према ставу званичног Мадрида и данас представља основу за решење сложених проблема у тој српској покрајини. Важно је нагласити да је генерал Ортуњо ступајући на ту дужност изјавио да су му приоритети очување мира, као и српске и ромске мањине.¹¹ Војне снаге којима је генерал Ортуњо командовао чиниле су трупе из 39 земаља, укључујући и значајан контингент руских војника, који су заузели приштински аеродром и учествовали у његовој контроли, једином у тој српској покрајини.

Закључна разматрања

Из претходно изнетих и анализираних чињеница могу се сагледати суштински значајне промене у оквирима спољне политике Краљевине Шпаније према Балкану крајем XX и на почетку XXI века. С тим циљем, идентификовани су и анализирани главни елементи процеса дефинисања нове спољнополитичке стратегије Мадрида према земљама југоисточне Европе и у том склопу Балкана, уз посебан осврт на југословенску кризу.¹² При томе, било је неопходно указати на висок

11 Када говори о тензијама између заједница генерал Ортуњо напомиње да су оне веома јаке, посебно против српске мањине. Што се тиче избеглог српског становништва он је нагласио да уколико се осврнемо на искуства у Босни, повратак се догодио тек неколико година након сукоба. За објективније сагледавање сложености тадашње безбедносне ситуације на Косову и Метохији консултовати интервју генерала Ортуња дат листу *La Voz de Galicia*, 13. јула 2000. Текст интервјуа је у целости доступан на: https://www.lavozdeg Galicia.es/noticia/internacional/2000/07/13/pretendemos-cambiar-cerebros/0003_115658.htm

12 Као што је претходно објашњено односи Шпаније са тим делом Европе прошли су кроз неколико фаза: од потпуног изолационизма и *de facto* стања непостојања односа до постерпеног отварања током франкизма и након демократске транзиције убрзаног нормализовања дипломатских односа са бившим комунистичким земљама. Укратко,

степен међузависности између тог процеса и процеса демократизације с обзиром на то да су се одвијали готово паралелно, условљавајући резултате и домете трансформације Краљевине Шпаније у тзв. “средњу силу” у ширим међународним оквирима. Такође је истакнуто да су промене у структури међународних односа након пада биполаризма биле погодне за јачање међународног угледа и утицаја Краљевине, што се огледало у њеном интензивном међународном позиционирању са регионалним, интеррегионалним и глобалним пројекцијама. Због свих ових промена, посебно ојачаног политичког, економског, трговинског и културног утицаја и положаја, у међународној заједници у стручној литератури почели су да се користе термини „средња сила“ или “мека моћ” (Palou, 1993: 7–35).

У анализама ове успешне спољнополитичке трансформације један од основних елемената био је шпански систем међународне развојне сарадње мада у почетку углавном усмерен ка земљама Латинске Америке и Магреба. С тим циљем, при Министарству иностраних послова основана је Шпанска агенција за међународну развојну сарадњу (*Agencia Española de Cooperación Internacional para el Desarrollo – AECID – 1988*), чије су активности биле борба против сиромаштва и залагање за одрживи развој у свету. Паралелно, треба нагласити да је Краљевина Шпанија почевши од 1997. године постала нето извозник капитала да би 2000. године њене инвестиције у Латинској Америци по први пут у историји превазишле европске. Према Касилди Бехару (*Casilda Béjar*) (2002: 23–31) од 1997. године Европа сустиже САД као инвеститора у том региону и то, пре свега, захваљујући наглом порасту шпанских директних инвестиција. То је омогућило да Шпанија постане други инострани инвеститор у Латинској Америци, са износом који је био веома близу америчком. Престижне шпанске мултинационалне компаније биле су главни носици ове стратегије у секторима банкарства, енергетике и телекомуникација (*Telefónica, Repsol YPF, Banco Santander Central Hispano, Banco Bilbao Vizcaya, Endesa, Iberdrola, Gas Natural* итд.).

Са друге стране, паралелно са системом међународне развојне сарадње званични Мадрид је успоставио и успешно развио ефикасан

то је основа закључка да се нова шпанска стратегија заснивала од пада Берлинског зида на прагматичном дефинисању политичко–економских, безбедносних и културних циљева и активности у том делу Европе.

систем глобалне пројекције своје културе и шпанског језика. Ради се о Институту Сервантес (*Instituto Cervantes*) који је влада основала 1991. године и то под високим покровитељством краља Шпаније. Институционално такође зависи од Министарства иностраних послова. Испуњава мисију промовисања званичног шпанског језика, као и језика који су званични у аутономним заједницама у складу са њиховим статутима. Посебан задатак института је да афирмише богатство различитих језичких модалитета у Шпанији, њено културно наслеђе, подржава наставу шпанског језика, али и ширење латинскоамеричке културе. У пракси, институт је веома успешно вршио не само културно–језичку промоцију, већ и глобално промовисао шпанске политичке, економске и трговинске интересе (Рајовић, 2015: 114–131).

У том контексту, из наше перспективе уочава се нагли развој и диверсификација шпанске спољне политике према Балкану и вишеструког ангажмана на просторима бивше СФРЈ и то од почетка процеса дезинтеграције. На основу резултата истраживања за потребе овог рада дошли смо до закључка да је Краљевина Шпанија од 1991. године постепено прерасла у једног од најприсутнијих и најагилнијих европских актера у балканској и југословенској кризи, али и партнера од кога се очекивало да би могао допринети убрзаном приближавању ЕУ новонасталих држава у региону.¹³ Поред активног учешће Шпаније у сегменту очувања безбедности и мира на Балкану, посебно у домену техничких аспеката спровођења усвојених међународних одредби,¹⁴ запажене су и

13 Међутим, треба нагласити да је став Мадрида по питању проширења ЕУ био веома уздржан уочи преузимања улоге председавајућег ЕУ (2002). Наиме, Шпанија је сматрала да би улазак сиромашнијих земаља југоисточне Европе у ЕУ, посебно Румуније или Бугарске, озбиљно угрозио финансирање развоја мање развијених региона Краљевине: Андалузије, Екстремадуре, Галиције, Астуријас, Кастиље и Леона - Ла Манче, Мурсије, Сеуте и Мелиље, Заједнице Валенције, Кантабрије и Канарских острва. Према писању утицајног мадридског дневника *El País* (27. јануар 2002) чак је и тадашњи председник владе конзервативац Хосе Марија Аснар (*José María Aznar*) уочи преузимања председавајуће улоге ЕУ од стране Шпаније (2001) изразио забринутост по питању развојних фондова и упутио меморандум петнаесторици захтевајући да се поштују већ договорени програми помоћи неразвијеним регионима у оквирима ЕУ.

14 Као пример, наводимо да је Шпанија учествовала и на Мировној конференцији о Југославији (Хаг, 1991) којом је председавао Лорд Карингтон (*Lord Carrington*), док је његов заменик био истакнути шпански дипломата Нуњо Агире де Касерес (*Nuño Aguirre de Cáceres*), један од твораца Завршног акта из Хелсинкија (1975). Шпанија је подржавала и активно учествовала у изради неколико мировних планова: Плана Венс (*Plan Vance*,

многобројне активности шпанских невладиних организација, посебно у области пружања хуманитарне помоћи. Илустративан је пример да је само у 1992. години Шпанија примила 4.655 избеглица и расељених лица и од тога 120 сефардских Јевреја и хиљаду затвореника који су пуштени из српских затвора у Босни и Херцеговини. Томе треба додати и помоћ у лековима, медицинском материјалу, као и учешће шпанских авиона типа *Херкулес* у реализацији хуманитарног ваздушног моста са Сарајевом током опсаде и ратних дејстава (Pérez Gómez, 1999: 307).

У сваком случају, из данашње перспективе важно је указати на разлоге због којих је шпанска влада донела одлуку о слању трупа у Босну и Херцеговину. Међу наведеним фигурирају и следећи који употпуњују боље разумевање шпанских аспирација на Балкану:

- а) Требало је искористити ту историјску прилику и учествовати у мировним операцијама у Европи и то у моменту нестанка биполарности и изградње нове европске безбедносне архитектуре;
- б) Најбољи начин за слање трупа у Босну и Херцеговину био је у склопу ангажмана Западноевропске уније (*Western European Union – WEU*)¹⁵ која је на министарском састанку у Лондону основала тзв. *Групу Ад-Нос* која је уз помоћ УН обезбедила спровођење хуманитарне помоћи;

Конечно, са тим војним ангажманом Шпанија је додатно ојачала своју међународну позицију уочи избора за несталног члана Савета безбедности УН (1993/94). Поред тога, доказала је високи професионализам оружаних снага уз напомену да је то била и могућност за стицање искустава у мировним операцијама на тлу Европе (Pérez Gómez: 1999, 304–305).

1991) којим је основан UNPROFOR I, План Кутиљеро (*Plan Cutilheiro*) који је према проценама Мадрида био велика и пропуштена прилика за постизање мира.

15 Западноевропска унија (*Western European Union – WEU*) основана је 1954. године у склопу јачања идеје о заједничкој одбрани западноевропских земаља од могуће експанзије социјализма, евентуалне агресије бившег СССР-а, али и сумњи о могућности самоизолационизма САД. Важно је нагласити да је Западноевропска унија основана мада је НАТО већ преузео улогу колективне одбране земаља чланица. Оцена је аналитичара да је због такве улоге, односно недостатка војне способности ова организација била готово маргинализована да би 2005. године престала да постоји. О овој теми консултовати: Сава Савић: „Западноевропска унија – настанак, улога и трансформација“, *Војно дело*, Vol. 58, No.1, 2006.

Албанија је други пример успешности шпанског војног ангажмана на просторима Балкана. Наиме, током 1996. и 1997. године ова земља је пролазила кроз дубоку и конфликтну друштвено–социјалну кризу и последично бројне миграционе токове ка Италији. У складу са резолуцијом Савета безбедности УН бр. 1101 (1997) шпанска влада одлучује да пошаље војне трупе у ту земљу. Према генералу Самуелу Пељисеру (*Samuel Pellicer*)¹⁶ војна интервенција у Албанији била је веома успешна из више разлога. Пре свега, он истиче да је Шпанија на тај начин показала не само солидарност са суседним медитеранским народима и високу професионалност своје војске која је стекла велики углед међу Албанцима, већ и потенцијал владе да испуни своје међународне обавезе и подржи своје савезнике (Италија) када је то потребно (Pellicer, 1999: 287–292). Надаље, може се слободно закључити да је током наведеног периода утицај Краљевине Шпаније у овом делу Европе знатно ојачан и изван сегмента безбедности и очувања мира активностима невладиних организација и посебно када се говори о хуманитарној помоћи. Поред тога, у наведеном периоду Шпанија је видно ојачала политички утицај и успоставила директан дијалог са свим бакланским државама, укључујући и новонастале дезинтеграцијом бивше СФРЈ. Након окончања југословенске кризе, Мировног споразума из Дејтона (1995) и нормализације међународног положаја новонасталих балканских држава шпанска стратегија према овом региону заснивала се на методологији јачања билатералних односа уз нагласак на развој економско–трговинске, технолошке, научне и културне сарадње. После Мировног споразума из Дејтона Шпанија је и даље била војно присутна на територији бивше Југославије са једном механизованом бригадом од 1.456 војника, чему треба додати и посаде ратних бродова, припаднике Цивилне гарде, посматраче, здравствено особље, итд. Укупно ради се о скоро 2.000 војника, војних лица и посматрача.

На крају, може се констатовати да су два висока политичка представника Шпаније имали велики утицај на развој југословенске кризе. Већ смо споменули да је Карлос Вестендорп, истакнути дипломата и бивши министар иностраних послова, био први западни политичар тог

16 Пешадијски генерал Пељисер завршио је високе међународне студије нуклеарног, бактериолошког и хемијског рата, био саветник за питања безбедности ОЕБС, саветник за одбрану министра иностраних послова Шпаније, војни гувернер шпанске покрајине Астурије и командант шпанских трупа Галиција (*Galicia*) у Босни и Херцеговини.

ранга који је званично посетио Београд након укидања међународних санкција (1996). Потом је од УН наменован (1997) за Високог међународног представника за Босну и Херцеговину (ОНР). Други Шпанац који је имао историјску улогу у односу на СР Југославију био је Хавијер Солана (*Javier Solana*), бивши министар иностраних послова (1992–1996), потом Генерални секретар НАТО који је 24. марта 1999. године наредио војни напад ове војне алијансе на територију СР Југославије. При томе, познато је да је Солана одржао консултације са америчким председником Билом Клинтоном (*William Jefferson Clinton*), француским Жаком Шираком (*Jaques René Chirac*), председником владе Шпаније Хосеом Маријом Азнаром (*José María Aznar*) и другим западним лидерима. После тога Солана је био Генерални секретар Западноевропске уније од 1999 до 2009. године када је престала да постоји.

Међутим, без обзира на то што је Шпанија учествовала као чланица НАТО у рату алијансе против СР Југославије њен однос према питању унилатералног проглашења независности Косова (2008) је различит од велике већине западних земаља. Као што је познато, званични Мадрид је у више наврата доследно изражавао став по том питању. На пример, председник владе социјалиста Хосе Луис Родригес Сапатеро (*José Luis Rodríguez Zapatero*) је 2009. године донео одлуку о повлачењу шпанских трупа са Косова због чега је био критикован у НАТО и ЕУ. Годинама касније, његов наследник конзервативац Маријано Рахој (*Mariano Rajoy*) одбио је могућност да Косово постане члан ЕУ и да он лично присуствује самиту земаља ЕУ–Балкан у Бугарској (2018) како би избегао да буде за истим преговарачким столом са косовским председником. Такође, веома је важно нагласити да је 2018. године тадашњи министар иностраних послова Краљевине Шпаније, а садашњи Високи представник ЕУ за спољне послове и безбедносну политику Жозеп Борел (*Josep Borell*) јасно ставио до знања да ће Шпанија задржати свој став по питању сецесије Косова и признавања његове независности осим уколико Косово и Србија не постигну споразум по том питању. Према Борелу тада би званични Мадрид престао да сматра да је та сецесија унилатерална. Коначно, председник владе Шпаније социјалиста Педро Санчес (*Pedro Sánchez*) потврдио је приликом званичне посете Албанији (2022) да Шпанија не може да призна Косово због чина једностраног проглашења независности који нарушава основне норме међународног права.

Литература

- Arenal, Celestino del. (1991): Democracia y política exterior: el largo camino hacia el cambio, y: José Beneyto Vidal: España a debate – La Política (I), Ed. Tecnos, Madrid.
- Casilda Bejar, Ramon. (2002): *La década dorada. Economía e inversiones españolas en América Latina 1990-2000*, Ediciones de la Universidad de Alcalá. Madrid.
- Gilepsie, Richard; Rodrigo, Fernando y Story, Jonathan, Eds. (1995): *Las relaciones exteriores de la España democrática*, Ed. Alianza Universidad, Madrid.
- Hassiotis K., Ioannis. (2000): “España y el Sureste de Europa en la época moderna: cuatro siglos de dilemas diplomáticos”, y: *España y la Cultura Hispánica en el Sureste de Europa*, Ed. Dirección General de Relaciones Culturales y Científicas, Ministerio de Asuntos Exteriores de España, Madrid.
- Laredo Quesada, Miguel Ángel. (1996): “La “decadencia” española como argumento historiográfico”, *Hispania Sacra*, Vol. 48, No. 97, págs. 5–50.
- Pajović, Slobodan S. (1996): „Spoljna politika Španije – mediteranska dimenzija”, *Međunarodni problemi*, Vol. XLVIII, No.4/1.
- Pajović, Slobodan S. (2015): “El aumento del significado de idioma como nuevo factor de las relaciones internacionales en el siglo XXI”, *Iberoamérica*, №2.
- Pellicer, Samuel. (1999): “La presencia militar española en los Balcanes”, y: *Los nuevos Estados de la antigua Yugoslavia*, eds. José Girón i Slobodan Pajović, Universidad de Oviedo, Oviedo.
- Pérez Gómez, Joaquín. (1999): “El papel de España en el proceso de paz en la ex - Yugoslavia”, y: José Girón y Slobodan Pajović, eds. *Los nuevos Estados de la Antigua Yugoslavia*, Ed. Universidad de Oviedo, Oviedo.
- Petrovici, Zorann. (2021): “Al encuentro del Mundo. Las redes diplomáticas y consular de España de Alfonso XIII: evolución y adaptación”, *Aportes, Revista de Historia Contemporánea*, Año XXXVI, Núm. 106, págs. 77–107.
- Pérez Casado, Ricard. (1999): “La administración de la Unión Europea en Mostar”, y: José Girón y Slobodan Pajović, eds. *Los nuevos Estados de la Antigua Yugoslavia*, Ed. Universidad de Oviedo, Oviedo.
- Powell, Charles. (2001): *España en democracia 1975-2000*, Ed. Plaza Janés, Madrid.

Tusell, Javier; Avilés, Juan y Pardo, Rosa Eds. (2000): *La política exterior de España en el siglo XX*, Ed. Biblioteca Nueva-Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid.

Савић, Сава. (2006): „Западноевропска унија – настанак, улога и трансформација“, *Војно дело*, Vol. 58, No.1.

SPAIN AND THE YUGOSLAV CRISIS (1989–1999)

Summary: The paper deals with the issue of relations and the presence of the Kingdom of Spain in the Balkans and, in particular, during the Yugoslav crisis in the period 1989–1999. The main characteristics of the transformation of Spanish foreign policy after the fall of Francoism, that is, during the period of democratic transition (1975–1978) when the foreign policy strategy was successfully reformulated and accelerated international affirmation of post-Franco Spain, were explained. In this context, the normalization of relations with the countries of Southeast Europe and the Balkans was pointed out, with a special emphasis on the former SFRY. A brief analysis of the historical presence of the Kingdom of Spain in the Balkans, which was sporadic during the 17th, 18th and 19th centuries and without significant activities until the first half of the 20th century, was also presented. According to the author's opinion, a brief historical review is a necessary prerequisite for understanding the sudden, intense and diversified performance and involvement of official Madrid at the dawn of and during the Yugoslav crisis. A more detailed analysis covering the political, strategic, security, military-technical and humanitarian reasons that influenced the Balkans to be among the priorities of Spanish foreign policy in the period 1989–1999 is dedicated to that topic.

Key words: Kingdom of Spain, democratic transition, "core powers", Balkans, Yugoslav crisis, political–military involvement

ESPAÑA Y LA CRISIS YUGOSLAVA (1989–1999)

Resumen: El trabajo aborda el tema de las relaciones y la presencia del Reino de España en los Balcanes y, en particular, durante la crisis yugoslava en el período 1989–1999. Se explicaron las principales características de la transformación de la política exterior española tras la caída del franquismo, es decir, durante el período de transición democrática (1975–1978) cuando se reformuló con éxito la estrategia de política exterior y se aceleró la afirmación internacional de la España posfranquista. En este contexto, se señaló la normalización de las relaciones con los países del Sudeste de Europa y los Balcanes, con especial énfasis en la antigua RFSY. También se presentó un breve análisis de la presencia histórica del Reino de España en los Balcanes, que fue esporádica durante los siglos XVII, XVIII y XIX y sin actividades significativas hasta la primera mitad del siglo XX. A juicio del autor, una breve reseña histórica es condición indispensable para comprender la actuación e implicación repentina, intensa y diversificada del Madrid oficial en los albores y durante la crisis yugoslava. A este tema se dedica un análisis más detallado que abarca las razones políticas, estratégicas, de seguridad, técnico–militares y humanitarias que influyeron para que los Balcanes figuraran entre las prioridades de la política exterior española en el período 1989–1999.

Palabras clave: Reino de España, transición democrática, "potencia media", Balcanes, crisis yugoslava, compromiso político–militar

Душан Илић*

Институт за европске студије
Београд

ШПАНСКО–ЈУГОСЛОВЕНСКЕ УСТАВНЕ ПАРАЛЕЛЕ СА ОСВРТОМ НА УСТАВ СФРЈ 1974. И УСТАВ ШПАНИЈЕ 1978.**

Сажетак: Чланак првенствено има задатак да прикаже шпанско–југословенске уставне паралеле, имајући у виду веома богату уставну традицију обе државе. Посебан осврт биће учињен на уставно–политичке последице које је на функционисање и развој СФР Југославије и Краљевине Шпаније оставило усвајање нових устава седамдесетих година XX века. Како се испоставило, радило се о последњем уставу социјалистичке Југославије, док се, у случају Шпаније, радило о првом, и још увек важећем уставу обновљене шпанске демократије. У раду ће, поред анализе уставних традиција и уставног развоја наведене две земље, бити и компаративно приказана најважнија решења у погледу вертикалне поделе власти, тј. односа између централних и субнационалних власти. Потом ће бити учињен осврт на најважније сличности и разлике два уставна модела, да би на крају било указано на релације између таквих решења и политичких последица које су произвела. У случају СФР Југославије њен последњи устав из 1974. године знатан део домаће научне јавности означава „гробаром“ ове државе, док се у случају Шпаније, Устав из 1978. године сматра темељом обновљене

* dusan.ilic@ies.rs

** Чланак је део пројекта 179014 које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

шпанске демократије, у којој су, за разлику од федералне Југославије, превагнулe центрипеталне силе, које су одржале ову земљу целовитом. Стога ће овај рад имати за циљ да размотри разлоге који су у једном случају довели до распада, а у другом случају до очувања, по много аспеката, веома сличних држава, СФРЈ и Шпаније.

Кључне речи: СФРЈ, Шпанија, Устав СФРЈ из 1974, Устав Шпаније из 1978, федерализам, региони

Увод

Историјски развој две, по много чему сличне државе, Шпаније и Југославије, текао је веома различитим токовима, што се читавало и различитом уставном традицијом. Као прво, ваља истаћи да су наведене две државе формиране у битно другачијим околностима, те у том погледу, имале и битно другачију трајекторију уставно–политичког развоја. С тим у вези, важно је рећи да је Краљевина Шпанија настала процесом агрегације, односно уједињењем већ постојећих државних формација. Пресудан моменат догодио се средином XV века, када је браком између Изабеле I од Кастиље (*Isabel I de Castilla*) и Фернанда II Арагонског (*Fernando II de Aragón*) 1469. извршено уједињење два независна хришћанска краљевства, Кастиље и Арагона. Канарска острва су освојена 1478. године, док је 1492. године дефинитивно окончана владавина муслимана на Иберијском полуострву освајањем Емирата Гранаде, као последњег муслиманског упоришта (Петровић, 2022: 11).

Од тог времена, па наредних пет и по векова, Шпанија се развија као држава са целовитом територијом, заједничким институцијама, преовлађујућим језиком, јединственом културом, доминантном религијом, као земља где центрипеталне силе и даље надвлађавају центрифугалне. За разлику од Шпаније, југословенско искуство посве је другачије. Југословенска држава плод је тежњи српских елита да, са једне стране, у контексту свесрпског ослобођења и уједињења, изврше и ослобођење и уједињење свих Јужних Словена, односно сплета геополитичких околности и интереса великих сила по завршетку Првог светског рата. За разлику од Шпаније, југословенска краљевина није настала агрегацијом, већ проширивањем Краљевине Србије, једине у том тренутку признате државе на овом простору. Југославија, за разлику

од Шпаније, није имала ни заједнички језик, културу, традиције, али ни преовлађујућу религију, као ни друге важне обједињујуће чиниоце. Све најважније институције новој држави подарила је Краљевина Србија. Југословенско државно искуство трајало је неупоредиво краће од шпанског, свега неких седамдесетак година.¹ Док је Шпанија највећи период свог постојања провела као јединствена, конкретније централистичка држава, дотле је читав живот Југославије протекао у два облика. По мишљењу једних, у јединственом и федеративном (Марковић, 2011: 102), односно, по мишљењу других, у облику регионалне државе и облику реалне уније (Павловић, 2014: 9).

Шпанска уставна традиција

Имајући у виду ове основне историјске чињенице, не чуди и значајно другачији уставноправни развитак шпанске и југословенске државе. Оно што је заједничко обема земљама јесте веома бурна и динамична уставна историја. У еру уставности, Шпанију уводи окупациона Наполеонова сила. Наиме, први шпански устав, Бајонски статут, донесен је 1808. године под пресудним утицајем Наполеона и француских револуционарних традиција. Међутим, ограничавање монархове моћи учињено је тек Уставом из 1812, који се сматра симболом борбе шпанских либерала против апсолутистичке монархије. Њиме је нација постала носилац суверенитета, уведен принцип поделе власти, а Шпанија конституисана као уставна монархија (Benedicto, 1996: 221–222). Но, Краљ Фердинанд VII (*Ferdinand VII*) опструирао је тек усвојени Устав до краја своје владавине. Због тога је након његове смрти усвојен тзв. Краљевски статут 1834. године, који је требало да помири присталице апсолутизма и либералне конституционалисте. Њиме бива уведен дводомни

¹ Имајући у виду да су током XX века формално постојале три државе које су у свом имену имале одредницу Југославија, ваља напоменути да ћемо се у овом чланку фокусирати искључиво на југословенско државно искуство од 1918. до 1992. године. Разлог за ово лежи у чињеници да је трећа југословенска држава – СРЈ (1992–2003), у ствари била федерација две српске републике, те је из чисто геополитичких и међународноправних разлога задржала то име, иако је суштински била српска држава. Види више у: Јовичић, 1996. Стога сматрамо да у шпанско–југословенским уставним паралелама нема места овом периоду наше уставности, те да би у том случају чланак онда морао обухватити читаву српску уставну традицију, почевши од 1835. па све до 2022. године.

парламент, краљ враћа поједина овлашћења, међутим, већ након три године долази до нове уставне реформе. Нови Устав донет је 1837. године, као плод компромиса две главне либералне струје, напредњака и умерених либерала. Уведен је уставни систем сличан француском и белгијском, задржан је бикамерални парламент, краљ је задржао право вета на све законе Кортеса и задржано је централистичко уређење земље (Vilches, 2001: 28–30). На нову ревизију највишег правног акта није се дуго чекало. Након свега осам година важења, Устав је промењен 1845. године. И њиме је као и претходним задржан концепт по коме су носиоци суверенитета краљ и парламент, уз избегавање коришћења термина национална сувереност. Принцип поделе власти је релативизиован, а тешко је говорити и о независности судске гране власти. Задржан је Сенат, као горњи дом по узору на британски Дом лордова, али без наследних права, уз доживотни мандат његових чланова. Слобода штампе остала је под надзором извршне власти, бирачко право ограничено на веома мали слој највећих пореских обвезника (око 1%), док је римокатолицизам проглашен државном религијом (Vilches, 2001: 39–40).

Овај Устав остао је на снази готово четврт века, те је замењен тек 1869. године. У међувремену, у два наврата постојале су иницијативе за ревизију највишег правног акта. Прво је 1852. године предложен Нацрт Устава по узору на Краљевски статут из 1834, да би потом, четири године касније био предложен и усвојен нови устав по узору на онај из 1812. године који, међутим, због контрареволуционарног пуча, никада није ступио на снагу. Заједничко обема предлозима било је опредељење за јаку централистичку монархију са дводомним парламентом.

Након непуних четврт века неуспелих уставних реформи извршена је револуција 1868. године, што је условило и промену највишег правног акта наредне године. Најспорније тачке при изради новог устава тичале су се облика владавине, као и одвајања Римокатоличке цркве од државе, тј. секуларизације друштва. Иако је било предлога да се пређе на републику, већина састављена од либерала, напредњака и демократских монархиста однела је превагу, тако да је задржан монархијски облик владавине. У преамбули је изричито прокламован принцип националног суверенитета, али је круна задржала таква овлашћења да се тадашња Шпанија може окарактерисати уставном, а још увек не и парламентарном монархијом. Њиме је по први пут у шпанској историји гарантована слобода окупљања, односно слобода удруживања, као и опште

бирачко право² (Fontana, 2007: 359–361). Но, овај устав није био дугог века. Већ 1873. године, након абдикације Краља Амадеа I (*Amadeo I*), први пут у шпанској историји проглашена је република. Иако је проглашена као федеративна, република је ипак трансформисана у унитарну државу која је потрајала нешто мало мање од две године. Као што смо већ навели, Прва република замишљена је као савезна држава, што је и утицало на Нацрт Устава из 1873. године. Он је предвиђао, по узору на Устав САД из 1787, формирање федерације састављене од 17 федералних јединица, потпуно одвајање цркве од државе, укидање племићких титула. Што се тиче поделе надлежности између центра и федералних јединица, практично је предвиђена претпоставка надлежности у корист ових других, имајући у виду енумерацију надлежности централних власти (Valdés, 2014: 46–50).

Међутим, Прва шпанска република није била дугога века. Већ крајем 1874. године обновљена је монархија под династијом Бурбона (*Borbones*). Након окончања Карлистичког рата, те дефинитивне Бурбонске рестаурације, 1876. године усвојен је нови Устав Шпаније. Овај Устав, донесен у време краља Алфонса XII (*Alfonsa XII*), суспендован је 1923. године, након државног удара генерала Мигела Прима де Ривере (*Miguel Primo de Rivera*), што га још увек чини најдугочечнијим уставом у историји Шпаније (47 година). Он представља синтезу устава из 1845. и 1869. године, мада се може рећи да је на његов текст претежније утицао Устав из 1845. Као носиоци суверености поново су означени владар и бикамерални Кортес, што је представљало уступак учињен монархији, која није сматрана само обликом владавине, већ и језгром саме шпанске државе. Од свог претходника задржао је сет основних права, али уз могућности њихових ограничења. Ипак, најконтроверзније је поново било питање статуса римокатоличке религије. Због великог притиска Римокатоличке цркве, ова религија је повратила статус државне, уз истовремено признавање верске толеранције према другим конфесијама (Villares, 2009: 49). Према Уставу председник Министарског савета није био одговоран Кортесу, већ монарху, што је произвело систем у коме су се на власти смењивале две главне дворске странке.

2 Ваља подсетити да у том тренутку жене немају бирачко право нигде у упоредној пракси, тако да кад се каже опште бирачко право, мисли се искључиво на мушку популацију.

Након готово пола века, шпански официер Мигел Примо де Ривера суспендује Устав 1923. године и заводи личну власт. За време његове диктатуре, предложен је Нацрт Основног закона Краљевине 1929. године, заснован на негирању концепта националног суверенитета и поделе власти, укидању другог дома, делимичном увођењу корпоративистичког критеријума у образовању парламента, афирмацији женског права гласа, те антилибералним идејама (Díaz Fernández, 2006: 175–190). По мишљењу ондашњих правника, овакав Нацрт представљао је потпуни раскид са дотадашњим шпанским уставним традицијама, те и не чуди што су га оштро одбацили и конзервативци и либерали, али и социјалисти и републиканци (González Calleja, 2005: 153). То је свакако један од пресудних разлога за неуспех овог предлога. Непуне две године касније, након великих политичких превирања, у априлу 1931. године по други пут у шпанској историји проглашена је република. Краљ Алфонсо XIII (*Alfonso XIII*) је абдицирао, а након полугодишњег режима Привремене владе, у децембру исте године Друга шпанска република добија свој Устав. Њиме је Шпанија дефинисана као демократска република радника свих класа, заснована на принципима слободе и правде. Задржана је унитарна концепција државног уређења, али је призната аутономија региона. Иако је било контроверзи око именовања службеног језика као кастиљанског, превладало је решење о његовом шпанском називу, док је аутономним заједницама дато право да користе своје језике у образовању, поред шпанског. По први пут у историји ове земље црква је одвојена од државе. Уместо монарха, Шпанија је добила председника Републике за шефа државе, као и једнодомни парламент – Кортес, односно Министарски савет као двоструко одговорну владу. Поред индивидуалних људских права, призната су и колективна права. У корпусу основних права, своје место су нашли слобода кретања, изражавања, право на окупљање, удруживање, економске слободе, жене су добиле право гласа итд. (*Constitución española de 1931*, чл. 1, 3, 4, 29–41).

Но, Друга република није била дугог века. Значајан период њеног постојања обележен је крвавим грађанским ратом (1936–1939), чији је завршетак уједно представљао и крај Републике и успостављање вишедеценијске диктатуре генерала Франсиска Франка (*Francisco Franco*). За време његовог личног режима Шпанија није имала кодификовани устав, већ се пре може рећи да се радило о некодификованом уставу

сачињеном од осам уставних и органских закона усвојеним у периоду од 1938. до 1976. године. Међу њима, најважнији је Уставни закон о Кортесима из 1942. којим је уведен корпоративни модел парламента. Међутим, оваква социјално–економска пракса организације парламента била је само фасада Франковог личног режима (Preston, 1998: 610). Од других, ваља издвојити Закон о сукцесији шефа државе из 1947, којим се Шпанија сматра краљевином, али се утврђује да функције шефа државе обавља Франко доживотно, уз право да именује свог наследника. Такође, важно је истаћи и Органски закон из 1966, којим се прецизније уређују најважније институције у држави и њихов међусобни однос, као и Закон о политичкој реформи из 1977, који је омогућио транзицију из ауторитарног у демократски политички систем (Bernecker, 1996: 127, 134).

Југословенска уставна традиција

Како се у овом раду фокусирамо искључиво на шпанско–југословенске уставне паралеле, нећемо се освртати на веома богату српску уставну традицију која је обележила читав XIX и почетак XX века. Прва југословенска држава створена је након победе српске војске у Првом светском рату. Новоформирана Краљевина СХС одмах се суочила са бројним политичким, економским, безбедносним, демографским, етноконфесионалним и другим проблемима. Једна од највећих криза била је, међутим, уставна криза. Веома велике полемике водиле су се између српских политичких првака, са једне, те хрватских и словеначких страначких вођа, са друге стране, пре свега о облику владавине и државном уређењу. Тек након три године озбиљних борби, југословенска држава добила је свој први устав – Видовдански устав. Овај Устав заснован је на концепцијама монархизма и унитаризма. Српска династија стала је на чело нове државе, док је са друге стране, усвојен концепт троплеменог народа, Срба, Хрвата и Словенаца. По питању државног уређења, нова држава конципирана је као унитарна, са поделом на мање области до 800.000 становника и са малим надлежностима, уместо на велике историјске покрајине, што је била последица доследне примене става о јединственом троплеменом народу (Мирковић, 2019: 227). Имајући у виду да је као узор новом уставу послужио

српски Устав из 1903, не чуди оцена појединих аутора да је Видовдански устав остао при парламентарном режиму каквог је дефинисао и пређашњи српски устав. Он је представљао покушај да се нова Краљевина организује као једноставна национална држава, те је „игнорисање националне сложености фикцијом о националном јединству и на тој подлози централизованој држави разлог каснијих политичких и социјалних сукоба“ (Петров, Станковић, 2020: 133).

Од самог усвајања Устава, земљу су потресале озбиљне политичке кризе, пре свега, вишегодишњи бојкот највећег хрватске странке – ХРСС, али и борба са комунистима, чија је партија проглашена илегалном. Међутим, након убиства неколико посланика у Скупштини 1928, Краљ Александар I Карађорђевић ставља ван снаге устав и заводи лични режим. Након увођења шестојануарске диктатуре мења име државе у Југославија, а исте 1929. године дели је на девет великих бановина. Концепција о троплеменом народу замењује концепт интегралног југословенства. Ово ће бити полазне основе за израду новог устава. Септембарским уставом³ формално је окончана лична власт монарха 1931. Поред промењеног имена и националне концепције, Југославија је дефинисана као наследна и уставна, али не и парламентарна монархија. Задржано је унитарно државно уређење иако је централизам био једна од основних мана дотадашњег уставног система и један од главних узрока политичке нестабилности. Новитет је представљао прелазак на бикамерализам. Народно представништво подељено је на Народну скупштину и Сенат, који је имао мањи број чланова од доњег дома, али кад је реч о овлашћењима, оба дома су била равноправна (Срнић, 1958: 284). Нови Устав омогућио је да се дотадашњи режим деконцентрације преобрази у режим децентрализације, који је по мишљењу Марка Павловића представљао сурогат федерализма, односно пример регионалног државног уређења (Павловић, 2012: 515–516). Међутим, након убиства Краља Александра у Марсеју 1934, те озбиљних геополитичких превирања у освит Другог светског рата, Септембарски устав је доживео веома битну измену, која је учињена противуствано. Наиме, 26. августа 1939. донета је Уредба о Бановини Хрватској. Нови

3 Овај устав још носи назив и Октроисани, имајући у виду да га је монарх „даривао“ народу, односно да га није донела Народна скупштина. У том контексту он представља други такав устав у нашој уставној пракси.

ентитет настао је уједињењем Савске и Приморске бановине, уз додатак неколико околних срезова. Ово знатно територијално увећање, и то у складу са националним принципима, пратило је и добијање ширих надлежности и другачија организација власти у односу на остале бановине. На тај начин је уведено асиметрично државно уређење, а Бановина Хрватска је имала аутономију у рангу федералне јединице у федерацији (Кркљуш, 2009: 325–326).

Након априлског слома, Краљевина Југославија окупирана је од стране сила Осовине, да би у току рата, победом у грађанском рату, уз помоћ страних сила, Комунистичка партија Југославија преузела власт, што је резултирало и унутрашњом трансформацијом државе. Тако су напуштени монархизам и унитаризам, као и концепција интегралног југословенства, односно троименог народа. Нова Југославија постала је федеративна република, издељена на шест федералних јединица и две аутономне. Поред Срба, Хрвата и Словенаца, на српском етничком простору формиране су још три нације: Македонци, Црногорци, а нешто касније и Муслимани. Први Устав нове државе (ФНРЈ) усвојен је 1946, а за узор је имао совјетски Устав из 1936. Поред промене облика владавине и државног уређења, уведена је дводомна Народна скупштина, која се састојала из Савезног већа и Већа народа. „Задржана је, као и раније, потпуна равноправност домова, како у погледу законодавних овлашћења, тако и у погледу овлашћења за измену устава, трајања мандата итд. Веће народа замишљено је као други дом федералног типа, али главна улога му је била обезбеди равноправност свих народа, па тек онда и равноправност свих федералних субјеката, јер је страх од мајоризације, био основни политички проблем приликом решавања националног питања у новој држави“ (Илић, 2016: 26). Овим уставом Југославија је закорачила у еру тзв. социјалистичке уставности, која је обележила другу половину XX века у целокупној Источној Европи.

Међутим, после свега неколико година, долази до трансформације југословенског политичког система. Наиме, са етничких група, фокус прелази на радничку класу, те уместо борбе за националну еманципацију појединих група и равноправности република и народа, у први план долази нов економски систем заснован на социјалистичком самоуправљању. У том смислу донесен је и Основни закон 1950. године који је означио почетак увођења радничког самоуправљања и подруштвљавања својине. То је био увод у уставну реформу, која ће се

коначно догодити три године касније. Уставним законом о основама друштвеног и политичког уређења земље 1953. године замењен је претходни Устав. Њиме је уведен систем друштвене својине, као и концепт самоуправљања у привреди. Такође, по први пут у историји, југословенска држава добила је други дом социјално–економског типа, који је назван Већем произвођача, састављеног од репрезентата привредних организација, радника и службеника привредних предузећа, чланова земљорадничких задруга, као и занатлија и занатских радника. Уз то, Веће народа није укинато, само је припојено Савезном већу, те је представљало својеврстан „резервни“ дом унутар општепредставничког дома (Илић, 2023: 80–81). Но, ни овај устав није потрајао дуго. Након само десет година, социјалистичка Југославија извршила је уставну реформу. Новим Уставом 1963. промењено је име државе у СФРЈ, а напуштена је дотадашња бикамерална пракса. По први и једини пут у својој историји, СФРЈ је увела мултикамерализам. Уместо једног економског другог дома, какво је било Веће произвођача, уведена су четири већа која су представљала готово све социјално–економске групе у друштву. Радило се о Привредном, Организационо–политичком, Просветно–културном и Социјално–здравственом већу, што је значило прелазак са крњег економског на целовити социјално–економски модел дводомности. „Савезно веће је као и до тада представљало веће делегата и грађана у општинама и републикама, тј. општепредставнички дом, док су остала четири била већа радних људи у радним заједницама“ (Устав СФРЈ, 1963: чл. 165, ст. 1). Са друге стране, релативизована је улога федерације на плану егzekутиве. Наиме, предвиђено је да се федерација у остваривању својих права и обавеза ослања на сарадњу република, што је значило „замену принципа хијерархије принципом функционалне повезаности, као слабијом врстом везе“ (Кутлешић 2010: 357).

Паралеле између Устава Шпаније 1978. и Устава СФРЈ 1974.

Како смо већ напоменули, смрћу Франсиска Франка 1975. године окончан је његов лични режим који је потрајао готово четири деценије. Два дана након Франкове смрти Хуан Карлос I (*Juan Carlos I*) проглашен је за краља. Затим је отпочео процес демократске транзиције. Већ наредне године покушана је политичка реформа, али предлог

премијера Навара није прошао. Затим је 1977. године на референдуму одобрен Закон о политичкој реформи, легализована Комунистичка партија Шпаније, те након дефинисања нових правила изборног процеса, крајем исте године одржани први слободни општи избори још од 1936. године. Након одржаних избора, састављена је Комисија за уставна питања и јавне слободе, која је образовала Комитет од седам посланика задужених за припрему нацрта устава. Нови Устав усвојен је и ступио је на снагу крајем 1978. године. Што се тиче структуре, важећи шпански Устав има преамбулу и 169 чланова груписаних у увод и десет глава, уз девет прелазних одредби. У уводној глави, изложена су основна начела уставног поретка. Шпанија је дефинисана социјална и демократска држава заснована на владавини права. Коначно је превагу однео концепт националног суверенитета, док је успостављена парламентарна монархија. Устав је утемељен на нераскидивом јединству шпанске нације, док државу дефинише као заједничку и недељиву земљу свих Шпанаца. Упоредо са тим, признаје и гарантује право на аутономију националности и региона од којих се састоји. Иако се кастиљански проглашава за официјелни шпански језик, признаје се и право употребе других језика у регионима⁴ (Spanish Constitution, 1978: art. 1–3). Прва глава посвећена је корпусу основних права и слобода. У другој глави, која је посвећена круни, краљ се сматра шефом државе, симболом њеног јединства и континуитета. Он представља државу у међународним односима, али суштински његова овлашћења су симболичка, што потврђује и установа премапотписа. Шпански парламент – Кортес, конституисан је као дводомни. Састоји се из Сената и Конгреса посланика. Сенат се сматра домом територијалне репрезентације, јер се у свакој провинцији⁵ бира по четири сенатора, док свака аутономна заједница именује по једног, односно још по једног сенатора на сваких милион становника. Сенат, као други дом, располаже правом суспензивног вета, а поред законодавних, има и одређене изборне и контролне функције, иако не учествује у избору владе (Spanish Constitution, 1978: art. 69). Конгрес посланика састоји се од минимум 300, а највише

4 Овде се мисли, пре свега, на галицијски, каталонски, баскијски и друге језике заступљене у различитим регионима.

5 Иначе, читава територија Шпаније подељена је на 50 провинција које су груписане у 17 аутономних заједница.

400 посланика, који се бирају по Д'Онтовом систему у 50 провинција и 2 аутономна града, при том су свакој провинцији обезбеђена минимум два посланичка места, док је Сеути и Мелиљи загарантовано по једно. Поред законодавне функције, Конгрес посланика искључиво бира владу, те врши контролу њеног рада. Имајући у виду да Шпанија практикује парламентарну монархију као облик владавине, не чуди што, када је реч о односу легислативе и егзекутиве, примењује парламентарни систем. Устав гарантује независност судства (чл. 117). Када је реч о територијалној организацији земље, овим Уставом Шпанија дефинитивно раскида са централистичким уређењем и признаје, поред локалне самоуправе и провинција, и 17 аутономних заједница,⁶ које представљају регионе са сопственим парламентом, владом и статутом.

И док је у Шпанији текао процес транзиције из ауторитарног у демократски политички систем, који је резултирао доношењем и даље важећег Устава, дотле је у СФРЈ текао процес уставне реформе који је резултирао усвајањем последњег устава ове државе. Већ пет година након усвајања Устава започела је његова реформа. Амандманима 1968. и 1971. године Косово и Метохија су са из аутономне области уздигнуте на ниво аутономне покрајине,⁷ уведено је председништво као колективни шеф државе, усвојен је нови делегатски систем, те установљен нови систем удруженог рада, док је велики број надлежности са федералног пренет на ниво федералних јединица (Марковић, 2011: 137). Након великих политичких турбуленција⁸ које су обележиле овај период, нови Устав је донет 1974. Њиме је Југославија дефинисана као савезна република равноправних народа и народности, слободно уједињених на принципу братства и јединства, уз признање права народа на самоопредељење до отцепљења (Устав СФРЈ, 1974: чл. 1). Као и свој претходник, и овај Устав задржава до тада незабележени концепт друштвене својине над средствима за производњу, али и социјалистичко самоуправљање радног народа као темељ власничких односа у привреди. Као облик политичког режима установљена је социјалистичка

6 Баскија, Каталонија, Галиција, Андалузија, Астурија, Кантабрија, Ла Риоха, Мурсија, Валенсијанска заједница, Арагон, Кастиља–Ла Манча, Канарска острва, Навара, Екстремадура, Балеарска острва, Кастиља и Леон и Мадрид.

7 Уз етнички мотивисано избацавање Метохије из имена ове територијалне јединице.

8 Смена Александра Ранковића 1966, хрватски националистички и сепаратистички покрет *Масйок* 1971, смена руководства СР Србије 1972.

самоуправна демократија, као посебан облик диктатуре пролетаријата који се осигурава кроз забрану друштвено–економског и политичког организовања усмереног на успостављање капиталистичких односа. У том контексту, Савез комуниста Југославије имао је одговорност носиоца политичких активности, што је практично значило наставак једнопартијске диктатуре.

СФРЈ је новим решењем напустила мултикамералну праксу и вратила се федералном бикамерализму. Штавише, оба дома, и Веће република и покрајина и Савезно веће, формирана су по федералном критеријуму. По питању надлежности, ово Веће наследило је од својих претходника компетенције у доношењу друштвеног плана и савезног буџета. „Нови Устав СФРЈ предвиђао је не само потпуну равноправност домова него и несвакидашњи начин одлучивања у другом дому. Наиме, одлуке се нису доносиле већином гласова. Такође, није се гласало појединачно, већ по делегацијама. Свака делегација је представљала по једну републику или покрајину, а одлука се могла донети тек консензусом свих делегација. Тако да је начин рада и одлучивања личио пре на неку конфедералну диету, него на други дом федералне државе“ (Илић, 2023: 83).

Имајући у виду да су федералне јединице не само дефинисане као државе, него су имале и право апсолутног вета, то је често блокирало функционисање федерације. Са друге стране, због чињенице да су оба дома бирања по федералном начелу, да су и Савезно извршно веће, као орган федералне егzekутиве, као и Председништво СФРЈ,⁹ као колективни шеф државе бирања по истом овом начелу, као и због чињенице да су и на законодавном и на извршном нивоу државе чланице имале право вета, односно да су се одлуке могле доносити само консензусом, један део аутора је СФРЈ по Уставу из 1974. сматрао конфедерацијом, а други реалном унијом (Павловић, 2014: 32–34). Уз то, овај став се додатно може поткрепити и чињеницом да је Уставни суд конципиран по паритетном начелу, јер је састављен од по два члана из сваке републике и по једног из сваке покрајине, док је поред ЈНА, као оружане силе федерације, уведена и територијална одбрана као својеврсна републичка војска (Павловић, 2014: 34–35).

⁹ Уз Председништво СФРЈ, због посебне улоге Јосипа Броза, као фактичког диктатора, уведена је и могућност да он буде изабран за председника државе, што је и била пракса до његове смрти 1980. године.

Иако су се обе државе суочавале са сличним проблемима, пре свега, сепаратизмом заснованим на етничкој основи, али и са озбиљним социјалним и економским изазовима, различитим уставним моделима трасирале су пут потпуно различитим политичким судбинама. И док је до тада централизована Франкова Шпанија почела да се трансформише у државу аутономија, дотле је СФРЈ по оцени већине домаћих уставних правника Уставом из 1974. од федерације дефинитивно постала ближа концепту реалне уније са елементима конфедерализма. У шпанској и европској науци и даље се ломе копља око карактера државног уређења данашње шпанске државе. Прва група аутора, попут Род Хејга (*Rod Hague*) и Мартина Харопа (*Martin Harrop*) сматрају Шпанију чисто унитарном државом у којој је извршена децентрализација на најрадикалнији начин. Друга група види Шпанију као *државу аутономија*, што по њиховом мишљењу представља својеврсни хибридни модел државног уређења. У првом реду, Естебан Дијас (*Esteban Díaz*) и Фернандо Хименес (*Fernando Jiménez*). У трећу групу аутора спадају Архимиро Салгадо (*Argimiro Salgado*), Максимилијан Стрмиска (*Maximilián Strmiska*), Јован Комшић, Миодраг Јовичић и Рајко Петровић. Они су става да се у шпанском случају ради о тзв. *регионалној држави*, као *tertium genus* између унитарне и федералне државе. Напоследку, постоји и нешто хетерогенија група аутора који Шпанију виде као сложену државу. Елисео Аха (*Eliseo Aja*) је дефинише као полуфедерацију, Маријано Саморано (*Mariano Zamorano*) као земљу која је скоро па федерацију, Роналд Вотс (*Ronald Watts*) као федерацију по свему, осим по имену, док су Хавијер Аламињо (*Javier Alamiño*) и Марко Станковић става да се ради о класичној федерацији (Илић, 2023: 60–62). Стога је веома незахвално дати коначан суд о природи шпанског уређења, али је тешко рећи да се ради о класичној унитарној држави. Током важења Устава из 1978. само једном је покушана сецесија, и то 2017, када су политичке вође региона Каталоније покушале да одрже референдум о независности, али је правовременом реакцијом Уставног суда и централне Владе, овај покушај осујећен, а виновници ухапшени, односно затражили политички азил у иностранству (Петровић, 2022: 177–178). У случају СФРЈ, путем сепаратизма су 1991. кренуле Словенија, Хрватска и Македонија, потом наредне године БиХ, док су овакви процеси настављени и касније у доба СРЈ/СЦГ/Србије.

Закључак

Имајући у виду паралеле између шпанских и југословенских уставних традиција можемо извући неколико закључака. Као прво, за разлику од Југославије, Шпанија, као комплексна етноисторијска политичка творевина постоји више од пола миленијума. Са друге стране, уставни развој Шпаније у XIX веку развијао се у условима борбе либералних и конзервативних снага, у условима конфесионалне и културолошке хомогености, без наглашених сепаратистичких тенденција. Центрифугалне силе долазиле су до изражаја само у доба Прве и Друге републике, и то у веома кратким раздобљима (1873–1874. и 1931–1939). Уз све ово ниједна суседна држава није испољавала иредентистичке претензије као шпанској територији, а Шпанија је увек имала поштовање сопствених граница од старне важних геополитичких фактора. Са друге стране, југословенска уставна пракса трајала је неупоредиво краће, али је такође била веома динамична. За разлику од Шпаније, југословенска држава имала је неупоредиво већи ниво унутрашњих противуречности, пре свега, етничких, конфесионалних и културно–цивилизацијских. Центрипеталне силе доминирале су само у првом раздобљу постојања Краљевине, да би центрифугалне силе презеле примат након Другог светског рата, те дефинитивно однеле превагу шездесетих година XX века. Уз то, према југословенској територији су готово сви суседи гајили латентни или отворени иредентизам, а доминантни геополитички фактори су одлучили 1991. о њеном разбијању по произвољно одређеним административним границама, без поштовања њених основних уставних начела. Оваквом политичком развоју умногоме је допринела уставна традиција ових држава, која је крунисана седамдесетих година. На тај начин је једна земља очувана, налажењем компромиса између националних и партикуларних интереса, док су у другом случају ударени темељи њеном разбијању.

Литература

- Benedicto, Juan Ignacio Marcuello. (1996): “División de poderes y proceso legislativo en el sistema constitucional de 1812”, *Revista de Estudios Políticos*, nº 93, 1996, pp. 219–231.
- Bernecker, Walther L. (1996): “El papel político del Rey Juan Carlos en la transición”, *Revista de estudios políticos*, Nº 92, págs. 113–137.
- Calleja, Eduardo González. (2005): *La España de Primo de Rivera. La modernización autoritaria 1923-1930*, Alianza Editorial, Madrid.
- Fernández, Paloma Díaz. (2005): “La dictadura de Primo de Rivera. Una oportunidad para la mujer”, *Espacio, tiempo y forma. Serie V, Historia contemporánea* (Universidad Nacional de Educación a Distancia), 17/2005, pp. 175–190.
- Fontana, Josep. (2007): *La época del liberalismo. Vol. 6 de la Historia de España*, dirigida por Josep Fontana y Ramón Villares, Crítica/Marcial Pons, Barcelona.
- Preston, Paul. (1998) [1993]: *Franco «Caudillo de España» [Franco. A Biography]*, Primera edición en Mito Bolsillo, Grijalbo Mondadori, Barcelona.
- Valdés, Roberto L. Blanco. (2014): *El laberinto territorial español. Del cantón de Cartagena al secesionismo catalán*, Alianza Editorial, Madrid.
- Vilches, Jorge. (2001): *Progreso y libertad: el Partido Progresista en la revolución liberal española*, Alianza Editorial, Madrid.
- Villares, Ramón. (2009): “Alfonso XII y Regencia. 1875-1902”, En Ramón Villares; Javier Moreno Luzón, eds. *Restauración y Dictadura*, Vol. 7 de la Historia de España, dirigida por Josep Fontana y Ramón Villares, Crítica/Marcial Pons, Barcelona–Madrid.
- Илић, Душан. (2016): *Идеја социјално–економској дикамерализма у српском и југословенском праву, масџер рад*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Илић, Душан. (2023): *Улога другој дома у европским унијарним државама, докторска дисертација*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Јовичић, Миодраг. (1996): *Устави регионалне државе Уједињених Српских Земаља - организација власти*, Вајат, Београд.
- Кркљуш, Љубомирка. (2009): *Правна историја српској народа*, Универзитет у Београду–Правни факултет, Београд.

- Кутлешић, Владан. (2010): „Федерализам у Другој Југославији, Два века српске уставности“, Фира, А., Марковић, Р. (ур), *Два века српске уставности*, Београд, стр. 349–366.
- Марковић, Ратко. (2011): *Уставно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Мирковић, Зоран. (2019): *Српска правна историја*, Универзитет у Београду – Правни факултет, Београд.
- Павловић, Марко. (2012): „Југословенска краљевина – прва европска регионална држава“, *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, бр. 141, 4/2012, стр. 503–521.
- Павловић, Марко. (2014): „Цео живот Југославије у два државна облика“, *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*. бр. 146, стр. 9–39.
- Петров, Владан и Станковић, Марко. (2020): *Уставно право*, Универзитет у Београду–Правни факултет, Београд.
- Петровић, Рајко. (2022): *Шпанија – суздијање сецесионизма*, *Carta mundi*, Институт за европске студије, Београд.

Документи

- Constitución española de 1931, доступно на: <https://boe.es/datos/pdfs/BOE//1931/343/D00001-00014.pdf>, приступљено 14.03.2023.
- Spanish Constitution. (1979): Ministerio de Asuntos Exteriores, Oficina de Información diplomática, Madrid.
- Устав СФРЈ из 1963. године, Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, година XIX, број 14. Београд 1963.
- Устав СФРЈ из 1974. године, Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, година XXX, број 9, Београд 1974.

SPANISH-YUGOSLAVIAN CONSTITUTIONAL PARALLELS WITH REFERENCE TO THE CONSTITUTION OF SFRJ 1974 AND THE CONSTITUTION OF SPAIN 1978.

Summary: The article primarily has the task of showing the Spanish-Yugoslav constitutional parallels, bearing in mind the very rich constitutional tradition of both countries. A special review will be made on the constitutional and political consequences that the adoption of new constitutions in the 1970s had on the functioning and development of the SFR Yugoslavia and the Kingdom of Spain. As it turned out, it was the last Constitution of socialist Yugoslavia, while, in the case of Spain, it was the first and still current Constitution of the restored Spanish democracy. In addition to the analysis of the constitutional traditions and constitutional development of the mentioned two countries, the paper will also comparatively present the most important solutions regarding the vertical division of power, i.e. relations between central and subnational authorities. Then, the most important similarities and differences between the two constitutional models will be reviewed, in order to finally point out the relationship between such solutions and the political consequences they produced. In the case of SFR Yugoslavia, its last constitution from 1974 marks a significant part of the domestic scientific public as the "undertaker" of this country, while in the case of Spain, the Constitution from 1978 is considered the foundation of the renewed Spanish democracy, in which, unlike federal Yugoslavia, the centripetal forces kept this country whole. Therefore, this paper will aim to consider the reasons that in one case led to the disintegration, and in the other case to the preservation, in many aspects, of very similar states, SFRY and Spain.

Key words: SFRY, Spain, Constitution of SFRY from 1974, Constitution of Spain from 1978, federalism, regions

PARALELOS CONSTITUCIONALES HISPANO-YUGOSLAVOS CON REFERENCIA A LA CONSTITUCIÓN DE SFRJ 1974 Y LA CONSTITUCIÓN DE ESPAÑA 1978

Resumen: El artículo tiene como principal cometido mostrar los paralelismos constitucionales hispano-yugoslavos, teniendo en cuenta la riquísima tradición constitucional de ambos países. Se hará un repaso especial sobre las consecuencias constitucionales y políticas que tuvo la adopción de nuevas constituciones en la década de 1970 sobre el funcionamiento y desarrollo de la SFR Yugoslavia y el Reino de España. Al final resultó que, fue la última constitución de la Yugoslavia socialista, mientras que, en el caso de España, fue la primera y aún válida constitución de la democracia española restaurada. Además del análisis de las tradiciones constitucionales y el desarrollo constitucional de los dos países mencionados, el documento también presentará comparativamente las soluciones más importantes con respecto a la división vertical del poder, es decir, relaciones entre las autoridades centrales y subnacionales. Luego, se revisarán las similitudes y diferencias más importantes entre los dos modelos constitucionales, para finalmente señalar la relación entre tales soluciones y las consecuencias políticas que produjeron. En el caso de SFR Yugoslavia, su última constitución de 1974 marca a una parte significativa del público científico nacional como el "emprendedor" de este país, mientras que en el caso de España, la Constitución de 1978 es considerada la base de la renovada democracia española en la que, a diferencia de la Yugoslavia federal, prevalecieron las fuerzas centrípetas, que mantuvieron íntegra esta tierra. Por lo tanto, este trabajo tendrá como objetivo considerar las razones que en un caso llevaron a la desintegración, y en el otro caso a la preservación, en muchos aspectos, de estados países muy similares, la RFSY y España.

Palabras clave: RFSY, España, Constitución de la RFSY de 1974, Constitución de España de 1978, federalismo, regiones

Јовица Павловић

Институт за европске студије

Београд

ОДНОС ВОДЕЋИХ ЕВРОПСКИХ ЗЕМАЉА ПРЕМА ПРОГЛАШЕЊУ НЕЗАВИСНОСТИ ХРВАТСКЕ, СЛОВЕНИЈЕ И КАТАЛОНИЈЕ: УПОРЕДНА АНАЛИЗА**

Сажетак: У раду који следи спроводи се упоредна анализа начина на који су се водеће европске и светске државе – а превасходно чланице Европске економске заједнице (ЕЕЗ), односно Европске уније (ЕУ) – опходиле према чину проглашења независности Словеније и Хрватске од Савезне Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) 1991. године, као и према чину проглашења независности Каталоније од Краљевине Шпаније 2017. године. Применом компаративног приступа и методе поређења најсличнијих случајева – којим се пореде по много чему сродни примери Хрватске и Словеније с једне стране и Каталоније с друге стране – стреми се потврђивању тезе да сецесионистички покрети могу реализовати свој крајњи циљ стварања сопствених међународно признатих независних држава једино уз подршку најзначајнијих међународних актера, а превасходно оних у чијој се непосредној сфери утицаја налазе. Показује се како је различит приступ ЕЕЗ/ЕУ према питању сецесионизма у Југославији од онога који је две и по деценије касније имплементиран у Шпанији утицао на различит исход борбе за независност, будући да су Словенија и Хрватска постале међународно признате државе, док Каталонија није.

** Истраживање спроведено уз подршку Фонда за науку Републике Србије, Програм ДИЈАСПОРА, #6475819, LibDemStaS.

Кључне речи: Европска унија, Европска економска заједница, Шпанија, Каталонија, Југославија, Хрватска, Словенија, сецесија

Увод

Однос према територијалном интегритету и суверенитету међународно признатих држава, као и начин на који водеће европске земље – и друге светске силе – интерпретирају право народа на самоопредељење, приметно су се изменили у јулу и августу 1991. године, када је Руска Совјетска Федеративна Социјалистичка Република (РСФСР) признала независност Литваније, Летоније и Естоније, а потом и сама напустила Совјетски Савез (СССР) одлуком Врховног Совјета РСФСР да ратификује Споразум о формирању заједнице независних држава у децембру те исте године; који је широј јавности познатији као Беловешки споразум. Званична Москва је том приликом истакла да се поменута одлука не може сматрати актом сецесије Русије од остатка СССР, будући да се ради о чину дисолуције поменуте државе. Аргументовано је да се технички није могуће отцепити од субјекта међународног јавног права који престаје да постоји. Ова врста псеудоправне интерпретације политичких збивања у Совјетском Савезу имала је далекосежне последице по питању начина на који су водеће европске земље тумачиле право на самоопредељење приликом проглашења независности СР Хрватске и СР Словеније од Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ), што је посредно (две и по деценије касније) и каталонским сецесионистима омогућило да се позову на право народа на самоопредељење приликом покушаја отцепљења од Краљевине Шпаније.

Пре свега, несвакидашњи сплет околности који је омогућио осамостаљење свих совјетских република у оквиру њихових већ постојећих граница, што је било у складу са Чланом 3. Беловешког споразума (Заједница независних држава, члан 3.) имплицирао је да се, ако се суди на основу примера СССР, засебним народима који имају право на екстерно територијално самоопредељење могу сматрати не само сви грађани међународно већ признатих земаља (што је у складу са унитарним грађанским принципом), већ и грађани засебних федералних јединица – па тако и других територијално дефинисаних целина – које се отцепљују од државе која престаје да постоји (што је у складу са тада

први пут примењеним федералним грађанским принципом). Овакав однос према процесу дисолуције створио је правно упитну реторичку потпору погодну за политичко мимоилажење препрека које стоје на путу унилатералном проглашењу независности федералних (и других територијалних) јединица, што се недуго затим могло видети на примеру Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, па се може рећи да је распадом СССР принцип поштовања територијалног интегритета међународно признатих држава видно девалвиран, док је принцип самоопредељења тада добио на већем значају.

Теоријски и методолошки оквир истраживања

Но, иако је приликом распада СССР-а створен иновативан реторички модел за политичко (и квазиправно) правдање унилатералног отцепљења, пресудну одлуку о томе да ли ће сецесионистички аргументи ове врсте бити озбиљно разматрани и даље су доносиле међународно признате државе, како оне чије територијалне целине теже осамостаљењу, тако и све остале; преваходно оне из непосредног суседства земаља које се суочавају са проблемом сепаратизма, али и најутицајније светске силе. Наиме, као што је приметио Хоровиц (Horowitz, 1985), од кључног значаја за успех било ког сецесионистичког покрета јесте брзо и ефикасно придобијање међународне подршке за дати подухват. Иако су политичка организованост и војна опремљеност побуњеника такође врло значајни (Roeder, 2018), устанак ће најчешће пропасти онда када сецесионистички лидери нису у стању да пронађу чврсте савезнике међу званичницима међународно већ признатих земаља. У најбољу руку, сецесионистички подухват завршиће се стварањем *de facto* независне територије, оне која не ужива међународно признање (Saideman, 2011), попут Конфедеративних Америчких Држава које су постојале између 1861. и 1865. године или Републике Бијафре која је постојала између 1967. и 1970. године, али ће овај покушај осамостаљења – као и у случају управо поменутих сецесионистичких држава – временом извесно пропасти, будући да сепаратисти немају готово никакве шансе да дугорочно и константно надјачавају централне власти у конфликтима ове врсте.

Постојеће *de facto* независне државе које не уживају широко распрострањено међународно признање – попут Турске Републике Северни Кипар или Придњестровске Молдавске Републике – остају независне само захваљујући подршци регионалних сила, попут Турске и Русије, које их притом и не морају званично признати као независну земљу (као што, примера ради, Русија никада није учинила у случају Придњестровља, док Турска јесте признала Северни Кипар) све док их помажу економски и војно (Popescu, 2006). Дакле, међународна подршка – у оквиру које предњачи подршка регионалних сила – је од пресудног значаја. Теза да сецесионистички покрети могу реализовати свој крајњи циљ стварања сопствених међународно признатих независних држава једино уз подршку најзначајнијих међународних актера, а преваходно оних у чијој се непосредној сфери утицаја налазе, у овом раду се потврђује применом компаративног приступа и методе поређења најсличнијих случајева СР Словеније, СР Хрватске и Каталоније. Разматра се, дакле, утицај који је Европска економска заједница, односно Европска унија (као кључни регионални актер), имала на (не)успех сецесионистичких покрета у поменутиим територијалним јединицама СФРЈ, односно Краљевине Шпаније.

Европска економска заједница и распад СФРЈ

Треба напоменути то да се претходно описани след догађаја – у ком је право на екстерно самоопредељење по први пут након Другог светског рата постало релевантно начело у ванколонијалном контексту (што се може тврдити ако се и сецесија Бангладеша посматра у ширем контексту деколонизације Индије) – није представљао само нуспојаву распада Совјетског Савеза, већ је представљао и последицу уједињења Западне Немачке са Источном Немачком. Одушевљење проузроковано поновним сједињењем две земље, које је између осталог било засновано и на идеји о праву немачког народа на самоопредељење, пробудило је у руководству ове државе велику жељу да подржи (мада врло селективно) и друге народе који су се позивали на поменуто право (Hodge, 1998: 6). Стога је тек уједињена Немачка – као једна од водећих чланица Европске економске заједнице – након проглашења независности СР Словеније и СР Хрватске од Југославије 25. јуна 1991. године, отворено

заговарала право ових република на сецесију, вршећи снажан притисак и на остале чланице ЕЕЗ да прихвате њено тумачење права на самоопредељење и да га потом примене, инситурајући на томе да је то најбољи начин за решавање југословенске кризе.

Рецимо, након што су се Словенија и Хрватска прогласиле сувереним државама, тадашњи немачки канцелар Хелмут Кол (*Helmut Kohl*) изјавио је да се залаже за поштовање права на самоопредељење, иако су министри спољних послова ЕЕЗ у заједничком саопштењу издатом 23. јуна 1991. године (дакле, два дана пре њиховог проглашења независности) истакли да унилатерална сецесија југословенских република неће наићи на подршку европских земаља (Radan, 2001: 162). Такође, тадашњи немачки министар спољних послова Ханс-Дитрих Геншер (*Hans-Dietrich Genscher*) Југославију је свега недељу дана касније окарактерисао као државу која постоји само на папиру, при чему је за њен извесни распад окривио прекомерну употребу силе од стране Југословенске народне армије (ЈНА) у Словенији и Хрватској (Libal, 1997: 17).

Притом, ЕЕЗ – која је управо почетком деведесетих година прошлог века прерасла из економског савеза у више политички оријентисану Европску унију – је у оквиру поступка сопствене трансформације желела да уједначи деловање својих држава чланица и њихових званичника и на међународном плану, да би се представила као озбиљан међународни фактор. Стога су се Шпанија и Француска, које су се испрва залагале за очување суверенитета и територијалног интегритета СФРЈ, по отпочињању оружаног конфликта – али превасходно након одлуке Председништва СФРЈ о повлачењу Југословенске народне армије из Словеније донете 18. јула 1991. године – одлучиле да своје даље спољнополитичке потезе прилагоде иницијативи коју је на себе самоиницијативно преузела Немачка. Стога не изненађује то што је свега две недеље касније ЕЕЗ објавила „Декларацију о ситуацији у Југославији“, у којој је донет закључак да се земље чланице залажу за превазилажење југословенске кризе ослањањем на међународно право, које гарантује неповредивост територијалног интегритета и политичког суверенитета међународно признатих држава, али и поштовање права народа на самоопредељење (Trifunovska, 1994: 310). По доношењу поменуте декларације, ЕЕЗ је 27. августа – након што је РСФСР признала независност све три балтичке републике у оквиру њихових постојећих граница – усвојила још једну „Декларацију о Југославији“, којом је послата

још јаснија политичка порука. Напоменуто је да се границе Републике Хрватске не смеју мењати силом, чиме се ЕЕЗ према Хрватској индиректно одредила као према већ независној и међународно признатој држави (Radan, 2001: 162).

Оваквим поступањем – које је било више политички мотивисано него што је било правно утемељено – ЕЕЗ је наизглед сама себи дала за право да утврди да се начела територијалног интегритета и неповредивости граница не односе само на независне државе, већ и на федералне целине држава за које се сматра да су у процесу дезинтеграције. Овај прилично дискутабилан приступ сецесији – којим се избегавало да се чин одвајања од међународно признате државе (што је Југославија у том тренутку свакако још увек била) експлицитно назове отцепљењем – озваничен је током заседања Савета безбедности Уједињених нација (СБ УН) септембра 1991. године. Том приликом је једногласно усвојена Резолуција 713, на основу које је ЕЕЗ и формално похваљена за мере које је предузела у погледу решавања југословенске кризе, али и на основу које је – што је још важније – прихваћен закључак Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) да насилна измена граница југословенских република није могућа (Radan, 2001: 163). Тако је одредба Резолуције 713 о неповредивости граница југословенским републикама посредно омогућила да се попут афричких колонија – након што испуне неколико додатних услова, попут организовања референдума о независности – осамостале конзумирањем права на потпуно/екстерно самоопредељење, у складу са принципом *uti possidetis iuris*, који налаже претварање некада интерних административних линија у међународне границе нових држава. Након што је Арбитражна комисија Мирвне конференције о Југославији, односно Бадинтерова комисија (коју је саставио Савет министара ЕЕЗ) Југославију у децембру и званично прогласила државом у процесу распадања (Арбитражна комисија Мирвне конференције о Југославији, мишљење 3), ЕЕЗ је усвојила још једну 'Декларацију о Југославији', којом је републикама СФРЈ и званично упутила позив да поднесу формалне захтеве за признавање државне независности (Европска економска заједница, стр. 1485), што су Словенија, Хрватска, Македонија и Босна и Херцеговина учиниле првом приликом.

Такав прилично несмотрен однос ЕЕЗ према проблемима проузрокованим сецесионизмом унутар СФРЈ, који су и саме присвојиле

и следиле како Сједињене Америчке Државе (САД), тако и званична Москва, преточио је већ довољно велику политичку кризу у отворене међуетничке сукобе, посебно у Хрватској и Босни и Херцеговини, где се са оружаним конфликтом у том тренутку већ кренуло. Чак и када би се прихватила разумна аргументација да је Југославија сама отпочела процес сопствене дезинтеграције када је Председништво СФРЈ донело одлуку о повлачењу ЈНА из Словеније, чиме је отцепљење ове републике заправо имплицитно и одобрено (Секуловић 2018), никако се не може занемарити чињеница да је инсистирање надлежног медијатора – Европске економске заједнице – на поштовању принципа *uti possidetis iuris* (приликом стварања нових држава) заправо онемогућило мирне преговоре о проналажењу најбољег модела за дисолуцију именоване државе, будући да политички руководиоци већинских народа одлазећих република нису ни имали мотив да преговарају са централним властима у Београду након што је донета одлука о очувању постојећих граница; одлука која је у целости (у случају Словеније) или готово у целости (у случају Хрватске) била истовента њиховим интересима.

Претпоставка да ће се применом принципа *uti possidetis iuris* обезбеди мир и стабилност приликом настанка нових држава показала се погрешном, баш као и у случају деколонизације Африке. Ипак, упркос непожељним консеквенцама брзоплете и селективне примене права народа на самоопредељење – попут ускраћивања могућности самоопредељења српском народу који се нашао у Хрватској и Босни и Херцеговини, услед упитног демократског и историјског легитимитета граница на основу којих су одређени територијални оквири поменутих земаља – аргументовано је да се дезинтеграцијом Совјетског Савеза по природи ствари наметнуо оквир за признавање нових држава у складу са принципом *uti possidetis iuris*; оквир који је било пожељно имплементирати ради успостављања новог стандарда за признавање држава насталих након дисолуције старих земаља, што су Бадинтерова комисија и ЕЕЗ – својом „Декларацијом министара спољних послова о смерницама за признавање нових држава у Источној Европи и Совјетском Савезу“ – декларативно и покушале да учине.

Међутим, време је показало да нова пракса везана за признавање нових држава тада није успостављена. Штавише, закључци Бадинтерове комисије и поменуте декларације до дан данас су употребљени само у случају Југославије и Совјетског Савеза. Показало се да су ти

документи више послужили као квазиправни оквири за примену политички донетих одлука, него што су послужили као добар основ за стварање нове праксе у погледу опхођења према примени права на народно самоопредељење. Наиме, већ 2008. године – приликом унилатералног проглашења и последичног признавања независности Косова и Метохије од стране САД и највећег броја држава чланица Европске уније – закључци Бадинтерове комисије деловали су потпуно заборављено, неважно и ирелевантно. Примера ради, мада је Бадинтерова комисија закључила да „...ма какве биле околности, право на самоопредељење не може довести до измена граница које постоје у тренутку независности (*uti possidetis iuris*), осим у случају да се заинтересоване државе супротно договоре“ (Арбитражна комисија Мировне конференције о Југославији, мишљење 2), Косово је свеједно третирано као засебан случај (*sui generis*).

Ипак, занемаривање закључака Бадинтерове комисије 2008. године мање је контроверзно од чињенице да су територијални интегритет и суверенитет бившим југословенским републикама – након њиховог међународног и међусобног признавања – свакако гарантовали и највиши међународни акти, као што је Повеља Уједињених нација. Стога је веома забрињавајућа била лакоћа с којом је део светских званичника – приликом признавања независности Косова – занемарио неизбежне консеквенце непоштовања успостављених норми међународног права. Негативне последице испољиле су се одмах након што су Француска, Уједињено Краљевство и САД, уз још неколико држава, признале новопрокламовану земљу, јер је тај поступак поделио међународну заједницу по питању сецесије више него икада пре, уједно успоставивши преседан. Захтеве за признавањем самосталности 2008. године реактивирале су и Абхазија и Јужна Осетија, позивајући се на пример сецесије Косова од Републике Србије. Шест година касније процес отцепљења отпочеле су и Луганска и Доњецка Народна Република (када је и Русија извршила анексију Крима, такође тражећи оправдање у поменутом преседану), да би 2017. године и Каталонија усвојила „Закон о референдуму о самоопредељењу“ у оквиру ког је одржавање плебисцита правдано „(с)корашњим мишљењима Међународног суда правде...“ (Парламент Каталоније, члан 1), при чему је јасно да се цитирана формулација односи на саветодавно мишљење Међународног суда правде о проглашењу независности Косова.

Европска унија и проглашење независности Каталоније

Незадовољство интерним (али и међународним) политичким статусом Каталоније по први пут се у већим размерама – након Франкове смрти – појавило 2010. године, услед одлуке Уставног суда Краљевине Шпаније којом је коригован у Парламенту Каталоније претходно усвојен „Статут о аутономији“. Уставни суд је донео одлуку којом је поменути Статут измењен тако што су из њега уклоњене одредбе у којима су употребљене формулације „каталонски народ“ и „каталонски језик“. Први већи протести овим поводом организовани су свега неколико дана по објављивању одлуке Уставног суда, при чему је незадовољство Каталонаца наставило да расте из године у годину, па су масовне демонстрације организоване и током 2013. и 2014. године. Незадовољство је традиционално било присутно и због бољег економског положаја Каталоније у односу на остатак Шпаније (Петровић, 2018: 6), што се може поредити са СР Словенијом у случају Југославије. Међутим, идентитетске расправе су га додатно увећале. Такав след догађаја Артура Маса (*Artur Mas*), тадашњег председника покрајинске владе, подстакао је да отпочне разговоре са лидерима свих сецесионистичких странака које су деловале у Каталонији, с циљем да се договори одржавање референдума о самоопредељењу, који би – у мери у којој је то могуће – изборну процедуру ускладио са Уставом и законима Краљевине Шпаније. Након вишенедељних преговора, договорено је да се референдум о самоопредељењу одржи у новембру 2014. године (Payero–López, 2015: 242).

Међународна заједница је, сасвим очекивано, с великим интересовањем пратила ток каталонског референдума, иако је он – строго формално гледано – више представљао илегално организовану анкету него правно обавезујући плебисцит. Званични Берлин и Париз су – насупрот ставовима које су заузели у случају Југославије – подржали територијалну целовитост Шпаније и изразили забринутост због одржавања плебисцита. Ипак, без обзира на његов упитни правни статус и на мањак међународне подршке, референдум је успешно спроведен. По пребројавању гласова постало је јасно да су сепаратисти формално остварили победу, пошто је опцију ‘да’ заокружило преко 90% грађана. Ипак, одзив је био исувише мали да би сецесионистичком табору обезбедио неопходан демократски легитимитет за прокламовање независности (мада је мало вероватно да су заступници политике отцепљења

у том тренутку то заиста и планирали да ураде), будући да је на изборе изашло свега 41,60% регистрованих гласача (Влада Каталоније 2014, резултати). Тадашњи премијер Шпаније Маријано Рахој (*Mariano Rajoy*) стога је оценио да су сепаратисти доживели потпуни пораз, будући да се неизлазак на референдум могао протумачити као пасивно демонстрирање воље већине Каталонаца да њихова територијална јединица остане у саставу Краљевине Шпаније. Ипак, Мас је сматрао да подршка од преко 90% одазваних гласача представља убедљиву победу сецесионистичке политике, коју је тада актуелни састав Ђенералитета (покрајинске владе) заступао. Стога је изјавио да је Каталонија државном врху Шпаније одржала час демократије (*El País*, 2014).

На чињеницу да је покрајинска владајућа коалиција ипак остварила само Пирову победу најбоље су указали мањак подршке из непосредног суседства за њихово деловање, као и нејединство сецесионистичких лидера око корака које је требало предузети на основу оствареног резултата. Договор по том питању никада није постигнут, па су расписани покрајински избори. Међутим, на регионалним избора 2015. године, листа 'Заједно за Да' (*Junts pel Sí*) успела је да обезбеди парламентарну већину, па је на тај начин резултат годину дана раније илегално одржаног анкетног плебисцита симболично подржан (*Ubasart-González*, 2021: 42). Артура Маса је – након вишенедељних преговора коалиционих партнера – на месту покрајинског председника владе заменио у наизглед знатно смелији политичар, Карлес Пучдемон (*Carles Puigdemont*). Упоредо са поступком формирања нове регионалне владе, Парламент Каталоније је – уз 72 гласа за и 63 против – усвојио „Декларацију о отпочињању процеса осамостаљења Каталоније“, којом је организовање правно обавезујућег плебисцита о отцепљењу заказано за јесен 2017. године (*Ubasart-González*, 2021: 43). Пошто је Пучдемон – упркос огромним притисцима из Мадрида, али и негодовању осталих европских земаља – остао при одлуци да се заказани референдум одржи, Рахој га упозорава да ће употребити сва расположива средства како би очувао уставни поредак, заштитио државне интересе и одбранио суверенитет шпанског народа, чиме је индиректно упозорио и на могућност употребе силе. То је изазвало још веће незадовољство међу Каталонцима, које се прелило на улице не само у Барселони, већ у свим већим градовима Каталоније, па је политичка криза убрзо ескалирала до крајњих граница.

Врхунац политичке кризе догодио се на дан спровођења операције Ануџис, током које је приведено више покрајинских функционера који су осумњичени да активно учествују у организовању референдума о отцепљењу. Операција је подразумевала и конфисковање изборног материјала, па је полиција организаторима отимала и уништавала гласачке кутије, бирачке спискове и референдумске листиће. Каталонци стога излазе на улице и покрећу демонстрације великих размера, при чему су се неки од учесника определили за насилне методе, попут директних окршаја са полицијом или ломљења излога локалних радњи. Могућност одржавања референдума последично је доведена у питање. Међутим, упркос сукобима грађана и жандармерије – која је на дан одржавања референдума прилазак бирачким местима спречавала свим средствима (па чак и прекомерном употребом силе) – плебисцит је успешно спроведен. На крају, преко два милиона Каталонаца подржало је политику сецесије, односно 90,18% од укупно 43,02% изјашњених, или 38,49% од целокупног броја пунолетних становника ове области (Влада Каталоније, 2017, резултати).

Овакав исход референдума није остао незапажен у остатку Европе и света. Европска унија и НАТО напоменули су да ће – у случају сецесије – Каталонија поново морати да аплицира за чланство у именованим организацијама, као потпуно нови субјекат међународног јавног права. Званични Берлин, Париз, Брисел и Рим том приликом подржавају целовитост и територијални интегритет Шпаније и истичу да не желе да се мешају у тамошња/интерна политичка дешавања, чиме сасвим јасно пружају подршку Влади Маријана Рахоја. Дејвид Камерон (*David Cameron*) – који је непуних два месеца раније Шкотској дозволио спровођење референдума о отцепљењу – нагласио је да негирање демократског права на избор није исправан начин решавања отворених питања која се тичу идентитета, националности и осамостаљења, али је уједно признао и то да он као страни држављанин није у позицији да другој земљи намеће лично мишљење о томе како треба да се опходи према сепаратистичким тежњама њених грађана. У исказивању симпатија ка доктрини колективног самоопредељења председници влада Балтичких земаља ишли су и корак даље од премијера Уједињеног Краљевства, будући да су у својим обраћањима указивали на право свих народа да одлучују о сопственој политичкој судбини.

Ипак, спорадична подршка независности Каталоније није била ни близу оној која је пружена СР Словенији и СР Хрватској две и по деценије раније. Штавише, била је врло резервисана и исказана у свега једном изјашњавању неколико страних влада, док је већина њих или отворено осудила сецесионистичке претензије Каталоније или пружила експлицитну подршку територијалној целовитости Краљевине Шпаније. Будући да водеће земље Европске уније нису показале разумевање за каталонске политичке амбиције, Карлос Пучдемон је избегао да лично и недвосмислено прогласи независност Каталоније приликом обраћања посланицима покрајинске скупштине четири дана након објаве коначних резултата референдума. Том приликом је изјавио да исход референдума регионалном парламенту даје право да оснује републику, да би затим предложио покретање дијалога са централним властима по том питању, иако је било сасвим очигледно да преговори у том тренутку нису били могући. Штавише, четврти став четвртог члана „Закона о референдуму о самоопредељењу“ обавезивао га је да независност прокламује 48 сати након победе сецесиониста на референдуму, у случају да до ње дође (Парламент Каталоније, члан 4). Европска и светска јавност тако су остале збуњене. Није било јасно да ли је проглашење самосталности одложено или можда чак и отказано. Да ствар буде бизарнија, Пучдемон је следећег дана одбио да одговори на ултиматум тадашњег Маријана Рахоја којим је од њега захтевано да формално обавести шпанску јавност да ли је Каталонија прогласила независност или није. На послетку је председница Парламента Каталоније, Карме Форкадел (*Carme Forcadell*), била та која је приликом скупштинског заседања 27. октобра 2017. године индиректно прокламовала самосталност, прочитавши резултате тајног гласања присутних посланика и представника покрајинске владе, који су „Каталонску декларацију независности“ подржали са 70 гласова за, 10 гласова против и 2 уздржана гласа, док су 52 посланика претходно напустили седницу (Ubasart–González, 2021: 45).

Премијер Рахој одмах се затим позвао на „Устав Краљевине Шпаније“; распустио је Ђенералитат и Парламент Каталоније и привремено укинуо аутономију коју је поменута територијална целина до тада уживала, што је наишло на потпуно разумевање Европске уније, али и највећег дела њених држава чланица. Неколико регионалних функционера Каталоније потом је ухапшено и осуђено на затворске казне у трајању од девет до тринаест година, мада су пет година касније привремено

пуштени на слободу. Како би и сâм избегао одговорност за кривична дела која су му том приликом стављена на терет, Пучдемон одлази у Брисел, где отпочиње правну борбу да не буде изручен Краљевини Шпанији. Директна управа Мадрида над Каталонијом окончана је тек након смене власти у 2018. године, а нови председник Владе Краљевине Шпаније Педро Санћес (*Pedro Sánchez*) убрзо је по преузимању дужности сео за преговарачки сто са тада изабраним званичницима Каталоније, те су се страсти смириле, па је политичка криза и коначно окончана.

Закључак

На крају треба направити кратак упоредни осврт на начине на које је шира међународна заједница реаговала на словеначко и хрватско, односно каталонско једнострано прокламовање независности 1991. и 2017. године. Јасно је да су се све суверене државе – уз пар смелијих, али и даље умесних коментара о потреби за поштовањем права на самоопредељење свих народа – адекватно опходиле према описаној сецесионистичкој кризи која је тад потресала Шпанију, будући да су је претежно третирале као њено интерно политичко питање у које се не треба мешати. Чак су и представници неколико балтичких земаља – који су осудили употребу прекомерне силе полицијских снага (током спречавања одржавања нелегалног референдума) и који су супротстављене стране том приликом позвали на дијалог – то учинили стављајући нагласак на важност очувања територијалног јединства поменуте државе. По томе је овај случај сасвим различит од случаја отцепљења СР Хрватске и СР Словеније од Југославије, јер су сецесионистичке републике СФРЈ већ током процеса преговора о њиховом будућем политичком статусу де факто третиране као независне државе по многим основама.

Различито опхођење ЕЕЗ/ЕУ према СР Хрватској и СР Словенији у односу на опхођење према Каталонији иде у прилог тези да сецесионистички покрети могу остварити сопствене територијалне претензије једино уз подршку најзначајнијих међународних актера, а превасходно оних у чијој се непосредној сфери утицаја налазе. Другачији приступ ЕЕЗ/ЕУ према питању сецесионизма у Југославији од онога који је две и по деценије касније демонстриран у случају Шпаније видно је утицао на различит исход борбе за независност поменутих територијалних јединица.

Литература

- Арбитражна комисија Мирвне конференције о Југославији. (1991–1992): *Десет мишљења Бадинџерове комисије*, <https://pescanik.net/10-misljenja-badinterove-komisije/>
- Commonwealth of Independent States [Заједница независних држава]. (1991): *Agreement Establishing the Commonwealth of Independent States* [Споразум о формирању Заједнице независних држава], https://www.cvse.eu/en/obj/agreement_establishing_the_commonwealth_of_independent_states_minsk_8_december_1991-en-4868-4da6-9098-3175c172b9bc.html
- El País. (2014, новембар 12): Las principales frases de Rajoy [Рахојови главни аргументи], *Ediciones El País S.L.*, https://elpais.com/politica/2014/11/12/actualidad/1415792718_957782.html
- European Economic Community [Европска економска заједница]. (1991): *Declaration on Yugoslavia and on the Guidelines on the Recognition of New States* [Декларација о Југославији и смернице за признавање нових држава], *International Legal Materials* 31(6).
- Generalitat de Catalunya [Влада Каталоније]. (2017): Els resultats definitius del referèndum de l'1 d'octubre [Коначни резултати референдума одржаног 1. октобра], https://web.archive.org/web/20171006212613/http://www.govern.cat/pres_gov/govern/ca/monografics/303541/govern-trasllada-res-ultats-definitius-referendum-11-doctubre-parlament-catalunya.html
- Government of Catalonia [Влада Каталоније]. (2014): Results of the Participation Process [Резултати процеса учешћа], <http://www.participa2014.cat/resultats/dades/en/escr-tot.html>
- Hodge, C. (1998): “Botching the Balkans: Germany's Recognition of Slovenia and Croatia“, *Ethics & International Affairs*, 12(1), pp. 1–18.
- Horowitz, D. (1985): *Ethnic groups in conflict*, Berkeley University of California Press, Berkeley.
- Libal, M. (1997): *Limits of Persuasion: Germany and the Yugoslav Crisis: 1991-1992*, Praeger Publishers, Westport.
- Parliament of Catalonia [Парламент Каталоније]. (2017): *Law 19/2017 on the Referendum on Self-determination* [Закон 19/2017 о референдуму о самоопредељењу], http://exteriors.gencat.cat/web/content/00_ACTUALITAT/notes_context/Law-19_2017-on-the-Referendum-on-Self-determination.pdf

- Payero–López, L. (2015): “The ‘Citizen Participation Process’ in Catalonia: Past, Present and Future”, *Liverpool Law Review*, 36(3), pp. 237–256.
- Петровић, Р. (2018): „Економски аспекти каталонског сепаратизма“, *Огилјон*, 8(2). стр. 6–17.
- Popescu, N. (2006): ‘Outsourcing’ de facto Statehood: Russia and the Secessionist Entities in Georgia and Moldova, CEPS Policy Brief, 109, pp. 1–8.
- Radan, P. (2001): *The Break-up of Yugoslavia and the International Law*, Routledge, London and New York.
- Roeder, P. (2018): *National Secession: Persuasion and Violence in Independence Campaigns*, Cornell University Press, Ithaca.
- Saideman, S. (2011): “The International Relations of Secession” In A. Pavković & P. Radan (Eds.), *The Ashgate Research Companion to Secession*, Routledge, London and New York, pp. 367–383.
- Секуловић, В. (2016, јул 27): Дан када је пресуђено СФРЈ, *Дневни лист Данас*, <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/dan-kad-je-presudjeno-sfrj/>
- Trifunovska, S. (1994): *Yugoslavia through Documents: From Its Creation to Its Dissolution*, Martinus Nijhoff, Leiden.
- Ubasart–González, G. (2021): “The Independence Procés in Catalonia: The Triple Spanish Crisis and an Unresolved Question of Sovereignty”, In Ó. García Agustín (Ed), *Catalan Independence and the Crisis of Sovereignty*, Palgrave Macmillan, London, pp. 33–55.

THE ATTITUDE OF THE LEADING EUROPEAN COUNTRIES TOWARDS THE DECLARATION OF INDEPENDENCE OF CROATIA, SLOVENIA AND CATALONIA: A COMPARATIVE ANALYSIS

Summary: In the following paper, a comparative analysis of the manner in which the leading European and world countries – primarily members of the European Economic Community (EEA), i.e. the European Union (EU) – behaved towards the act of declaring the independence of Slovenia and Croatia from the Federal Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) in 1991, as well as according to the act of declaring the independence of Catalonia from the Kingdom of Spain in 2017. By applying a comparative approach and the method of comparing the most similar cases – which compares the similar examples of Croatia and Slovenia on the one hand and Catalonia on the other – it strives to confirm the thesis that secessionist movements can realize their ultimate goal of creating their own internationally recognized independent states only with support the most important international actors, and primarily those in whose immediate sphere of influence they are. It shows how the different approach of the EEC/EU to the issue of secessionism in Yugoslavia than the one implemented in Spain two and a half decades later influenced the different outcome of the struggle for independence, since Slovenia and Croatia became internationally recognized states, while Catalonia did not.

Keywords: European Union, European Economic Community, Spain, Catalonia, Yugoslavia, Croatia, Slovenia, secession

LA ACTITUD DE LOS PRIMEROS PAÍSES EUROPEOS HACIA LA DECLARACIÓN DE INDEPENDENCIA DE CROACIA, ESLOVENIA Y CATALUÑA: UN ANÁLISIS COMPARATIVO

Resumen: En el siguiente artículo, se realiza un análisis comparativo de la forma en que los principales países europeos y del mundo – principalmente miembros de la Comunidad Económica Europea (CEE), es decir, la Unión Europea (UE) – se comportaron con respecto al acto de declarar la independencia de Eslovenia y Croacia de la República Federativa Federal de Yugoslavia (RFSY) en 1991, así como según el acto de declaración de la independencia de Cataluña del Reino de España en 2017. Mediante la aplicación de un enfoque comparativo y el método de comparación de los casos más similares – que compara los ejemplos similares de Croacia y Eslovenia por un lado y Cataluña por otro – pretende confirmar la tesis de que los movimientos secesionistas pueden alcanzar su objetivo final de crear sus propios estados independientes reconocidos internacionalmente solo con el apoyo de los actores internacionales más importantes, y principalmente aquellos en cuya esfera de influencia inmediata se encuentran. Muestra cómo el diferente enfoque de la CEE/UE sobre el tema del secesionismo en Yugoslavia al aplicado en España dos décadas y media después influyó en el diferente resultado de la lucha por la independencia, ya que Eslovenia y Croacia se convirtieron en estados reconocidos internacionalmente, mientras que Cataluña no lo hizo.

Palabras clave: Unión Europea, Comunidad Económica Europea, España, Cataluña, Yugoslavia, Croacia, Eslovenia, secesión

Веран Станчетић*

Факултет политичких наука

Београд

ПРЕКОГРАНИЧНА САРАДЊА КАО ИНСТРУМЕНТ ПОЛИТИКЕ ИЗГРАДЊЕ МИРА И СТАБИЛНОСТИ – ШПАНСКО ИСКУСТВО И МОГУЋНОСТИ ПРИМЕНЕ НА НАШИМ ПРОСТОРИМА

Сажетак: Тема овог рада су прекограничне сарадње локалних и регионалних заједница тј. власти у складу са Уредбом ЕУ о Европској групацији за територијалну сарадњу, на основу које сарадње односно међудржавни ентитети добијају правни субјективитет и сопствену управљачку структуру. У раду се описују ови облици сарадње у Шпанији и анализира се допринос овог инструмента у очувању мира и стабилности у регионима који имају националне специфичности (Галиција) и/или тенденцију ка сецесионизму (Баскија, Каталонија). Осим тога разматра се питање да ли би примена овог приступа у земљама Западног Балкана био ефикасан начин за изградњу трајног мира и стабилности.

Кључне речи: прекогранична сарадња, еврорегион, ЕГТС, демократија, Шпанија, Западни Балкан

* E-mail: veran.stancetic@fpn.bg.ac.rs tel: 064 120 12 30.

Увод

Краљевина Шпанија је слично некадашњој СФР Југославији сложена држава саздана од већег броја националности и народа који имају специфичне језике, културу и историјско–политичко наслеђе. Историју шпанске државе карактеришу бројни изазови у односу шпанске државе (централне власти) и региона, а нарочито оних у којима живе Каталонци или Баски, са израженим тенденцијама ка напуштању шпанске државе. Након пада Франковог режима и процеса демократизације шпанска држава је уместо политике потискивања регионалних идентитета и суровог кажњавања оних који су имали сецесионистичке тежње почела да примењује политику мирења различитих идентитета и давања бројних права регионима односно аутономним заједницама. Данас, иако и даље постоје они који подржавају идеју о независности Каталоније или Баскије, Шпанија је и даље целовита држава. Баскијски сецесионизам који је раније имао карактеристике насилне борбе (терористичка група *Euskadi Ta Askatasuna* – ЕТА) данас је у оквирима институција и демократских принципа. Штавише, већина Баска данас прихвата шпанску државу као своју па и шпански идентитет (62% грађана Баскије сматра себе у идентитетском смислу и као Баскима и као Шпанцима) (Петровић, 2022: 312). Каталонски сецесионизам је такође оцењен као претежно демократски и ненасилан. Слично као и у Баскији последњих година већина грађана Каталоније ипак не подржава идеју о њеној независности (Петровић, 2022: 280–282), што наравно не значи да и даље не постоје јаке политичке опције које заступају ову идеју.

Данас, Баскија (али и Навара, регион у коме живи доста Баска), Каталонија, а слично и остале аутономне заједнице у Шпанији имају широку аутономију и велику слободу да сарађују са сународницима из других држава. Шпанија је као држава очувана а при томе се негују и регионални идентитети. Иако и даље постоје тенденције ка независности (понајвише у Каталонији) и проблеми који одатле произилазе мало је вероватно да ће у догледној будућности то угрозити шпанску државу или да ће се проблеми решавати насилно.

Насупрот шпанском искуству стоји југословенско. Етничке и националне разлике унутар некадашње Југославије биле су основа за насиље, рат, патње великог броја грађана и распад државе. Чак и данас постоје бројне тензије и нерешени односи и питања, нарочито у

подручјима Босне и Херцеговине, Србије (нарочито косовски проблем), Црне Горе и Македоније. Многи грађани услед историјско–политичких околности живе ван матичне државе (тј. државе са којом се идентификују) и настоје да се повежу са сународницима тј. онима са којима имају блиске везе, а налазе се са друге стране границе. Оваква настојања су сасвим очекивана и уобичајена. Међутим, проблеми могу настати када ово настојање укључује и негирање или непоштовање постојеће државе. С обзиром на оптерећујуће наслеђе распада Југославије, осетљивост новонасталих држава и проблема који у овој сфери постоје, негирање постојећих држава и идеје о новом прекрајању граница буде бојазан од насилног решавања ових проблема. Да ли ће временом доћи до пацификације и стабилизације нашег региона, отварања граница и повезивања људи у функцији свеукупног развоја, демократије и кохезије или ће пак доћи до продубљивања тензија, које у најгорем случају могу ескалирати у насиље, зависиће највише од квалитета политике која се у овом пољу буде водила.

Основна идеја овог рада је да мудра политика у области прекограничних сарадњи међу државама и народима нашег региона може довести до реализације потреба грађана (нарочито у пограничним подручјима), а да се истовремено очувају успостављени поредак и постојеће државе. У том смислу Европска унија је права лабораторија овог приступа, укључујући и Шпанију која је мудро политиком успела да се сачува као целовита и данас солидно развијена и демократска држава.

Да би оваква политика била успешна, потребно је: 1. сагледати њен значај и увидети да је она најпре у интересу грађана јер поспешује мир и стабилност, 2. затим упознати се са могућностима и праксом у овом пољу (учење из искуства) и 3. на основу тих искустава и проблематике конкретног подручја креирати адекватну јавну политику прекограничних сарадњи. Сходно овоме сачињена је и основа структуре овог рада. Најпре се актуелизује значај територијалних сарадњи као основе мира и стабилности, потом се сагледавају инструменти сарадњи у ЕУ са посебним фокусом на регулативу о Европској групацији за територијалну сарадњу (скр. ЕГТС). Након тога, представљено је шпанско искуство (прекограничне сарадње у Галицији, Баскији и Каталонији). У завршном делу рада се дискутује у којој мери је ова политика допринела очувању шпанске државе и мира те да ли би сличан приступ би благотворан за грађане земаља Западног Балкана.

Територијалне сарадње као темељ мира и стабилности – значај за демократију и благостање грађана

Предуслови благостања грађана у савременој демократској држави јесу стабилност и мир, односно одсуство екстремног начина решавања конфликта (оружјем). Због тога, држава која је демократска и истински посвећена благостању грађана као један од основних задатака има очување мира и стабилности те конструктивно решавање конфликта. Опредељеност (барем начелна) држава ка миру, стабилности и демократији је уписана и у њиховим конститутивним актима као и бројним међународним документима. Она се рефлектује и у бројним међународним организацијама које за циљ имају очување мира.

Упркос томе ратови су се водили од давнина, како у стара времена када је планета била практично „безгранична“ за тадашње људе, тј. када је било више него довољно места за све, тако и данас у време хипер–производње добара, високе технологије и уопште у условима материјалног богатства какво до сада није виђано. Штавише, према Глобалном индексу мира последњих година долази до његовог значајног пада (Global Peace Index, 2022: 11).

Упоредо са ратовима и разарањима људи су настојали да их ограниче, укроте и коначно укину (Кантов вечни мир, идеја вестфалске Европе, Лига Народа, Уједињене нације...). На простору Европе последњи велики и за сада успешан мировни пројекат јесте Европска унија. Она се постепено развила у годинама после Другог светског рата из Заједнице за угљ и челик (односно из сарадње у области основних руда ратовања), затим кроз сарадњу у пољопривреди, трговину и регионалним политикама. Главни мотив сарадње је био да се обезбеди да европске државе (у то време барем западне европске и демократске државе) међу собом више никад не ратују. Заиста, данас иако постоје бројни проблеми са којима се и ЕУ као целина али и њене чланице суочавају, оне су далеко од тога да своје проблеме и евентуалне међудржавне конфликте решавају ратом.

Када се говори о овим темама тј. миру и стабилности није довољно посматрати само државе и њихове односе већ и многе друге актере и факторе политике и јавног управљања који постоје унутар или мимо држава. Ту спадају уже територијалне заједнице (региони, градови и општине), разне етничке групе и многи други, по разним основама

интересно повезани ентитети. Треба напоменути и то да данас у свету постоји више хиљада разних народа тј. етничких скупина и тек нешто мање од 200 држава. То значи да највећи број народа заправо нема своју националну (независну) државу. Такође, доста је примера када значајан број припадника једног народа (који имају своју матичну националну државу) услед историјских околности остао да живи с друге стране границе, као мањина у другој држави. Осим тога долази и до демографских кретања и све интензивнијег кретања људи, робе, капитала и услуга, док су државе просторно фиксиране.

Укратко, ради се о сложеном и комплексном амбијенту у коме државе али и надржавне организације (ЕУ) морају пажљиво да управљају како би се сачували стабилност и мир и омогућио несметан друштвени развој. Покрета за независност и сецесионистичких стремљења има у многим европским државама, нпр. у Великој Британији (Ирска, Шкотска), Шпанији (Баскија, Каталонија), Француској (Корзика), Канада (Квибек), Италији (Лига Север), Белгији (анимозитети фламанског и валонског региона) (Станчетић, 2016: 68). Теоријски гледано могу се заузети два крајња односа према овим тенденцијама – један је потпуно конзерваторски по коме се из постојеће државе може изаћи тек под врло строгим и специфичним условима, а други је крајње либералан у коме би сваки ентитет, тј. свако ко би то желео могао да постане независан (што је тешко прихватљиво из практичних разлога) (више у: Станчетић, 2016). Међутим, садашња политичка пракса је блиска првом приступу, док се либерални приступ такође промовише али унутар постојећих политичких заједница односно држава.

Сходно томе, могло би се закључити да је рецепт за стабилност и мир рестриктивни услови (мада не и непостојећи) када је реч стицању потпуне независности (тј. стварању нове државе, издвајањем из постојеће), али и либерални приступ овој проблематици унутар постојећег оквира (давање одређеним заједницама да управљају сами собом и својим јавним политикама (нарочито када је реч о политикама која утичу на идентитет – културна, језичка, образовна). Другачије речено, формално–правно национална држава је и даље доминантна форма политичког организовања (наслеђе Вестфалског мира и Европе), али услед велике диверсификације и бројних народа, национална држава се у извесном смислу и релативизује (у свакодневном практичном животу) што се манифестује у процесима децентрализације држава (јачање

општина, градова и региона) (Станчетић, 2012: 175–176), наднационалних сарадњи и интеграција (на првом месту ЕУ), али и стварањем бројних међудржавних и „мимодржавних“ ентитета.

Са тим у вези веома је важан концепт Европе одоздо (Bucker, 2012; Balibar, 2013) и принцип субсидијаритета по коме су извор демократије и државе сами грађани. Субсидијарност је један од темељних принципа демократије и подразумева да јавне надлежности и послови по аутоматизму припадају најнижем нивоу власти, тј. оном нивоу који је најближи грађанима (општина, град), а да само у условима немогућности тога нивоа да ефикасно реализује посао та надлежност се преноси на виши ниво власти (округ или регион) (Ђорђевић, 2017: 13). Овај концепт подразумева и слободу општина (и других територијалних заједница тј. нивоа локалне власти) да сарађују са другим општинама, како унутар државе тако и са заједницама ван других држава. У пракси су државе на различитом степену примене овог принципа. У неким у којима доминира централистичка и ауторитарна политичка култура ово је више идеја и форма, док је у неким заиста дошло до његове реализације.

Територијалне прекограничне сарадње у Европи и значај ЕГТС уредбе

За стабилност једне државе важан је принцип кохезивности који подразумева да су сви њени делови интегрисани, међусобно повезани, да се грађани свих подручја идентификују са заједницом којој припадају и да не постоје неприхватљиво велике разлике у развоју. У пракси није лако све ово остварити, тако да се у многим државама у већој или мањој мери јављају подручја која су из разних разлога мање интегрисана или повезана са националном државом. Изазов у великом броју европских држава представљају погранична и удаљена подручја (од административног центра или великих градова), која су слабије инфраструктурно опремљена или су услед географских карактеристика теже доступна. То најчешће резултира заостајањем у економском и уопште укупном развоју што може створити тензије на релацији локално подручје – централна власт. Уколико при томе на том подручју становници имају специфичан идентитет или припадају другом народу (национална мањина), онда постоји „критична количина услова“

који могу довести до тензија и конфликта тј. нестабилности унутар државе (Станчетић, 2010).

У европским државама је одавно уочена ова проблематика те су прекограничне сарадње препознате као инструмент који може допринети релаксацији оваквих ситуација. Уз помоћ овог инструмента, подручја (најчешће општине, окрузи, региони) које су из ма ког разлога међусобно упућени (географски, економски, историјски, инфраструктурно, културолошки, политички) реализују разноврсне активности у којима препознају заједнички интерес. Те сарадње се могу кретати од лабавијих и мање формалних које подразумевају мреже за размену знања и искуства, затим реализацију заједничких пројеката па до интегративних форми сарадње које подразумевају заједничко доношење одлука и управљање развојним питањима одређеног подручја. Сходно реченом, овај вид сарадње значајно доприноси демократији и благостању грађана. Када се општине или градови удруже и делују као целина, то подразумева већу партиципацију грађана у процесу доношења одлука. Оваква врста сарадње ствара простор за већу размену информација и мишљења међу грађанима, што доприноси квалитетнијем процесу доношења одлука. Такође, бројни пројекти и активности имају утицај на благостање грађана (сарадње на основу које јавне услуге постају јефтиније и доступније, заједничко привлачење инвеститора и бреднирање подручја...). Укратко, овакве сарадње грађане чине задовољнијим, а то је најбољи пут ка кохезији и стабилности.

Прве прекограничне сарадње у Европи (назване еврорегиони) су настале пре више од 60 година. Први еврорегион је настао 1958. године на немачко–холандској граници. Такође, један од најстаријих региона је и онај из 1963. године настао на границама Немачке, Француске и Швајцарске. Током 1960–их година, многа питања регионалног развоја, образовања, транспорта, инфраструктуре, језика, животне средине почели су да се решавају уз помоћ разних форми прекограничне сарадње. Током каснијих деценија овај приступ се развио широм Европе тако да данас постоји преко 100 еврорегиона. Разне форме прекограничне сарадње укључујући и еврорегионе су формализоване кроз регионалну политику Европске уније и имају значајну финансијску подршку из буџета ЕУ. Данас се овај сегмент регионалне политике ЕУ назива Европска територијална сарадња, а три њена главна сегмента су прекогранична, интеррегионална и транснационална сарадња.

Прекогранична сарадња позната и под акронимом *CBC* (од енглеског *cross-border cooperation*) подразумева сарадњу између НУТС 3 пограничних региона из најмање две државе, са циљем да се у пограничним регионима решавају изазови и проблеми на основу неискоришћених потенцијала, али и да се јача сарадња која је вредност сама по себи, јер доприноси хармоничним односима и развоју Уније. Овај вид сарадње подразумева и заједничку административну структуру (обично стационарна у једној од држава) која управља програмима сарадње.

Интеррегионална сарадња представља сарадњу подручја из различитих држава широм Европе (тачније ЕУ и партнерских држава), без обзира на то да ли су она погранична. Реч је о паневропским мрежама које служе за размену информација односно за развој и преношење добре праксе, те трансфер знања приликом решавања друштвених проблема.

Транснационална сарадња се односи на сарадњу великих транснационалних (често морски удаљених) територија углавном око морских сливова (Interreg, ЕС).

Кључна година за развој ових сарадњи у ЕУ јесте 2006. година када је донета Уредба о европској групацији за територијалну сарадњу (скр. ЕГТС) (Regulation (EC) No 1082/2006). Донета је са циљем да повећа правну извесност и стабилност разних врста сарадњи а у коначници да унапреди кохезију унутар ЕУ. Велика новина ове Уредбе је то што разним формама сарадње омогућава да имају правни субјективитет и сопствену управљачку и административну структуру. Такође, омогућава и велику флексибилност јер актери сарадње могу бити: држава (мада се обично мисли на територијално мале државе), регион или локална власт, јавно предузеће или било које јавно тело.

Ради прецизности треба напоменути и то да нису све помињане сарадње у форми ЕГТС ентитета. Дакле, укупан број прекограничних сарадњи и еврорегиона је већи од оних који су регистровани као ЕГТС ентитет, који има знатно већу формалност и степен интегрисаности у односу на сарадње које нису ЕГТС. У раду ће надаље бити фокус само на овим интегративним формама сарадње.

Поред омогућавања флексибилности и стицања правног субјективитета, важна карактеристика Уредбе је и то што омогућава различитим нивоима власти из различитих држава да се удружују ради заједничког пружања услуга или обављања одређених послова без претходног

потписивања и ратификације међународног споразума које би одобрили национални парламенти.

Уредбом је прописано и то да чланови који желе да формирају ЕГТС сарадњу треба да имају свој оснивачки односно темељни документ у коме се јасно наводе: име ЕГТС сарадње и седиште, подручје на коме делује, циљеви и задаци, трајање сарадње, чланови, управљачки органи и њихове надлежности. Такође, у свом статуту ЕГТС ентитет мора да има утврђен систем управљања (органи, ко их чини, надлежности и сл.), дефинисане процедуре одлучивања, радне језике, процедуре које се односе на ангажовање и рад службеника, као и одредбе које се односе на буџетирање и финансирање сарадње.

Такође прописани су и основни управљачки органи које један ЕГТС ентитет мора обавезно да има и то су: скупштина (коју чине представници чланица сарадње) и директор који представља ЕГТС. Осим ових основних и обавезних тела ЕГТС може успоставити и друга.

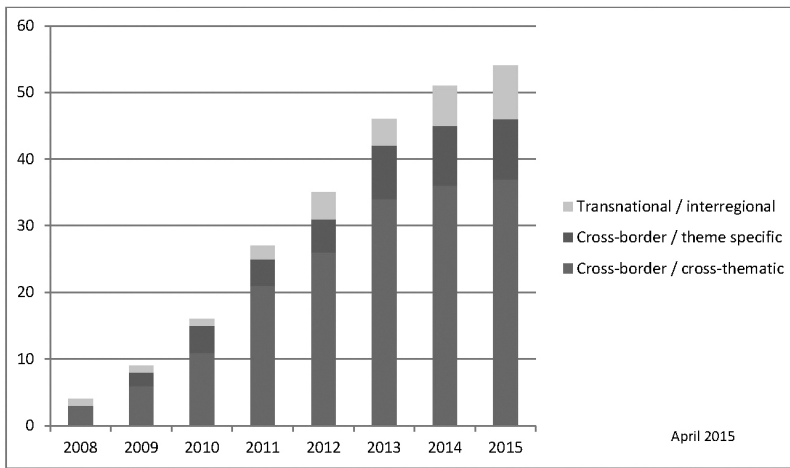
Дакле, на основу најзначајнијих одредби Регулативе 1082/2006 може се рећи да су битни елементи ЕГТС сарадње следећи:

1. правни субјективитет;
2. територија (суседне територије две или више држава);
3. актери сарадње: најчешће локалне и регионалне власти и бројна друга јавна тела
4. посебна управљачка структура (скупштина и директор) и администрација;
5. сет специфичних надлежности и буџет и
6. слобода формирања (без посебног одобравања конкретне сарадње и ратификације националног парламента).

Прве регистроване ЕГТС сарадње односно ентитети појавили су се 2008. године и то на француско–белгијској граници, словачко–мађарској, шпанско–португалској и једна на Медитерану у форми транс-националне сарадње (Грчка, Кипар, Албанија, Француска, Италија и, занимљиво, Палестина). Током наредних година бележи се значајан и перманентан раст броја ових сарадњи, тако да их по званичним информацијама у 2023. години има укупно 87. Последњи регистровани ЕГТС ентитет се зове *Eurocidade Porta da Europa* и формиран је на шпанско–португалској граници (European Committee of Regions, 2023).

Данашња Европа је премрежена оваквим облицима сарадње (European Committee of Regions, 2019) и највише их има на границама Мађарске, Словачке, Француске, Шпаније и Португала (ЕС - EU Monitor, 2018). Бројчано гледано доминира прекогранична сарадња (СВС) са врло шароликом тематиком тј. областима сарадње.

Слика 1. Развој ЕГТС сарадњи од 2008. до 2015. године

Извор: European Parliament (2015), Directorate-General for Internal Policies of the Union, Dallhammer, E., Celotti, P., Stead, D. et al., *European grouping of territorial cooperation as an instrument for promotion and improvement of territorial cooperation in Europe*, p. 25.

ЕГТС у Шпанији

Шпанија је једна од европских држава у којој је описани приступ сарадњи доста примењиван. Мапа из 2019. године на којој су приказани ЕГТС ентитети показује да је цела шпанско–француска и знатан део шпанско-португалске границе покривен овим облицима сарадње.

Слика 2. ЕГТС сарадње (еврорегиони) у Шпанији 2019. године

Извор: European Committee of the Regions (2019): EGTC Map.

По званичним подацима први ЕГТС ентитет се појавио на шпанско-португалској граници октобра 2008. под називом *Agrupación Europea de Cooperación Territorial* (скр. АЕСТ) *Galicia – Norte de Portugal*, али је такође и последњи (на дан 08.05.2023) регистрован фебруара 2023. такође на шпанско–португалској граници (*Eurocidade Porta da Europa*).

Данас, субнационалне територије односно локалне или регионалне власти у Шпанији учествују у око 20 ЕГТС ентитета, што је нешто испод четвртине укупног броја ових сарадњи.

Табела 1. ЕГТС у Шпанији

	Име ЕГТС-а	седиште	државе	оснивање
1.	Agrupación Europea de Cooperación Territorial Galicia – Norte de Portugal (GNP AECT)	Vigo, ES	ES/PT	23/10/2008
2.	Agrupación Europea de Cooperación Territorial Duero-Douro (Duero-Douro)	Trabanca, ES	ES/PT	21/03/2009
3.	GECT ArchiMed	Taormina, IT	IT/CY/ES/EL	06/03/2011
4.	GECT Pyrénées-Méditerranée AECT Pirineos Mediterráneo AECT Pirineus Mediterrània	Toulouse, FR	FR/ES	25/08/2009
5.	Agrupamento Europeu de Cooperação Territorial ZASNET, AECT (ZASNET)	Bragança, PT	PT/ES	19/03/2010

6.	Agrupació Europea de Cooperació Territorial Hospital de la Cerdanya (AECT HC)	Puigcerdá, ES	ES/FR	26/04/2010
7.	GECT Pirineus – Cerdanya AECT Pirineus – Cerdanya	Saillagouse, FR	FR/ES	22/09/2011
8.	Agrupación Europea de Cooperación Territorial "Espacio Portalet"	Sallent de Gállego, ES	ES/FR	03/06/2011 Dissolution: 05/05/2021
9.	GECT Eurorégion Nouvelle Aquitaine - Euskadi – Navarre	Hendaye, FR	FR/ES	12/12/2011
10	Agrupación Europea de Cooperación Territorial Ciudades de la Cerámica, AECT limitada (AEuCC, AECT limitada)	Talavera de la Reina, ES	ES/FR/IT/RO	07/01/2014
11	Agrupación Europea de Cooperación Territorial Eurocidade Chaves-Verín (Eurocidade Chaves-Verín, AECT) Agrupamento Europeu de Cooperação Territorial Eurocidade Chaves-Verín (Eurocidade Chaves-Verín, AECT) European Grouping of Territorial Cooperation Eurocity of Chaves-Verín (Eurocity of Chaves-Verín, EGTC)	Verín, ES	ES/PT	17/07/2013
12	Huesca Pirineos – Hautes Pyrénées (HP-HP)	Huesca, ES	ES/FR	11/11/2014 Dissolution: 09/12/2020
13	Agrupación Europea de Cooperación Territorial Faja Pirítica Ibérica (AECT Faja Pirítica Ibérica)	Tharsis, ES	ES/PT	14/10/2014
14	GECT Pays d'Art et d'Histoire Transfrontalier Les Vallées Catalanes du Tech et du Ter AECT País d'Art i d'Història Transfronterer Les Valls Catalanes del Tec i del Ter AECT País de Arte e Historia Transfronterizo Los Valles Catalanes del Tec y del Ter (GECT PAHT)	Prats-de-Mollo-laPreste, FR	FR/ES	28/01/2015
15	Agrupación Europea de Cooperación Territorial León-Bragança Agrupamento Europeu de Cooperação Territorial León-Bragança (AECT León-Bragança)	León, ES	ES/PT	29/12/2015
16	European Grouping of Territorial Cooperation "European Mycological Institute" Agrupación Europea de Cooperación Territorial "Instituto Micológico Europeo" (EMI)	Soria, ES	ES/FR	10/05/2016
17	EGTC Interpal – MEDIO TEJO	Palencia, ES	ES/PT	24/11/2016

18	EGTC EUROCIUDAD DEL GUADIANA	Ayamonte, ES	ES/PT	07/02/2018
19	EGTC RIO MINHO	Valença, PT	PT/ES	20/02/2018
20	EGTC Pirineos Pyrénées	Jaca, ES	ES/FR	19/10/2020
21	EGTC Eurocidade Porta da Europa	Vilar Formoso, PT	PT/ES	17/02/2023

Извор: European Committee of Regions (2023): List of European Groupings of Territorial Cooperation.

Ове сарадње су врло шаролике по бројним критеријумима (циљ оснивања и послови које обављају, величина територије, број становника, тип сарадње, време на које су основани итд.). Ипак, доминирају прекограничне форме сарадњи (СВС). Неке од ретких сарадњи које не спадају у ову групу су транснационална сарадња под називом *GECT ArchiMed (Archipel méditerranéen)* и интеррегионална сарадња која носи назив ЕГТС – Градови керамике (шп. *Agrupación Europea de Cooperación Territorial Ciudades de la Cerámica*, скр. *AEuCC*). Ову сарадњу чини мрежа од више од 120 градова из седам европских држава који имају дугу традицију везану за керамику.¹ Највећи број ових сарадњи се оснива на неодређено време (трајно), док су неке сарадње орочене на одређен број година. Међутим, уколико су искуства позитивна ове сарадње се продужавају или прикључењем нових чланова постају шире. Пример овог приступа је *AECT Espacio Portalet* сарадња у области граничних прелаза на шпанско–француској граници, а чинили су је шпански регион (аутономна заједница) Арагон и француски департман Атлантски Пиринеји (фр. *Le département des Pyrénées-Atlantiques*). Ова сарадња је формално распуштена маја 2021. године (*Espacio Portalet*, интернет страна), да би практично наставила да постоји у још развијенијој форми под називом *AECT Pirineos-Pyrénées* у којој поред Арагона (тачније Влада Арагона) и Атланских Пиринеја учествују још и Уеска (*Huesca*), шпанска провинција у Арагону и француски департман Горњи Пиринеји (фр. *Hautes-Pyrénées*) (*Pirineos-Pyrénées*, интернет страна).

¹ Ова мрежа са седиштем у Италији је основана за подршку и развој керамичке уметности и заната кроз поспешивање друштвене и економске кохезије, а кроз пројектне активности и пружање услуга заинтересованим субјектима у керамичком сектору. Више: АЕуСС интернет страна <http://www.aeucc.eu/about-us/members-and-history/>.

Како је реч о великом броју ових сарадњи немогуће их је све представити у раду овог обима. Подручја које ове сарадње покривају могу се кретати у распону од врло малих територија (нпр. сарадња две или неколико општина или градова) до подручја од више десетина хиљада квадратних километара (већа од многих мањих европских држава). Стога ће бити представљена три индикативна случаја великих ЕГТС еврорегиона на северу Шпаније.

ЕГТС Галиција – Северни Португал (шп. *La Agrupación Europea de Cooperación Territorial Galicia-Norte de Portugal* – скр. *GNP-AECT*)

Главни циљ овог еврорегиона је подстицање и подршка територијалне и институционалне сарадње између Галиције и Северног Португала како би се превазишле физичке и бирократске баријере које произилазе из државних граница, односно стварање ефективног и функционалног еврорегиона. То је место где се успостављају канали комуникације и везе између институција, компанија и грађана са циљем подстицања развоја и конвергенције између суседа.

Ради се о простору чији делови, иако се налазе у две државе, имају снажне друштвене, економске и културне везе и међусобну упућеност. Територија овог еврорегиона има површину од око 51.000 км² (Галиција 29.575 км² и Северни Португал 21.284 км²), а на њој живи око 6,5 милиона становника (Галиција 2,8 милиона и Северни Португал 3,7 милиона).

Ова сарадња има вишедеценијску историју и почела је још 1991. године када је створена на основу Европске оквирне конвенције о прекограничној сарадњи између територијалних заједница и власти (Савет Европе, 1980), али кључну улогу имала је ЕГТС уредба на основу које је 2008. потписан споразум о сарадњи између два региона, а која је у пракси почела да функционише од марта 2010. године.

Кад је реч о циљевима сарадње они су прилично уопштени и ша-ролики. Циљ је да се побољша привредни развој, социјална кохезија и генерално квалитет живота кроз размену знања, искуства и ресурса, те да се промовишу европске демократске вредности и интеграција. Ово се остварује кроз активности у разним областима попут туризма, културе, науке, иновација, екологије, енергетике, превоза и сл.

Главни органи су скупштина која има осам чланова (по четири представника оба региона), директор (постављају га заједничким до-говором шефови регионалних влада), секретар који је и заменик дирек-тора и високи савет који доноси стратешки смернице и врши надзор над сарадњом (GNP – АЕСТ, интернет страна).

ЕГТС Нова Аквитанија – Баскија – Навара (шп. *Nouvelle-Aquitaine, Euskadi, Navarre*)

Главни мото овог еврорегиона је: три региона, две државе, једна територија односно простор за сарадњу и заједничке пројекте који до-приносе економском, друштвеном и културном развоју (NAEN, интер-нет страна). Реч је о изузетно великом региону, који је већи од многих европских држава. Има површину од 101,7 км² и 8,7 милиона станов-ника. Осим тога на овом подручју је око 3,5 милиона запослених, око 490.000 компанија и 1,8 милиона студената.

Званични језици овог евроре-гиона су баскијски, шпански и француски. Дакле, негује се вишејезичност у простору у коме се комуницира, дели, учи и повезује.

Главни циљ овог региона је, као и у претходном случа-ју, веома широко и генерално постављен, а то је стварање еврорегиона који спаја уда-љено и олакшава свакоднев-ни живот становника на ло-калном и регионалном плану,

помажући да се побољшају њихови животни услови, како тренутно, тако и у будућности.

Области сарадње и заједнички пројекти који су до сада реализовани су економија, запошљавање, образовање, животна средина, мобилност и сл. Такође инсистира се на комуникацији са грађанима, њиховој партиципацији и укључивању у пројекте. Четири главне осе деловања су: 1) еврорегионално грађанство, 2) економија знања, иновације и конкурентност, 3) одржива територија и транспорт и 4) отворена управа.

Управљачка структура овог еврорегиона се састоји од скупштине која има 18 чланова и извршног одбора који има шест чланова. Осим ова два главна управљачка тела постоји и административни и технички тим у чијим редовима је и директор еврорегиона.

Слично као и у претходном случају сарадња на овом подручју има вишедеценијско искуство и настала је још 1983. године када је основана Радна заједница Пиринеји (чинили су је: *Aquitaine, Languedoc-Roussillon and Midi-Pyrénées, Catalonia, Aragon, Euskadi, Navarra u Andorra*), а већ 1989. године формиран је заједнички фонд за финансирање прекограничних пројеката. Године 2009. сарадња је формализована као ЕГТС на основу Уредбе (1082/2006).

ЕГТС – Пиринеји Медитеран (*Pyrenees Mediterranean*)

Овај еврорегион чине три региона: Окитанија (регион на југу Француске формиран 2016), Каталонија и Балеарска острва. Такође је реч о веома великом подручју површине од око 110.000 км² на коме живи 14,8 милиона становника.

Циљ овог еврорегиона јесте да до 2030. године постане територија отпорна на идентификоване изазове тако што делује и остварује циљеве у два кључна поља: 1) стварање услова на североистоку Медитерана за одрживи развој заснован друштвеној, еколошкој, културној и економској интеграцији територије и 2) допринос изградњи Европе региона која је уједињена, друштвено посвећена и блиска грађанима.

Пет година након оснивања 2009. године, дакле 2014. овај евро-регион је од Комитета региона признат као „најбољи европски ентитет територијалне сарадње“ и као лабораторија различитих приступа у сарадњи која је инспирисала многе друге иницијативе у Европи (Euroregion Pugnues Mediterranean, интернет страна). И овај еврорегион има уобичајену управљачку структуру предвиђену Уредбом и Статутом еврорегиона коју прате технички секретаријат, радне групе и пет тематских комисија (култура, иновације, високо образовање и истраживање, животна средина / климатске промене и енергија и туризам).

Дискусија и закључци

Описани феномени су појава и пракса новијег времена која се у земљама Западног Балкана још увек није развила. Овај исказ не треба мешати са генералним постојањем прекограничних сарадњи којих има и на нашим просторима, али не и оних са решењима по угледу на помињану Уредбу ЕК из 2006. године.² Подсетимо се, позивајући се на њу локалне и регионалне власти различитих држава могу да формирају међугранични ентитет који се састоји из пограничних подручја више држава, који има свој правни субјективитет, управљачку структуру, буџет и надлежности. Штавише, пракса показује да се овакви ентитети најчешће формирају трајно и са врло широко дефинисаним циљевима и могућим активностима. С обзиром на то да су присутни елементи: територија, становништво, посебна управљачка структура, затим председник (или директор) који репрезентује ту територију, буџет, те бројни послови које могу да обављају, може се рећи да је реч о „државоликом“ ентитету, односно новом нивоу локалног или регионалног међудржавног нивоа управљања.

Постоји још једна важна правилност која се уочава широм Европе, а нарочито у представљеним примерима. Наиме, иако се у Уредби,

² На простору укупном простору бивше Југославије и Западног Балкана (бивше југословенске републике и Албанија) постоји тек неколико ЕГТС сарадњи. То су ЕГТС Мура коју чине неколико општина из Хрватске и Мађарске које се налазе са две стране реке Муре, и две ЕГТС сарадње у којој учествују словеначке општине. Једна од њих је прекогранична сарадња са италијанским општинама, а једна је интеррегионална са партнерима из Италије, Аустрије и Немачке. Међутим, оваквих сарадњи нема између општина бивших југословенских република које су сада независне и суверене државе.

оснивачким актима еврорегиона, њиховим циљевима и планираним активностима не помињу националности, етницитети и сл., већ првенствено секторски проблеми и циљеви (екологија, транспорт, туризам, култура итд.), приметно је да многе еврорегионе креирају територије на којима живе веома блиски и међусобно упућени или чак исти народ (етницитет) који је сплетом историјских околности подељен државном границом. То је јасно уочљиво у сва три представљена еврорегиона.

Наиме, у Галицији и Северном Португалу живе људи који имају снажне економске и културне везе. Такође, Галиција је одувек имала снажан регионални идентитет с обзиром на специфичну културу и језик, те је то трећи регион који је добио аутономију 1981. године (после Каталоније и Баскије). Такође, Галицији је призната и историјска националност (Петровић, 2022: 50). Слична правилност се уочава и у еврорегиону Нова Аквитанија – Баскија – Навара. Са обе стране границе живе Баски, док део Каталонаца живи у Француској те није изненађујуће што се један еврорегион појавио баш на том подручју.

Једна од главних тврдњи у овом рада јесте и то да је овај вид прекограничне сарадње и давање права локалним територијама и властима, а самим тим и грађанима да слободно сарађују са актерима с друге стране границе, политика која је значајно амортизовала потресе у Шпанији и тежњу неких територија за отцепљењем (на првом месту Баскија и Каталонија). Данас, и поред скоријих потреса у Каталонији („Пуђдемонова република“ из 2017), она је и даље део Шпаније, а и већина грађана Каталоније то жели (Петровић, 2022: 180). Баскија која је била тврди заговорник независности уз ванинституционалну борбу и примену насиља, данас нема јаких политичких снага које се залажу за излазак из Шпаније. Неоспорно је и то да су напуштени насилни и ванинституционални методи борбе за независност. То не значи да заступника идеје о независној Баскији нема, али изгледа да су грађани прилично задовољни својим статусом који имају у садашњим условима. Заправо, Баскијци су вероватно и остварили своје циљеве, живе уједињени, слободно се крећу и сарађују, границе им нису препрека. А опет, све је то остварено уз поштовање постојећих држава и без примене радикалних инструмената.

Постоји још једна важна околност која иде у прилог описаној политици давања слободе локалним властима да сарађују мимо државе и преко државне границе, а то је принципи субсидијаритета и начин на

који је креирана шпанска државна структура. Ако се пажљиво проучи шпански устав (а нарочито поглавље о територијалној организацији државе) долази се до закључка да је територијално–административна структура креирана „од доле“ односно да је основна градивна јединица локална заједница. Наиме, шпански региони тј. аутономне заједнице нису као, рецимо, у Италији побројани у Уставу и креирани „од горе“. Они настају „од доле“, вољом општина и провинција па се могу сматрати (у формално–правном смислу) правом, а не обавезом. Тако, у члану 141. пише да је: „Провинција локални ентитет са својством правног лица који настаје груписањем општина“. У истом члану стоји још једна одредба која има значаја за међуопштинску сарадњу по којој се могу формирати групе општина чија је заједничка територија другачија од постојећих провинција. Потом у члану 143. пише да у остваривању права на самоуправу граничне провинције са заједничким историјским, културним и економским карактеристикама могу преузети право самоуправе формирањем самоуправне заједнице (шп. *Comunidades Autónomas*). Дакле, субнационална управљачка структура Краљевине Шпаније је формирана „од доле“. Провинције настају удруживањем општина, а региони удруживањем провинција. Оваква решења временом креирају одређену врсту политичке културе која стимулативно делује на локалне заједнице и власти у смислу да буду активни актери у стварању бољих услова за живот, укључујући и разне врсте сарадњи, како унутар државе тако и преко границе.

Преостаје питање да ли је овај инструмент применљив на подручју бивше СФРЈ односно на Западном Балкану. Имајући на уму да је прекогранична сарадња базирана на ЕГТС Уредби пре свега инструмент хармонизације односа држава и њених грађана, стабилности и отклањања проблема који могу да проишају из жеље за прекрајањем граница, следио би логичан закључак да је један овакав инструмент на простору где има оваквих изазова био врло пожељан. Па ипак, он до сада није примењиван. Наравно, Уредба о ЕГТС није обавезна за земље Западног Балкана али то не значи да оне не могу да примењују исти модел сарадње. Парадоксално је да су све земље нашег региона на путу европских интеграција те да званично подржавају европске вредности али ипак у пракси не примењују инструменте који су у духу тих вредности.

На крају остаје отворено питање о могућим последицама примене описаног инструмента прекограничне сарадње у нашем региону. Шта

би се десило када би се попут описаних случајева сарадњи дала слобода општинама и градовима да сарађују, како унутар граница тако и са онима са друге стране границе? Да ли би то допринело релаксацији односа и превазилажењу неких отворених питања (на првом месту српско–албански односи и косовски проблем) који оптерећују читав регион или би услед дефицита демократске политичке културе и злоупотребе овог инструмента дошло до нових компликација и продубљивања конфликта? Одговор на ово питање би ваљало да буде предмет будућих истраживачких радова и научних скупова.

Литература

- AEuCC - Agrupación Europea de Cooperación Territorial Ciudades de la Cerámica / European Grouping of Territorial Cooperation Cities of Ceramics: <http://www.aeucc.eu/>
- Balibar, Etienne. (2013): A new Europe can only come from the bottom up, OpenDemocracy: <https://www.opendemocracy.net/en/new-europe-can-only-come-from-bottom-up/>
- Bucker, Nicola. (2012): *Europe bottom-up: How Eastern Germans and Poles frame the European Union*, Nomos Publishers, Baden-Baden.
- Dorđević, Snežana. (2017): *Primena principa subsidijarnosti u Srbiji*, FPN, Beograd.
- EC - EU Monitor. (2018): Legal provisions of COM(2018)597 - Application of Regulation (EC) No 1082/2006 on a European Grouping of Territorial Cooperation (EGTC), European Commission, 17.08.2018. Brussels.
- Espacio Portalet, интернет страна: <https://www.espalet.eu/el-aect/la-aect/> .
- European Committee of Regions. (2019): EGTC Map, <https://cor.europa.eu/en/Documents/EGTC-Map-2019.pdf>
- European Committee of Regions. (2023): List of European Groupings of Territorial Cooperation, Brussels. https://cor.europa.eu/en/our-work/Documents/Official_List_of_the_EGTCs.pdf
- European Parliament. (2015): Directorate-General for Internal Policies of the Union, Dallhammer, E., Celotti, P., Stead, D. et al., European grouping of territorial cooperation as an instrument for promotion and improvement of territorial cooperation in Europe, <https://data.europa.eu/doi/10.2861/317929>
- Euroregio Pyrenees Mediterranean, интернет страна: <https://www.euroregio.eu/en/euroregion/objectives> .
- Global Peace Index. (2022): Measuring peace in a complex world, Institute for Economics & Peace, Sydney.
- GNP – АЕСТ, интернет страна: <https://www.gnpaect.eu/portal-transfronterizo/>.
- Interreg, European Commission: Interreg: European Territorial Co-operation: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/cooperation/european-territorial_en
- NAEN, интернет страна: <https://www.euroregion-naen.eu/leuroregion/qu-est-ce-que-euroregion/>

Pirineos-Pyrénées, интернет страна: <https://www.pirineos-pyrenees.eu/> .
Regulation (EC) No 1082/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC).

Stančetić, Veran. (2010): „Unutardržavni (regionalni) identiteti u evropskim državama – šansa ili rizik?“ u: *Očuvanje i zaštita kulturno-istorijskog nasleđa Srbije u inostranstvu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

Петровић, Рајко. (2022): *Шпанија: сузбијање сецесионизма*, Catena mundi, Институт за европске студије, Београд.

Савет Европе. (1980): European Outline Convention on Transfrontier Cooperation between Territorial Communities or Authorities, Madrid, <https://rm.coe.int/1680078b0c>

Станчетић, Веран. (2012): *Реформа управљања у савременој држави – развојни и демократски потенцијали децентрализоване државе*, Службени гласник, Београд.

Станчетић, Веран. (2016): „Смисао сецесије у доба глобализације“, *Култура полиса*, 29, Култура полис, Нови Сад и Институт за европске студије, Београд.

CROSS-BORDER COOPERATION AS AN INSTRUMENT OF POLICY BUILDING PEACE AND STABILITY - THE SPANISH EXPERIENCE AND POSSIBILITIES OF IMPLEMENTATION IN OUR AREAS

Summary: The topic of this work is cross-border cooperation of local and regional communities, ie. authorities in accordance with the EU Regulation on the European Grouping for Territorial Cooperation, on the basis of which cooperation, that is, interstate entities receive legal subjectivity and their own management structure. The paper describes these forms of cooperation in Spain and analyzes the contribution of this instrument in preserving peace and stability in regions that have national specificities (Galicia) and/or a tendency towards secessionism (Basque Country, Catalonia). In addition, the question of whether the implementation of this approach in the countries of the Western Balkans would be an effective way to build permanent peace and stability is being considered.

Keywords: cross-border cooperation, Euroregion, EGTC, democracy, Spain, Western Balkans

LA COOPERACIÓN TRANSFRONTERIZA COMO INSTRUMENTO DE POLÍTICA DE CONSTRUCCIÓN DE PAZ Y ESTABILIDAD - LA EXPERIENCIA ESPAÑOLA Y POSIBILIDADES DE IMPLEMENTACIÓN EN NUESTROS ÁMBITOS

Resumen: El tema de este trabajo es la cooperación transfronteriza de las comunidades locales y regionales, es decir, autoridades de acuerdo con el Reglamento de la UE sobre la Agrupación Europea para la Cooperación Territorial, en base a la cual la cooperación, es decir, las entidades interestatales reciben subjetividad legal y su propia estructura de gestión. El artículo describe estas formas de cooperación en España y analiza la contribución de este instrumento a la preservación de la paz y la estabilidad en regiones con especificidades nacionales (Galicia) y/o tendencia secesionista (País Vasco, Cataluña). Además, se está considerando la cuestión de si la implementación de este enfoque en los países de los Balcanes Occidentales sería una forma efectiva de construir una paz y una estabilidad permanentes.

Palabras clave: cooperación transfronteriza, Eurorregión, AECT, democracia, España, Balcanes Occidentales

Петар С. Ђурчић*

Институт за европске студије

Београд

ЈУГОСЛАВИЈА, ВАЈМАРСКА РЕПУБЛИКА И ШПАНИЈА – СИМУЛТАРНИ ПУТ У ОПАДАЊУ ДЕМОКРАТИЈЕ (СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ)

Сажетак: Међуратни период донео је велике проблеме за земље либералне демократије. Бројне државе на европском континету пролазиле кроз дуг процес конституисања демократије и демократских институција, а потом и њене брзе разградње. Тема овог рада биће упоређивање југословенског, шпанског и немачког искуства од 1918. до 1939. године, са фокусом на представничке и законодавне институције, њихов однос са извршном влашћу, природу партијског система и њихове главне изазиваче. Три државе имале су заједничких проблема са: 1) вишепартијским системом који се налазио у честим политичким кризама и без јасне већине; 2) знатном улогом војске као политичког чиниоца; 3) политичким насиљем које је резултовало увођењем дефанзивне демократије и репресивних мера државе према политичким противницима. Основне разлике почивају у политичком и идеолошком развоју при чему је Немачка развила посебну идеологију нацизма, Шпанија је покушавала са милитаристичком владом за време Мигела Прима де Ривере и републиканским вишепартијским системом, док се Краљевина СХС/Југославија кретала између вишепартијске полиархије уз снажну улогу двора, краљевог личног режима са ослонцем на војску и једну партију, да би на крају покушала са моделом који је фаворизовао победничку

* petar.pero.curcic@gmail.com

режимску партију. Основна разлика Југославије у односу на Немачку и Шпанију било је нерешено национално питање, али су се три земље, у већој или мањој мери, сусретале и са проблемима сепаратизма, као и растућих тензија на крајњим половима политичког спектра.

Кључне речи: демократија, опадање, Југославија, Шпанија, Немачка

Увод

Посматрано у историјској перспективи, демократија је стар појам који се перманентно сусреће са новим трендовима и стремљењима. Од античког полиса до данашњице прошло је више миленијума, а основна питања суштине демократског уређења и даље су присутна. Прво велико питање односи се на карактер демоса – ко је народ који има активно и пасивно бирачко право. У последњих 50 година (са давањем права гласа женама у Швајцарској и са реформама у посткомунистичким земљама) може се рећи да је ово питање међународно решено у демократским системима. Други корпус питања односи се на права грађана на: слободне изборе, приступ јавним информацијама, могућност подношења иницијатива и постављања одговорности пред изабрану власт (Vasović, 2013; Hejvud, 2004).

Ослањајући се на Роберта Дала, познати политиколог Аренд Лајпхарт (*Arend Lijphart*) изнео је мишљење да су основни конститутивни елементи демократије активно и пасивно бирачко право, право кандидата да се такмиче за изборно поверење у слободним и поштеним условима, слобода изражавања, алтернативни извори информација и контрола институција за доношење јавних политика посредством избора (Lajphart, 2003). Карактери партија, однос унутар три гране власти и подела одговорности указују на различита решења у демократским праксама садашњице. Како су и други аналитичари демократије приметили постоји неколико начина организације извршне власти и изборног система. Концентрација извршне власти може бити у рукама једне или више партија, при чему партијски систем може бити двопартијски или вишепартијски. Такође, изборни системи могу бити већински или пропорционални и на крају систем може бити плуралистички са слободним такмичењем или координисан и корпоративистички. Истовремено, према карактеру државног уређења земље се деле на

федералистичке и централистичке, а законодавна власт може бити концентрисана у једном или два дома скупштине. Друштвена структура у великој мери утиче и на карактер демократије. Иако је најчешћи облик демократије полиархичан са више учесника и такмичењем свих актера у изборном процесу, земље са сложенем друштвеном структуром (пре свега у националном, етничком и професионалном погледу) увеле су и модел консоцијационе демократије у којој заједнице доносе одлуке и где не важи начело „један човек–један глас“ (Lajphart, 2003; Vasović, 2013; Hejvud, 2004).

У последњих неколико година, сматрају многи политиколози, демократија се суочава са озбиљним изазовима посебно након деценија великог раста после пада комунизма. Како Лери Дајмонд (*Larry Diamond*) истиче савремене демократије суочавају се са одузимањем политичких права грађана, војним пучевима, политичким нестабилностима, изборним крађама, опадањем транспарентности установа и кризом владавине права (Diamond, 2008). Ипак, и раније су постојали велики проблеми у дефинисању жељене стопе демократије.

Период између два светска рата донео је посебну врсту проблема демократским либералним режимима будући да су постојали изазови од стране комунистичког СССР-а, фашистичке Италије и нацистичке Немачке. Многи аутори, посебно Хана Арендт (*Hannah Arendt*) и Ернст Нолте (*Ernst Nolte*) инсистирали су на типолошким сличностима три тоталитарна поретка (Nolte, 1987; Nolte, 1990; Arendt, 1998). Посебно је рад Ернста Нолтеа изазвао велику полемику међу немачким историчарима, не само због претераног инсистирања на реактивној функцији нацизма у односу на бољшевизам, већ и због занемаривања немачких политичких и друштвених особености (Антоловић, 2007).

Насупрот Немачкој, Италији и Совјетском Савезу, поређење са осталим земљама Европе остало је у другом плану. Југославија, Шпанија и Вајмарска Република су узете у овом истраживању као земље које је погодно посматрати у компаративно–историјском и транснационалном кључу поготово што оне припадају истом, или приближно истом цивилизацијском кругу (Konrad, 2021; Iriye, 2004; Iriye, 1989; Halperin, 1982; Cohen and O'Connor, 2004). Према томе, циљ овог рада биће анализа: представничких институција и страначког система, дефанзивне демократије, политичког насиља и улоге војске у политичком животу.

Проблем политичке диференцијације – легитимност власти, партијски живот и политичке институције

Нова епоха после Великог рата која је била обележена последицама великих разарања и људских страдања почела је након потписивања примирја новембра 1918. године. Будући да није учествовала у рату Шпанија је извукла велике економске бенефите. Међутим, у новој послератној економској конјунктури шпанска привреда почела је да се суочава са великим изазовима. Стари политички систем и блокови више нису могли да одговоре на изазове. Наслеђе политичког клијентелизма, партијски систем који су оличавале интересне групе са јаким лидерима (посебно Антониом Мауром (*Antonio Mauro*), грофом Романонесом (*Conde de Romanones*) и другим), честе смене власти између блокова либерала и конзервативаца, уз учестале парламентарне изборе довели су до слома политичког живота. Константни рат у Мароку од 1921. до 1926. године подстицао је на критике система, посебно након великог пораза код Ануала 1921. године. И поред покушаја обједињавања либерала у јединствени савез странака који је довео до велике победе листе Либералног јединства Мануела Гарсија Пријете (*Manuel García Prieto*), цивилне власти нису могле да дођу до решења кризе и одговор је уследио у војној диктатури генерала Мигуела Прима де Ривере (*Miguel Primo de Rivera*) који је срушио парламентарни поредак, укинуо странке и прогласио монопол Патриотске уније као једине политичке организације (Алварес и Хил, 2003; Samardžić, 2004; Samardžić, 2005; Samardžić, 2014). Увођењем једностраначија, Примо де Ривера је почео да сарађује са другим слојевима друштва угледајући се највише на италијанске фашисте. У покушају решавања социјалних проблема, нова власт је имала подршку појединих левичарских кругова, а великим јавним радовима (посебно изградњом путева) био је генерисан економски раст. И поред покушаја да се друштвене поделе превазиђу, влада генерала Ривере није успела у својим намерама и са светском економском кризом генерисано народно незадовољство убрзо је довело до смене власти. Краткотрајни покушај краља Алфонса XIII (*Alfonso XIII*) да самостално влада уз помоћ каталонских аутономаша и либерала (без значајније подршке конзервативаца) доживео је неуспех и убрзо су либерали и републиканци са левнице одлучили да прокламују

републику (Brue i Temim, 2016; Алварес и Хил, 2003; Samardžić, 2004; Samardžić, 2005; Samardžić, 2014).

Нова држава укинула је стари бикамерализам, прогласила једнодомну скупштину, увела опште право гласа за мушкарце и жене, а под снажним утицајем марксистичке левице и левих републиканаца дошло је и до секуларизације, увођења права развода и укидања језуита. Новим уставом било је предвиђено да се законодавна власт спроводи у парламенту, извршну власт имала је влада, а председник је био бирањ од стране електорског колегијума састављеног од посланика и изборника (*compromisarios*) који су били бирањ на изборима и чији је број био једнак броју посланика (између 470 и 473 особа). Уз то, шпански централизам успостављен током XVIII и XIX века био је деградиран уставном могућношћу формирања аутономних области, а стара владајућа класа посебно је била погођена прокламовањем аграрне реформе (Петровић, 2022; Петровић, 2019; Petrović, 2018; Brue i Temim, 2016; Алварес и Хил, 2003; Samardžić, 2004; Samardžić, 2005; Samardžić, 2014).

Успоставање републике није био тако јасан и недвосмислен чин шпанског народа, будући да је на изборима од 80.000 локалних већника тек 34.000 било из републиканских редова што је посебно утицало на легитимност републиканских институција. Међутим, политички живот доживео је промене повратком вишестраначија. Некадашњи већински изборни систем са малим јединицама које су носиле по једног представника био је замењен са већим изборним јединицама које су имале више посланика. Поред старе социјалдемократске партије ПСОЕ која је основана још седамдесетих година XIX века, блокови регионалистичких странака у Баскији, Каталонији и Галицији, као и монархисти који су тражили долазак на власт бочне гране династије Бурбона (*Borbones*) (тзв. карлисти) наставили су да делују у реформисаном облику (Nohlen, 1969). Другачије од старих странака деловале су партије републиканске деснице и левице које су основане током владавине Прима де Ривере или непосредно по њеном окончању. Поред марксистичке левице (где је најјача групација била социјалдемократска партија ПСОЕ, а на њеним маргинама била Комунистичка партија Шпаније) и републиканске левице (где је нарочито снажна била Републиканска социјалистичка партија), у политичком животу Друге шпанске републике биле су присутне и организације из спектра републиканске деснице (Радикална републиканска партија Александра

Лероа (*Alejandro Lerroux*). Новина су биле десне странке окупљене око Шпанске конфедерације странка деснице (ЦЕДА) које су удруженим деловањем покушавале да се боре против секуларизма и левог републиканизма. Ова алијанса странака имала је сложену структуру и била је састављена од заговорника национализма, монархизма, политичког католицизма, ауторитаризма и корпоративизма. Њен лидер Хил Роблес (*Gil Robles*) показивао је разумевање за методе аустријског канцелара Енгелберта Долфуса (*Engelbert Dollfuß*) и фашистичког дучеа Бенита Мусолинија (*Benito Mussolini*). ЦЕДА посебно добија на значају од 1933. до 1934. године када ће, прво мањински, а потом и активно, подржавати власт републиканске деснице посебно у тренуцима побуне радника и пораста сепаратизма у Каталонији.

Политичка криза већ се појавила у раној фази републике будући да је пропали пуч из 1932. године извао поделе између странака левице и деснице око осуде пучиста. Након десног пуча и левичарских побуна (посебно крвава била је она у Овиједу и Астурији 1934. године), владе су непрестално трпеле притисак са оба пола политичког спектра. Честе смене власти резултовале су политичким тензијама, а левица је чак вршила притисак и око функције председника републике. Сукоб око највише државе функције ескалирао је 1936. године када је уместо Алкала Заморе (*Alcalá Zamora*) (лидер либералне републиканске деснице) изабран лидер левице Мануел Асања (*Manuel Azaña*). Слом републике уследиће након спорних избора 1936. године и у новом таласу политичког насиља током пролећа и лета те године (Brue i Temim, 2016; Алварес и Хил, 2003; Samardžić, 2004).

Војни пораз и политички слом Немачке у Првом светском рату довео је успостављања новог поретка чије су припреме почеле већ 1917. године са иницијативом партија Рајхстага о успостављању парламентарног поретка (Erstein, 1960). Најпре је власт предата кнезу Максу Баденском (*Maximilian von Baden*), а убрзо су уследиле побуне војника у Килу и осталим немачким градовима, након чега се цар повукао из земље, а власт је поверена СПД-у који су водили Фридрих Еберт (*Friedrich Ebert*) и Филип Шајдеман (*Philipp Scheidemann*). Побуна војника и успон левице кроз формирање радничких и војничких савета у великој мери је подсећао на руски сценарио дезинтеграције државе. Премда у кризним временима доминантна, левица је била још од ратних година подељена на три крила – већински СПД, независни СПД и

присталице Спартаковог савеза (крајиње лево крило). Нарочито велики сукоби одиграли су се између присталица крајње левице и остатка политичког спектра који је кулминирао интервенцијом војске која је убила вође Спартаковог савеза Розу Луксембург (*Róza Luksemburg*) и Карла Либкнехта (*Karl Liebknecht*) непосредно пред изборе 1919. године. Поред сукоба на улицама Берлина, посебно опасан био је сукоб у Баварској где су левичари прогласили Баварску народну републику која је потрајала све до априла 1919. године. Резултати првих избора показали су велику фрагментисаност бирачког тела. Поред већинског СПД-а који је добио највише гласова, католички Центрум и Немачка демократска партија формирале су нову власт која је донела устав, а у опозицији су остале Немачка национална народна партија, независни СПД и Немачка народна партија (Mommesen, 1996; Weitz, 2007; Feuchtwanger, 1993; Craig, 1983; Митровић, 1998).

Нови устав симболички донет на скупштини у Вајмару био је покушај да се реформише стари систем. Поред принципа сложене државе састављене од низа мањих или већих земаља (*Länder*), задржан је и принцип бикамерализма, а Доњи дом (Рајхстаг) је биран на општим изборима, док је Горњи дом (Рајхсрат) формиран делегирањем од стране земаљских парламената. Изборни систем био је по Д'Онтовог принципу где је на сваких 60.000 људи долазило по једно посланичко место. Земља је била подељена на 35 изборних јединица и у случају да партија не добије место у изборној јединици био би узиман у обзир збир од 60.000 гласова на националном нивоу који је омогућавао улазак у Рајхстаг готово свима. Критичари су говорили о неповезаности између гласача и индивидуалних кандидата, а овакав систем отворио је и питање ефикасности представљања због велике партијске разуђености. Горњи дом је био својеврсна брана одлукама Доњег дома јер није било могуће доношење законских одлука без сагласности оба дома. Покушај централизације државе и укидање историјских покрајина за који се залагао Хуго Пројс (*Hugo Preuss*), један од писаца устава, нису уродили плодом будући да је систем историјских земаља опстао уз мање корекције. Још једна иницијатива Пројса остала је неостварена – пуна изградња парламентаризма. Инсистирањем на јакој улози владара, новим уставом било је предвиђено да председник бира и разрешава министре, при чему је влада остала одговорна Рајхстагу. Председник је био директно биран, имао мандат од 7 година и у оквиру својих

надлежности поседовао широка овлашћења која су умногоме спутавала рад владе (Mommsen, 1996; Weitz, 2007; Feuchtwanger, 1993; Антоловић, 2011; Molnar, 2002; Mommsen, 1993).

Политички живот Вајмарске републике био је веома нестабилан. Чести избори и поремећаји на политичком спектру били су саставни део политичке реалности. Већи део левих гласача преузео је СПД, спартаковци су основали Комунистичку партију Немачке, а независни СПД се поделио између ова два табора. Поред СПД-а у политичком животу из периода пре 1918. године остали су Центрум, Баварска народна партија, аграрне партије и присталице династије Гвелфа (*Gwelfs*), а конзервативни блок и либералне странке су прошле кроз трансформацију (Wehler, 1994; Gollwitzer, 1978). Поред Немачке демократске странке (ДДП) коју су чинили леви либерали, била је основана и Немачка национална народна партија (ДНВП) која је своје упориште имала у областима некадашњих слободних конзервативаца и немачких конзервативаца (већи делови источне и централне Пруске), али и десних католика који су били незадовољни политиком Центрума који је коалирао са левим СПД-ом и леволибералним ДДП-ом. Посебно екстремна политичка опција били су националсоцијалисти (НСДАП) који су остали на маргинама све до почетка тридесетих година XX века. Поред тога, унутар опције десних либерала развила се Немачка народна партија (ДВП) која је била посебно популарна у слојевима предузетника и грађанства. У почетку су СПД, Центрум и ДДП формирали владу, али трипартитна Вајмарска коалиција није успевала да успостави неопходну стабилност и због тога су Центрум и СПД коалирале са ДВП, а ДНВП је као десна и националистичка опција био пожељан партнер свим странкама осим СПД-а (Feuchtwanger, 1994; Reiter, 2009). Немачке власти поред спољних чинилаца (прихватање нових граница, исплата ратних репарација и превазилажење окупације Рајнске области), морале су да одговоре на сепаратизам у Рајнској области и Баварској који је био подстакнут са крајиње леве (Hill et al., 1977). Лево, лево-либералне и либералне странке имале су посебних проблема већ 1925. године када је за председника био изабран кандидат десне опције генерал Паул фон Хинденбург (*Paul von Hindenburg*) будући да су на изборима имали сопственог кандидата који је поражен (Mommsen, 1996; Weitz, 2007; Feuchtwanger, 1993; Hartung, 1956; Albertin, 1967).

За разлику од Шпаније која је са Примом де Ривером имала неуспешни једностраначки систем који је инклинирао ка идејама корпоративизма, у Немачкој су те идеје наишле на различиту рецепцију. И док је НСДАП био маргинална странка, интерпретација фашизма италијанског типа имала је комплекснију историју. Са једне стране, питање Јужног Тирола и положај немачке мањине у тој области створио је раздор између немачких екстремистичких опција и италијанских фашиста. Са друге стране, принцип вође, разградња демократије и увођење новог модела корпоративне државе наишле су на симпатије појединих критичара либералне демократије, али и приватног капитала који су сматрали да приватна имовина може опстати унутар државног планирања. Немачка политичка мисао стајала је оштро подељена између изворних републиканаца и присталица парламентаризма, републиканаца „из разумних побуда“ (*Vernunftrepublikaner*) који су сматрали да би пропаст републике могла да одведе у диктатуру и оних мислилаца који су критиковали парламентарни систем, залагали се за корпоративну државу и истицали потребу увођења немачког социјализма пруског типа (Gay, 1968; Schmitt, 1926; Bußmann, 1960; Herf, 1984; Segeberg, 1993; Антоловић, 2017; Ђурковић, 2011).

Према мишљењу Вернера Концеа, парламентарни систем се од времена Светске економске кризе суочавао са: 1) партијама које су биле против демократског система (КПД, НСДАП, ДНВП); 2) нестабилношћу влада које су биле састављене од великог броја странака (Милерова влада је имала 5, а Бринингова 6); 3) различитим економским интересима владајућих странака; 4) конфликтима унутар владе, кабинета министара и одбора партија. Политичке и економске кризе додатно су отежале позицију већине партија. Како сматра Вернер Конце (*Werner Conze*), са падом Милерове владе марта 1930. године почиње и слом парламентарног живота Вајмарске републике будући да председник Хинденбург и већина партија нису желеле више да коалирају са СПД-ом (Conze, 1954; Conze, 1964). Окретање режима ка Немачкој националној народној партији није имао одговарајући легитимитет будући да ДНВП није остваривала одговарајуће изборне резултате, а политика лидера странке Алфреда Хугенберга (*Alfred Hugenberg*) водила је у критику вишестраначија, републиканизма и истовремено славила принцип вође (нем. *Führerprinzip*) (Mergel, 2003). Посебно заоштрени односи били су између социјалдемократске владе Пруске (највеће и најзначајније

федералне јединице) и централних власти, а након пруских земаљских избора априла 1932. године на којима је победила НСДАП, политичке тензије довеле су до интервенције централних власти, елиминације локалне владе и увођења краткотрајног комесеријата који је био у надлежности канцелара и, на крају, вицеканцелара (Mommsen, 1996; Weitz, 2007; Feuchtwanger, 1993). Иако су присталице НСДАП-а покушале Минхенским пучом да имитирају Мусолинијев Марш на Рим, неуспех овог сценарија довео је до тога да су нацисти комбиновањем политичког насиља (посебно према комунистима и социјалдемократама) и учешћем на парламентарним изборима дошли на власт уз подршку политичких и војних структура (Mommsen, 1996; Weitz, 2007; Feuchtwanger, 1993; Schieder, 1996; Trischler, 1990; Vierhaus, 1964).

Стварање југословенске државе представљало је покушај да се различите политичке традиције интегришу у јединствену целину. Нову државу оптерећивала су сложена социјална, економска и спољнополитичка питања. За разлику од Немачке и Шпаније које су оствариле одређени степен индустријализације и урбанизације (Немачка несумљиво у знатно већој мери од Шпаније), Краљевина СХС/Југославија била је доминантно аграрна земља са већином неписменог становништва где је Србија била посебно погођена ратним разарањима и великим демографским губицима (Митровић, 2004; Димић и Радојевић, 2016; Rafailović, 2019). Премда је Крфском декларацијом (1917) било предвиђено да нова земља буде уставна и парламентарна монархија на челу са династијом Карађорђевић, Женевска декларација (1918) предвидела је обједињавање победничке Србије са новоствореним земљама такозване Државе Словенаца, Хрвата и Срба на равноправној основи што је пробудило стрепње у погледу могућности стварања јединствене државе са српске стране. Стварањем јединствене владе и Привременог народног представништва као јединственог органа свих југословенских земаља озваничена је нова држава. Симболичне речи историчара, професора Београдског универзитета и председника Привременог народног представништва Драгољуба Павловића да ће демократија у новој држави исправити све постојеће разлике указује на оптимистично веровање генерације српских политичара и интелектуалаца у могућности Краљевине СХС (Радојевић, 2019). Иако је једна од првих одлука нових власти било спровођење аграрне реформе као важног подстицаја у решавању социјалног питања, нове власти су се суочиле са немогућношћу

решавања националног питања. Премда су Срби у новој држави имали неколико великих странака које нису имале снажан национални карактер (поред старе Народне радикалне странке то су биле и Југословенска демократска странка и Савез земљорадника), остали народи су покушали да своје политичке циљеве артикулишу кроз политике националних странака. Посебно су у националној агитацији и дојкоту нове државе предњачили представници политичких елита хрватског народа. Хрватска (републиканска) сељачка странка успела је да се наметне као доминантна снага потискујући Хрватску тежачку странку, Буњевачко-шокачку странку, Хрватску пучку странку и Хрватску странку права. Словенци су у Словенској народној странци имали доминантну опцију која је иза себе оставила поједине аграрне покрете. Муслиманско тело у Босни и Херцеговини било је окупљено око Југословенске муслиманске организације, а Албанци и Турци су формирали странку Џемијет. У Црној Гори Црногорска федералистичка странка остала је маргинално тело у односу на грађанске странке чије је седиште било у Београду. Наднационални карактер имала је Комунистичка партија Југославије, која је под притском међународних промена и страха система нарочито након успеха комуниста на локалним изборима, убрзо била забрањена и суочена са репресивним мерама. Комунисти су током двадесетих година доживели убрзану трансформацију од унитариста до опције која је негирала Југославију и подржавала сепаратистичке покрете осталих југословенских народа (Gligorijević, 1969; Поповић, 2008; Никифоров, 2005; Radojević, 1997; Gligorijević, 1993; Nikolić, 1993; Димић, 2001).

Питање уређења земље било је перманентно у епицентру политичких дешавања, а покушаји за децентрализацијом земље потицали су не само од Хрватске сељачке странке, него и од српских грађанских странака које су покушавале да пронађу компромис са осталим народима. На првом месту ту су били представници Југословенске и Самосталне демократске странке (посебно после Прибићевићевог преокрета и приближавања ХСС-у), а потом и Југословенске републиканске странке. Код радикала, посебно је нацрт Стојана Протића био покушај да се децентрализација земље изврши на принципу покрајина (Радојевић, 2019; Поповић, 1986). Протићева опција, међутим, остала је у мањини и Народна радикална странка била је у основи централистичка. Убрзо након усвајања устава, нова влада је уз помоћ свега 164 од 419 посланика изгласала нови изборни систем који је био ревидиран у односу

на некадашњи пропорционални приближавајући се већинском чиме су представници режима покушавали да спутају мање странке да уђу у парламент. Политичка фрагментација била је снажно изражена и на изборима од 1920. до 1927. године, а ниједна странка није успела да формира стабилну већину (Franke und Ziemer, 1969).

У уставном погледу, краљ је био неприкосновена личност и није могао бити тужен, а имао је широка овлашћења у војсци и спољној политици. По одредбама устава владар је имао широка овлашћења у избору владе, учествовао је у доношењу закона и имао је пуну власт у сазивању и распуштању скупштине, војсци и спољној политици. Монарх је био у сукобима са појединим политичким лидерима (нарочито са Николом Пашићем), али истовремено је сарађивао и са министрима и политичким првацима (Коста Кумануди, Војислав Вељковић, Момчило Нинчић, Војислав Маринковић) са којима је покушавао да формира јединствену режимску листу. Врло важан ослонац имао је у Белој руци организацији војника која је бранила интересе двора и која је стекла утицај нарочито после Солунског процеса и разбијања Црне руке. Југословенска држава суочила се са још једним таласом политичког насиља када је Пуниша Рачић убио и ранио посланике ХСС-а у скупштини 1928. године. Подстакнут политичком кризом и немогућношћу да реши акутни проблем, краљ Александар суспендовао је уставни поредак и прогласио лични режим 6. јануара 1929. године. Нови поредак добио је подршку финансијских кругова, војске, појединих политичара наклоњених двору, а пасивизација ХСС-а и српских грађанских странака довела је до привремене стабилизације прилика. Слично шпанском сценарију, само са далеко већом улогом монарха, у Југославији је уведена влада на челу са генералом, а убрзо је успостављена и Југословенска радикална сељачка демократија као једина странка. Оваква политика једностраначија, међутим, није могла да прође са одговарајућим успехом. Ново вођство највеће хрватске странке под Влатком Мачеком очекивало је да ће краљ Александар Карађорђевић успети да реши хрватско питање, а онога тренутка када се испоставило да владар не жели децентрализацију на националним основама уследио је отпор хрватских политичара и у власти и опозицији. Режим је националну подвојеност покушао да превазиђе, не само формирањем бановина које су умногоме превазилазиле националне границе, већ и инсистирањем на томе да странка мора да има подршку најпре у свим, а потом и у

половини срезова. Истовремено законодавци су предвидели да странка која је добила релативу већину, аутоматски добија 2/3 мандата, а убрзо је то промењено у 3/5 (Добривојевић, 2008). Удруживање опозиције у јединствену листу на нивоу земље није довело до стварања политичке опције југословенског карактера будући да су представници хрватских странака инсистирали на партикуларизму што се посебно видело када је ХСС постао део владе 1939. године.

Политичко насиље – дефанзивна демократија између политичког екстремизма и сепаратизма

Пракса политичког насиља у Шпанији, као и у другим европским земљама, није била реткост током међуратног периода. Сукоби радничких синдиката и индустријалаца су се екстремизовали између 1922. 1923. године када је у нападима уличних банди (тзв. *pistoleros*) страдало 230 људи. Поред тога премијер Едуардо Дато (*Eduardo Dato*) убијен је у Мадриду 1922. године, а синдикалистички лидер Салвадор Сегије (*Salvador Seguí*) 1923. године. Све то било је повод да главнокомандујући Каталоније Примо де Ривера интервенише, суспендује страначки живот и успостави лични режим. И са успостављањем републике екстремизација је била честа пракса, а нарочито јаке биле су организације Млади варвари, ФУЕ, *Juventudes Accion Popular*, *Junta de Ofensiva Nacional Sindicalista*, *Falange Espanola*. Фаланге су биле нарочито познате по критици парламентаризма и републике по угледу на италијанске фашисте, а водио их је син генерала Ривере. Слично монархији пре успостављања војног режима, и република је од самих почетака била оптерећена насиљем. Најпре су десници наклоњени генерали покушали пуч 1932. године. Комунистичка и социјалдемократска омладина су се на самом крају републике објединиле, а талас насиља којим је започео пад републике везан је за покушај атентата на председника Мануела Азању 1936. године. Спирала насиља била је праћена и убиством поручника антифашистичке Борбене гарде Хосеа Кастиља (*José Castillo*), а као освета уследило је убиство монархистичког политичара и министра финансија у Де Ривериној влади Калва Сотела (*Calvo Sotelo*) којим је озваничен почетак рата (Brue i Temim, 2016; Алварес и Хил, 2003; Samardžić, 2004; Samardžić, 2005; Samardžić, 2014).

Политичко насиље било је саставни део и немачког политичког живота још од самих почетака Вајмарске републике. Крајња левица је покушала да 23. и 24.12.1918. године изврши пуч који није успео, а након кога је уследио обрачун са спартаковцима посебно после демонстрација почетком јануара 1919. године. Са убиством Розе Луксембург и Карла Либкнехта насиље према крајњој левици било је вршено у циљу борбе против успостављања комунистичког режима. Поред престолнице, и у Минхену и Руру је уследила побуна радника, а Курт Ајзнер (*Kurt Eisner*) покушао је да спроведе револуцију у Баварској, али је убијен од стране младог официра грофа Арко–Валеја (*Graf von Arco auf Valley*). Монархистички пуч под вођством Волфганга Капа (*Wolfgang Kapp*) и уз подршку генерала фон Литвица (*von Littwitz*) 13.3.1920. године имао је највећу могућност успеха. Иако су трупе под командом генерала Ханса фон Зекта (*Hans von Seeckt*) одбиле да пуцају на пучисте, неуспех овог покушаја смене власти највише је зависио од општег штрајка радника који је паралисао земљу и омогућио републиканској влади да остане на положају. На припаднике режима Вајмарске републике више пута су вршени атентати. Најпре је Филип Шајдеман преживео покушај убиства, а потом су министри Матијас Ерцбергер (*Matthias Erzberger*) и Валтер Ратенау (*Walther Rathenau*) убијени 1921. и 1922. године. У Немачкој су постојали и бројни покушаји политичког насиља посебно након окупације Рурске и Сарске области, а нарочито су били познати Минхенски пуч националсоцијалиста и Кистрински (*Küstrin*) пуч парамилитарне организације Црни Рајхсвер. Сукоб комуниста и власти био је перманентан током двадесетих година у Рурској области, Хамбургу и другим индустријским центрима. За успон нациста, посебно важни били су догађаји из 1932. године – крвава недеља у Алтони где је дошло до обрачуна нациста и комуниста, убиство комунистичког синдикалног лидера Пјечуха у шлеском селу Потемпа и забрана протестантском пастору из Гане Роберту Квамију да држи проповед у Олденбургу. Долазак нациста на власт 1933. године пратио је и обрачун са комунистима који су неосновано оптужени за паљење Рајхстага (Reppen, 1985; Mommsen, 1996; Weitz, 2007; Feuchtwanger, 1993).

За безбедност југословенске државе посебно опасна била је хајдучија која се развила у Македонији, Косову и Метохији, Црној Гори и Херцеговини (Dimitrijević, 2008). Истовремено према проценама комунистичке историографије КПЈ је имала 65.000 чланова и 250.000 синдикалних радника који су могли такође да се употребе у борби против

режима. Због тога је власт била принуђена да реагује. Ипак, консензус за борбу против комуниста није постојао у тадашњим властима. Влада Миленка Веснића имала је проблема да спроведе Уредбу о реду, јер су Стојан Протић, Хрватска заједница и Словеначка народна странка биле против доношења закона. Протић је то правдао негативном праксом обрачуна са политичким противницима која није виђена још од 1888. године (Николић, 1971; Gligorijević, 1969). Поред комуниста, власти су имале проблема и са ХСС-ом. Политичке мере деловања највеће хрватске странке биле су опструкција и апстиненција, а интензивне су биле и политичке манифестације на којима се славио антијугословенски став. ХСС је развио и мрежу судова и парамилицијских организација које су бојкотовале новостворену државу. За време краљевог личног режима и у току тридесетих година старе странке су апстинирале, а многи прваци грађанских странака били су хапшени и интернирани (Светозар Придићевић је интерниран у Брус, Драгољуб Јовановић у Тутин, затим Сјеницу, Већеслав Видлер у Бијело Поље, Антон Корошец у Врњачку Бању, а потом на Хвар, Влатко Мачек у Чајниче, Душан Дуда Бошковић у Нови Пазар, Вјекослав Куловец у Фочу, Марко Натлачен у Билећу и Антон Огризек у Кључ) (Добривојевић, 2008). Драгољубу Јовановићу и Влатку Мачеку било је и суђено, а Јовановић је робијао у Митровици, а слично је било и са Мачеком који је добио већу затворску казну. Власти су имале посебно великих проблема са македонском ВМРО и усташком терористичком организацијом. Убиство Милана Шуфлаја, хрватског историчара и националистичког политичара, 1931. године додатно је повећало тензије у хрватском друштву. У нападима хрватских екстремиста на југословенске лојалисте у Хрватској су страдали Тони Шлегел (директор загребачког листа Новости), Андрија Берић (начелник Нове Градишке) и Мирко Најдофер (народни посланик), а усташе су 1932. године извршиле и напад на жандармеријску станицу у Брушанима код Госпића. Не треба заборавити и да је краљ Александар Карађорђевић био убијен у атентату који су организовале ВРМО и усташе октобра 1934. године (Петровић, 2005; Добривојевић, 2008).

Југославија и Немачка су у исто време 1921. и 1922. године донеле законе о заштити републике/државе. Године 1930. Немачка је обновила закон (суштински без много измена), а шпанска република је 1931. године усвојила Закон о одбрани републике (*Ley de Defensa de la República*). Упоредним прегледом сва три законска акта могу се уочити

одређене сличности. Југословенски закон о заштити државе установио је оштре казне за ширење комунистичке пропаганде, организовање и удруживање, војну побуну, атентате, повезивање са страним центрима моћи. Немачки Закон о заштити републике предвидео је казне за: напад на државне функционере, клеветање и јавно окупљање у циљу напада на државне функционере, величање и одобравање злочина, подршку нападачима на режим, учествовање у тајном и антидржавном удруживању, неовлашћено поседовање оружја, деградацију и негацију Републике. Поред тога предвиђена је и казна за припаднике кнежевских породица које својим присуством угружавају поредак. Шпански законом су установљене оштре казне за ширење верског и политичког екстремизма, рушење јавног реда и мира, апологију монархистичког режима, незаконито поседовање оружја, насилан и ненајављен прекид привредног деловања кроз штрајк (Deutsches Reich, 1922; República Española, 1931; Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, 1921).

Улога војске

Немачка војска је још у време Другог немачког царства имала посебан и повлашћен положај. Милитаристичка култура, велике инвестиције у војску, важна улога у доношењу одлука и, на крају, заузимање свих кључних позиција моћи за време Великог рата омогућили су војсци да заузме централни положај у држави (Nipperdey, 1978; Nipperdey, 1979). Међутим, услед кризе и слома 1918. године војска је успела да задржи привилегован положај, али се суочила и са спољним притиском. Колико је била важна улога војске најбоље сведочи и побуна која је избила у низу немачких градова током октобра и новембра 1918. године када су власти биле присиљене на попуштање и капитулацију. Побуна Пољака у Позену (Познању) и Шлезизи, устанци левице широм земље и бољшевичке активности на Балтику довеле су војску понову у центар доношења одлука. У том тренутку, војна команда је одлучила да у сарадњи са Ебертом и Шајдеманом ослаби напоре крајње левице за променом система по узору на Русију.

Слабљење улоге немачке војске био је *conditio sine qua non* савезничких земаља после Првог светског рата. Још је у посебном телеграму председник Вудро Вилсон (*Woodrow Wilson*) од Немачке тражио

сламање милитаристичког поретка, а одредбама Версајског мира број војника је био редукован, а Рајнска област демилитаризована. Овакве одлуке пробудиле су огромно незадовољство у војсци, а активности генерала Валтера фон Литвица у Каповом пучу и генерала Ериха Лудендорфа у Минхенском пучу показују колико је улога официра била важна у организованом незадовољству. Ограничавајуће одредбе Версајског уговора подстакле су власти да формирају низ паравојних формација (међу којима се истицао и Црни Рајхсвер). Истовремено, у Минхенском пучу главнокомандујући Рајхсвера, регуларне војске Вајмарске републике, Ханс фон Зект је комуницирао и са предственицима нациста. Спречавајући отворени сукоб међу војницима у земљи, Ханс фон Зект је развио војну сарадњу са Совјетским Савезом интензивно покушавајући да превазиђе војне санкције које су успостављене Версајским споразумом. Поред тога, немачки стратежи покушавали су и да сарадњом са западним савезницима амортизују притисак у случају раздијања Пољске, а у том подухвату Берлину је била неопходна помоћ из Москве (Showalter, 1996; Ritter, 1954; Kluge, 1951; Hillgruber, 1983). Међутим, промењиви односи између Совјетског Савеза и Немачке наставили су се све до Другог светског рата.

Улога војске у политичком животу Шпаније и Југославије била је врло слична. Примо де Ривера је као део војних снага био лојалан монарху на сличан начин на који је то био Петар Живковић према Александру Карађорђевићу. Разлика између Живковића и Ривере, ипак, почивала је у томе што је Ривера показивао далеко више политичких аспирација и својим деловањем је успео да се наметне као кључни чинилац политичког живота у својој земљи у трећој деценији XX века. Живковић се кратко задржао на премијерском месту, премда је све до Другог светског рата наставио да игра важну улогу у политичком животу Југославије. Такав положај Живковић је баштинио несумњиво због подршке Беле руке краљу Александру Карађорђевићу који је 1917. године успео да уклони присталице Црне руке и њеног вође Драгутина Димитријевића Аписа. Управо је слом Аписове групе био важна прекретница у потчињавању војске Александру Карађорђевићу (Blagojević i Petrović, 2021; Sahara, 2016; Vjelajac, 1994). Војска је још једном у југословенској историји, марта 1941. године одиграла важну улогу у рушењу владе Драгише Цветковића и успостављању краткотрајне официрске власти генерала Душана Симовића. Супротно Симовићу и Живковићу,

Франсиско Франко (*Francisco Franco*) је обједињавањем широког фронта бораца против републике уз велику помоћ Немачке и Италије успео да заведе лични режим који је трајао више деценија.

Закључак

Искуство трију земаља јасно указује да сличности и разлике у конституисању демократије и њеној разградњи. Међу главним сличностима Југославије, Шпаније и Вајмарске републике јесте постојање вишепартијског система без јасног главног чиноца. Шпански блокови, вајмарске партије и југословенске странке нису током целог периода постојања вишепартизма могле да успоставе баланс и стабилну владу. Може се рећи да је криза извршне власти, пре свега у влади, али и са неретко поремећеним односима између монарха/ председника републике и скупштине био генератор политичке кризе, где је влада била главни полигон сукоба. Вајмарски устав омогућавао је председнику републике широка овлашћења која су често биле препрека успостављању пуног парламентаризма. Шпански, немачки и југословенски пример показују и тенденцију врха државе да ослањањем на војни апарат и делове политичке структуре наметне нови државни оквир, који је најчешће био кратког века.

Међу старим партијама посебно су се издвајале социјалдемократске у Шпанији и Немачкој, а традиције радикализма биле су присутне и у Шпанији и у Југославији. Партије новог државног консензуса потицале су у Шпанији и Немачкој из десног спектра, док су у Југославији биле везане за различите оквире решавања националног питања. Ово последње посебно се односи на интегралистичку Југословенску демократску странку, али и на националне и партикуларистичке партије Хрвата, Словенаца, босанских муслимана, Турака и Албанаца.

Зоне политичког насиља односиле су се на национално и социјално питање. Шпанија и Немачка као земље са развијенијом индустријом пре свега су имале проблема у превазилажењу класног конфликта, али је он био изражен и у Југославији где су власти репресивним мерама сузбиле деловање КПЈ. Супротно од Краљевине СХС, у другим двома државама омогућено је постојање комунистичких партија које су неретко биле у конфликту са грађанским системом. Политичко, а у

југословенском случају и етничко насиље, подстакло је владе ове три земље да у неколико наврата уведу законски механизам дефанзивне демократије као брану поретка. То се посебно видело са шпанским и немачким Законом о заштити републике, односно са југословенским Законом о заштити јавне безбедности и поретка у држави. Њихова ефикасност, ипак, била је ограниченог домета будући да се спирала насиља наставила све до рушења демократских процедура која је била учесталија како се приближавао Други светски рат.

Литература

- Albertin, Lothar. (1967): „Die Verantwortung Der Liberalen Parteien Für Das Scheitern Der Großen Koalition Im Herbst 1921”, *Historische Zeitschrift*, vol. 205, no. 3, Oldenbourg Verlag, München, pp. 566–627.
- Arent, Hana. (1998): *Izvori totalitarizma*, Feministička izdavačka kuća 94, Beograd.
- Bjelajac, Mile. (1994): *Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije 1923-1935*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd.
- Blagojević, Veljko i Petrović, Dejan. (2021): „Vojne klike u srpskoj strateškoj kulturi 20. veka”, *Vojno delo*, 73(3), Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Univerzitet odbrane u Beogradu - Institut za strategijska istraživanja, Beograd, 88–102.
- Brue, Pjer i Temim, Emil. (2016): *Revolucija i građanski rat u Španiji 1936-1939*, Filip Višnjić, Beograd.
- Bußmann, Walter. (1960): „Politische Ideologien Zwischen Monarchie Und Weimarer Republik. Ein Beitrag Zur Ideengeschichte Der Weimarer Republik”, *Historische Zeitschrift*, vol. 190, no. 1, Oldenbourg Verlag, München, pp. 55–77.
- Cohen, Deborah and O'Connor, Maura. (2004): *Comparison and History: Europe in Cross-National Perspective*, Routledge, Oxfordshire.
- Conze, Werner. (1954): „Die Krise Des Parteienstaates in Deutschland 1929/30”, *Historische Zeitschrift*, vol. 178, no. 1, Oldenbourg Verlag, München, pp. 47–83.
- Conze, Werner. (1964): „Brünings Politik Unter Dem Druck Der Großen Krise”, *Historische Zeitschrift*, vol. 199, no. 3, Oldenbourg Verlag, München, pp. 529–550.
- Craig, Gordon A. (1983): *Germany 1866-1945*, Oxford University Press, New York.
- Deutsches Reich. (1922): *Gesetz zum Schutze der Republik*, Преузето 25.4.2023. ca cajra: http://www.documentarchiv.de/wr/repschutz_ges01.html
- Diamond, Larry. (2008): „Facing Up to the Democratic Recession”, *Democracy in Decline?* (ed. Larry Diamond and Marc F. Plattner), Johns Hopkins University Press, Baltimore, pp. 98–119.
- Dimitrijević, Bojan B. (2008): „Istorijski aspekti terorizma u Srbiji”, *Istorija 20. veka*, 1, Institut za savremenu istoriju, Beograd, str. 131–141.

- Epstein, Klaus. (1960): „Der Interfraktionelle Ausschuß Und Das Problem Der Parlamentarisierung 1917-1918”, *Historische Zeitschrift*, vol. 191, no. 3, Oldenbourg Verlag, München, pp. 562–584.
- Feuchtwanger, Edgar. (1994): „The Weimar Republic — A failure of representative institutions?”, *Parliaments, Estates and Representation*, 14:2, Taylor & Francis, Oxfordshire, pp. 159–170.
- Feuchtwanger, Edgar J. (1993): *From Weimar to Hitler: Germany 1918–1933*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Franke, Lutz und Ziemer, Klaus. (1969): „Jugoslawien”, *Die Wahl der Parlamente und anderer Staatsorgane. Europa Band 1/Halbband 1* (hrsg Dolf Sternberger, Bernhard Vogel, Dieter Nohlen und Klaus Landfried), De Gruyter, Berlin, Boston, s. 753–792.
- Gay, Peter. (1968): *Weimar Culture. The Outsider as Insider*, W. W. Norton & Company, New York–London.
- Gligorijević, Branislav. (1969): „Nastanak Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi”, *Istorija 20. veka*, 10, Institut društvenih nauka: Odeljenje za istorijske nauke, Beograd, str. 247–283.
- Gligorijević, Branislav. (1969): *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji : (1919-1929)*, Institut za savremenu istoriju : Narodna knjiga, Beograd.
- Gligorijević, Branislav. (1993): „Komunisti i jugoslovensko pitanje”, *Istorija 20. veka*, god XI br. 1-2, Institut za savremenu istoriju, Beograd, str. 122–128.
- Gollwitzer, Heinz. (1978): „Demokratische Agrarbewegungen Als Europäisches Phänomen Im 20. Jahrhundert”, *Historische Zeitschrift*, vol. 227, no. 3, pp. 529–551.
- Halperin, Charles J., et al. (1982): “Comparative History in Theory and Practice: A Discussion”, *The American Historical Review*, vol. 87, no. 1, Oxford University Press, Oxford, pp. 123–143.
- Hartung, Fritz. (1956): „Zur Geschichte Der Weimarer Republik”, *Historische Zeitschrift*, vol. 181, no. 3, Oldenbourg Verlag, München, pp. 581–591.
- Hejvud, Endru. (2004): *Politika*. Clio, Beograd.
- Herf, Jeffrey. (1984): *Reactionary Modernism : technology, culture, and politics in Weimar and the Third Reich*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hill, Lewis E.; Butler, Charles E. & Lorenzen, Stephen A. (1977): „Inflation and the Destruction of Democracy: The Case of the Weimar Republic”, *Journal of Economic Issues*, 11:2, Taylor & Francis, Oxfordshire, pp. 299–313.

- Hillgruber, Andreas. (1983): „Revisionismus: Kontinuität Und Wandel in Der Außenpolitik Der Weimarer Republik“, *Historische Zeitschrift*, vol. 237, no. 3, Oldenbourg Verlag, München, pp. 597–621.
- Iriye, Akira. (1989): „The Internationalization of History“, *The American Historical Review*, vol. 94, no. 1, Oxford University Press, Oxford, pp. 1–10.
- Iriye, Akira. (2004): „Transnational History“, *Contemporary European History*, 13 (2), Cambridge University Press, Cambridge, pp. 211–222.
- Kluke, Paul. (1951): „Deutschland Und Rußland Zwischen Den Weltkriegen“, *Historische Zeitschrift*, vol. 171, no. 3, Oldenbourg Verlag, München, pp. 519–552.
- Konrad, Sebastijan. (2021): *Šta je globalna istorija*, Arhipelag, Beograd.
- Lajphart, Arend. (2003): *Modeli demokracije*, CID, Službeni glasnik, Podgorica– Beograd.
- Mergel, Thomas. (2003): „Das Scheitern Des Deutschen Tory-Konservatismus. Die Umformung Der DNVP Zu Einer Rechtsradikalen Partei 1928-1932“, *Historische Zeitschrift*, vol. 276, no. 2, Oldenbourg Verlag, München, pp. 323–368.
- Molnar, Aleksandar. (2002): *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi. Moderne revolucije : Francuska, Rusija, Nemačka*, Samizdat B92, Beograd.
- Mommsen, Hans. (1996): *The Rise and Fall of Weimar Democracy*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill–London.
- Mommsen, Wolfgang J. (1993): „Max Weber. Ein politischer Intellektueller im Deutschen Kaiserreich“, *Intellektuelle im Deutschen Kaiserreich* (hrsg.: Gangolf Hübinger, Wolfgang Mommsen), Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, s. 33–62.
- Nikolić, Kosta. (1993): „Prelaz sa jugoslovenstva na nacionali separatizam – uslov opstanka KPJ (1921-1928)“, *Istorija 20. veka*, god XI br. 1-2, Institut za savremenu istoriju, Beograd, str. 140–147.
- Nipperdey, Thomas. (1978): „1933 Und Kontinuität Der Deutschen Geschichte“, *Historische Zeitschrift*, vol. 227, no. 1, , pp. 86–111.
- Nipperdey, Thomas. (1979): „Probleme der Modernisierung in Deutschland“, *Saeculum*, 30, Verlag Karl Alber, Baden-Baden, s. 292–303.
- Nohlen, Dieter. (1969): „Spanien“, *Die Wahl der Parlamente und anderer Staatsorgane. Europa Band 1/Halbband 2* (hrsg. Dolf Sternberger, Bernhard Vogel, Dieter Nohlen und Klaus Landfried), De Gruyter, Berlin, Boston, s. 1229–1284.

- Nolte, Ernst. (1987): *Der europäische Bürgerkrieg : 1917-1945 : Nationalsozialismus und Bolschewismus*, Propyläen Verlag, Frankfurt/Main–Berlin.
- Nolte, Ernst. (1990): *Fašizam u svojoj epohi : francuska akcija, italijanski fašizam, nacional-socijalizam*, Prosveta, Beograd.
- Petrović, Rajko. (2019): „Ekonomske aspekte katalonskog separatizma”, *Oditor, časopis za menadžment, finansije i pravo*, Volumen IV, Broj 2, Centar za ekonomska i finansijska istraživanja, Beograd, 2018, str. 6–17.
- Radojević, Mira. (1997): „Politička opozicija u Kraljevini (SHS) Jugoslaviji”, *Istorija 20. veka*, god. XV, br. 2, Institut za savremenu istoriju, Beograd, str. 19–37.
- Rafailović, Jelena. (2019): „Economic Structure of the Population in the Kingdom of SCS”, *Токони историје*, 3/2019, Институт за новију историју Србије, Београд, стр. 83–104.
- Reiter, Bernd. (2009): „Civil Society and Democracy: Weimar Reconsidered”, *Journal of Civil Society*, 5:1, Taylor & Francis, Oxfordshire, pp. 21–34.
- Reppen, Konrad. (1985): „Ein KPD-Verbot Im Jahre 1933?“, *Historische Zeitschrift*, vol. 240, no. 1, Oldenbourg Verlag, München, pp. 67–99.
- República Española. (1931): *Ley de Defensa de la República*, Презето 25. 4. 2023. ca sajta: <https://constitucionparatodos.com/textos-historicos-espanoles/ley-de-defensa-de-la-republica-espanola-de-1931/>
- Ritter, Gerhard. (1954): „Das Problem Des Militarismus in Deutschland”, *Historische Zeitschrift*, vol. 177, no. 1, Oldenbourg Verlag, München, pp. 21–48.
- Sahara, Tetsuya. (2016): „The making of „black hand“ reconsidered”, *Istorija 20. veka*, 1/2016, Institut za savremenu istoriju, Beograd, pp. 9–29.
- Samardžić, Nikola. (2004): *Uvod u istoriju Španije. Periodizacija i hronologija*, Naučna KMD, Beograd.
- Samardžić, Nikola. (2005): *Istorija Španije*, Plato, Beograd.
- Samardžić, Nikola. (2014): *Identitet Španije*, Admiral Book, Beograd.
- Schieder, Wolfgang. (1996): „Das Italienische Experiment. Der Faschismus Als Vorbild in Der Krise Der Weimarer Republik”, *Historische Zeitschrift*, vol. 262, no. 1, Oldenbourg Verlag, München, pp. 73–125.
- Schmitt, Carl. (1926): *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*, Duncker & Humblot: Berlin.
- Segeberg, Harro. (1993): „Revolutionary nationalism: Ernst Jünger during the Weimar Republic”, *History of European Ideas*, 16: 4-6, Routledge, Oxfordshire, pp. 821–826.

- Showalter, Dennis E. (1996): „Past and Future: The Military Crisis of the Weimar Republic”, *War & Society*, 14:1, Taylor & Francis/ School of Humanities & Social Sciences, UNSW Canberra, Canberra, pp. 49–72.
- Trischler, Helmuth. (1990): „Führerideal Und Die Formierung Faschistischer Bewegungen. Industrielle Vorgesetztenschulung in Den USA, Großbritannien, Der Schweiz, Deutschland Und Österreich Im Vergleich”, *Historische Zeitschrift*, vol. 251, no. 1, Oldenbourg Verlag, München, pp. 45–88.
- Vasović, Vučina. (2013): *Savremene demokratije*. CID, Fakultet političkih nauka, Podgorica, Beograd.
- Vierhaus, Rudolf. (1964): „Faschistisches Führertum. Ein Beitrag Zur Phänomenologie Des Europäischen Faschismus”, *Historische Zeitschrift*, vol. 198, no. 3, Oldenbourg Verlag, München, pp. 614–639.
- Wehler, Hans-Ulrich. (1994): *Das Deutsche Kaiserreich, 1871-1918*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Weitz, Eric D. (2007): *Weimar Germany: promise and tragedy*, Princeton University Press, Princeton-New Jersey.
- Алварес, Фе Бахо; Хил Пећароман, Хулио. (2003): *Историја Шпаније*, Слио, Београд.
- Антоловић, Михаел. (2007): „Die deutsche sonderweg - о концепту посебности немачке историје”, *Испрживања*, 18, Одсек за историју Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, стр. 299–312.
- Антоловић, Михаел. (2011): „„Немачка република је најдемократскија демократија на свету“ - прилог историји уставног уређења Вајмарске републике”, *Испрживања*, 22, Одсек за историју Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, стр. 1– 18.
- Антоловић, Михаел. (2017): *Историографија и историја : интелектуална биографија Фридриха Мајнекеа : 1862-1954*, Albatros plus : Институт за европске студије, Београд.
- Димић, Љубодраг. (2001): *Историја српске државности. Књ. 3, Србија у Југославији*, Српска академија наука и уметности, Нови Сад.
- Добривојевић, Ивана. (2008): „Краљевина Југославија у доба личног режима краља Александра”, *Историја 20. века*, год. XXVI, бр. 2, Институт за савремену историју, Београд, стр. 109–131.
- Ђурковић, Миша. (2011): „Ернст Јингер и мисао конзервативне револуције”, *Српска историјска мисао*, vol. 33, Институт за политичке студије, Београд, стр. 147–176.

- Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. (1921): *Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави* Преузето 25.4.2023. са сајта: <https://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/digitalna-biblioteka/Zakon%20o%20zastiti%20javne%20bezbednosti%20i%20poretka%20u%20drzavi.pdf>
- Митровић, Андреј. (1998): *Време немирљивих. Политичка историја великих држава Европе 1919-1939*, СИД, Подгорица.
- Митровић, Андреј. (2004): *Србија у Првом светском рату*, Стубови културе, Београд.
- Никифоров, Константин. (2005): „Парламентаризм в Србији в XX веке”, *Istorija 20. veka*, 1, Institut za savremenu istoriju, Beograd, str. 9–27.
- Николић, Мирослав. (1971): „О спровођењу Одбране”, *Токови револуције*, бр. 6, Институт за историју радничког покрета Србије, Београд, стр. 215–234.
- Петровић, Љубомир. (2005): „Елементи репресивне праксе у Краљевини СХС 1918–1929”, *Istorija 20. veka*, 1, Institut za savremenu istoriju, Beograd, str. 27–45.
- Петровић, Рајко. (2018): „Историјско-политички модел регионализације у Шпанији: изазови и перспективе“, *Култура Јолиса*, Год. XV, Број 37, Култура – Полис Нови Сад и Институт за европске студије, Београд, стр. 55–67.
- Петровић, Рајко. (2022): *Шпанија : сузбијање сецесионизма*, Catena mundi: Институт за европске студије, Београд.
- Поповић, Небојша А. (2008): „Српске парламентарне странке у Краљевини СХС 1918-1929”, *Историја 20. века*, год. XXVI бр. 2, Институт за савремену историју, Београд, стр. 84–109.
- Поповић, Олга. (1986): „Сличности државноправног положаја покрајина по уставном нацрту Стојана Протића (1920.) и земаља по Вајмарском уставу (1919.)”, *Анали Правног факултета*, 1-3, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, стр. 152–161.
- Радојевић Мира и Димић, Љубодраг. (2016): *Србија у Великом рату : 1914-1918 : крајња историја*, Београдски форум за свет равноправних, Београд.
- Радојевић, Мира. (2019): *Српски народ и југословенска краљевина : 1918-1941. Том 1, Од југословенске идеје до југословенске државе*, Српска књижевна задруга, Београд.

YUGOSLAVIA, THE WEIMAR REPUBLIC AND SPAIN – A SIMULTANEOUS PATH IN THE DECLINE OF DEMOCRACY (SIMILARITIES AND DIFFERENCES)

Summary: The interwar period brought great problems for liberal democratic countries. Numerous countries on the European continent went through a long process of establishing democracy and democratic institutions, and then its rapid dismantling. The topic of this paper will be a comparison of the Yugoslav, Spanish and German experience from 1918 to 1939, with a focus on representative and legislative institutions, their relationship with the executive power, the nature of the party system and their main challenges. The three countries had common problems with: 1) a multi-party system that was in frequent political crises and without a clear majority; 2) the significant role of the army as a political actor; 3) political violence that resulted in the introduction of defensive democracy and repressive state measures against political opponents. The main differences lie in the political and ideological development, whereby Germany developed a special ideology of Nazism, Spain tried a militaristic government during the time of Miguel Prima de Rivera and republican multi-partyism, while the Kingdom of SHS/Yugoslavia moved between multi-party polyarchy with a strong role of the court, the king's personal regime with reliance on the army and one party, to eventually try a model that favored the winning regime party. The main difference between Yugoslavia in relation to Germany and Spain was the unresolved national issue, but the three countries, to a greater or lesser extent, also faced the problems of separatism, as well as growing tensions at the extreme poles of the political spectrum.

Key words: democracy, decline, Yugoslavia, Spain, Germany

YUGOSLAVIA, LA REPÚBLICA DE WEIMAR Y ESPAÑA - UN CAMINO SIMULTÁNEO EN LA DECADENCIA DE LA DEMOCRACIA (SEMEJANZAS Y DIFERENCIAS)

Resumen: El período de entreguerras trajo grandes problemas para los países democráticos liberales. Numerosos países del continente europeo pasaron por un largo proceso de establecimiento de la democracia y de las instituciones democráticas, y luego por su rápido desmantelamiento. El tema de este artículo será una comparación de la experiencia yugoslava, española y alemana de 1918 a 1939, con un enfoque en las instituciones representativas y legislativas, su relación con el poder ejecutivo, la naturaleza del sistema de partidos y sus principales desafíos. Los tres países tenían problemas comunes con: 1) un sistema multipartidista que estaba en crisis políticas frecuentes y sin una mayoría clara; 2) el papel significativo del ejército como agente político; 3) violencia política que resultó en la introducción de una democracia defensiva y medidas estatales represivas contra los opositores políticos. Las principales diferencias radican en el desarrollo político e ideológico, donde Alemania desarrolló una ideología especial del nazismo, España probó un gobierno militarista durante la época de Miguel Primo de Rivera y el multipartidismo republicano, mientras que el Reino de SHS/Yugoslavia se movió entre multi-poliarquía partidaria con fuerte protagonismo de la corte, régimen personal del rey con dependencia del ejército y partido único, para finalmente intentar un modelo que favoreciera al régimen ganador del partido. La principal diferencia entre Yugoslavia en relación con Alemania y España era la cuestión nacional no resuelta, pero los tres países, en mayor o menor medida, también enfrentaban los problemas del separatismo, así como crecientes tensiones en los polos extremos del espectro político.

Palabras clave: democracia, decadencia, Yugoslavia, España, Alemania

Србољуб Д. Пеовић

Институт за европске студије

Београд

СТАВОВИ УЛЕМЕ ПРЕМА ПИТАЊУ ХИЦРЕТА ПО ХРИШЋАНСКИМ ОСВАЈАЊИМА У АНДАЛУЗИЈИ И БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У ОГЛЕДАЛУ ФЕТВИ

Сажетак: Ова студија се бави просуђивањем двојице истакнутих муфтија, Ахмеда бин Јахје ел Веншерисија (1430–1508) и Мухамеда Ресида Ризе (1865–1935), како би се разумела њихова гледишта по питању хицре и других питања. Испитујући њихове фетве и фетве других релевантних факиха, откривамо правне традиције и историјске околности које су обликовале њихова тумачења извора фикха. Упркос скоро супротним закључцима, обојица муфтија су била повезана својим динамичним приступом тумачењу исламског права као одговор на променљиве историјске услове.

Кључни појмови: фетва, муфтија, хицрет, Земља ислама, Андалузија, Босна и Херцеговина

Увод

Онај ко се исели Аллаха ради наћи ће на Земљи мноџо мјестџа, уџркос својим неџријџаџељџма, и слободу. А ономе ко наџустџи свој родни крај ради Аллаха и Посланика Њеџова, џа џа сџиџне смрџи, наџрада од Аллаха џему је сиџурна. - А Аллах мноџо џрашџа и милосџив је.

(Куран 4:100)

У исламској правној филозофији (*fiqh*) традиционална основна подела света (*ummah*) је на Земљу ислама (*dār al-islām*) и на Земљу неверника / раџа (*dār al-ḥarb / dār al-kufr*) (Abel, 1991: 127–128; за правни однос између ових термина в. Ahmad, 2008: 10). Основни критеријум на основу кога се одређује да ли нека држава или област припада првој или другој категорији јесте да ли том државом или облашћу влада *имам муслимана* (исламски владар) и да ли се у њој примењују исламски закони. Сама верска припадност становништва на тој територији није критеријум на основу ког се утврђује припадност овим категоријама (Özel, 1993: 542). Иако ова подела света не потиче из самог Курана, учење о њој се приписује хадисима (*aḥādīth*), који су става да је Медина по преласку Мухамеда постала првом Земљом ислама (Özel, 1993: 542; уп. Crone, 1994: 367).

Значај који је за исламску историју имао прелазак Мухамеда и његових следбеника из Меке у Медину (*hijra*) довољно се види по чињеници да се она узима као почетак исте. Реч *хицреџ* обично се тумачи просто као *издеџишџво* или *емиџрација*. Међутим, корен речи показује да је њено примарно значење заправо у прекидању родбинских, пријатељских и других веза: ране традиције указују и на то да *хицреџ* није подразумевао нужно физичко пресељење (Watt, 1986: 366; уп. Crone, 1994: 370). Припадност заједници *мухаџира* (*muhājirūn*) – онима који су извршили *хицреџ* – и која се ширила и ван оквира првобитних емиграната, са собом је носила и извесне статусне импликације (Watt, 1993: 356; Crone, 1994: 384).

Куран не помиње директно *хицреџ*, али више пута говори о семантички и/или етимолошки повезаним терминима (*man yuhājiru, muhājirūn* и сл.) (2:218; 3:194–195, 4:88–91; 4:97–101; 8:71–73; 8:74–75; 9:20; 16:41 16:110, 22:58, 24:21–22, 59:7–9). У Курану постоји изузетно одобравање овог чина: мухаџири, обично описани као сироти, налазе се насупрот

неверницима и муслиманима који нису извршили хиџрет (Crone, 1994: 355). Стихови Курана не познају временске и географске границе хиџрета: дакле, Куран не говори да је хиџрет Мухамеда и његових пратилаца (622–630) коначни. Ако се и чини да постоји нека географска област која мора постати циљем хиџрета, њено име се изричито не спомиње (Crone, 1994: 366).

Рана традиција у форми хадиса оставила је међусобно наизглед противречна сведочанства. Са једне стране, Мухамед (или халифа Омар, зависно од традиције) је давао упутства својим војним заповедницима да *невернике* (*mušrikīn*) позове да приме ислам; уколико би то учинили, били би позвани и да постану *мухаџирима* (Crone, 1994: 375). Други хадиси тврде да је по освајању Меке (или крају свог овоземаљског живота, зависно од традиције) Мухамед рекао да више неће бити хиџрета, већ да *осијају џихад и ѿежња* (Özel, 1998: 463). Мањи корпус хадиса, опет, говори да је Мухамед рекао да хиџрет мора трајати докле траје џихад (или до судњег дана) (Crone, 1994: 371–372).

Макар од 8. века одређене муслиманске су се нашле под немуслиманском влашћу: на крају омајадског периода група муслимана избегла је у Малабар у Индији; за време Ел Мехдија (*al-Mahdī*) и Харуна ел Решиди (*Hārūn al-Rašīd*) делови Хилафета су потпали под страну власт; у 11. веку изгубљена је територија Месине на Сицилији и отпочели су крсташки ратови у Светој земљи; од 12. века губљене су територије у Андалузији. Самим тиме, питање како поступати у ситуацији где се муслимани нађу под влашћу немуслиманских владара и да ли се у таквој ситуацији мора подражавати сам Мухамед и његови пратиоци постало је битно.

У сунјском исламу су током векова развијене четири најзаступљеније традиције правне филозофије (*madħhab*): *ханефијски* (*ħanafī*), *маликијски* (*mālīkī*), *шафијски* (*šāfi‘ī*) и *ханбалијски* (*ħanbalī*).

Консензус раних ханефијских факиха био је да они који приме ислам али не пређу у *Земљу ислама* јесу једнаки номадима који су исто учинили у време пре освајања Меке (*a‘rāb*): признају се као муслимани, али немају право удела на задобијени плен у рату; треба напоменути и да традиција овог мезхепа говори да је оснивач ове традиције, имам Ебу Ханифа (Abū Ħanīfa) имао негативан став према боровку у немуслиманској земљи. (Abou El Fadl, 1994: 146).

Рани маликијски факихи, преносећи традицију о ставу свог оснивача имама Малика (*Mālik*), били су става да муслимани не треба да бораве у земљама где се Другови посланикови (*ṣaḥāba*) оцрњују. Ни боравак у *Земљи раӣа* зарад трговине није позитивно гледан, из бриге да муслимани не потпадну под туђе законе (Abou El Fadl, 1994: 146).

Имам Ел Шафи (*al-Ṣāfi'ī*) је био става да је Мухамед пре освајања Меке давао дозволе својим асхабима да остану у *Земљи раӣа*, као и да је пружао могућност бедуинским племенима да остану на својим територијама. Самим тиме, сматрао је да не постоји препрека да неко ко прими ислам ван *Земље ислама* тамо и остане, осим у случају да се боји евентуалног одвлачења од вере. Шафијски и хандалијски факихи су махом наследили ову традицију (Abou El Fadl, 1994: 146).

Сва ова мишљења односила су се на питање боравка у случају примања ислама ван *Земље ислама* и у контексту евентуалног њеног ширења. Но, нагли губици територија у 12. веку учинили су ово питање далеко битнијим него у најранијим радовима фикха, доневши нови правни проблем: шта радити у случају да је пређашња *Земља ислама* сада освојена од стране немуслимана? Иако сама ситуација није била новост, величина и бројност изгубљених територија су ово маргинализовано и тангенцијално разматрано питање ставили у центар. Оно ће бити разматрано у већој мери још једном, током наглог успона европских држава и наглог заузимања великог дела *Земље ислама* у 19. и 20. веку.

Као одговор на то изродио се читав низ нових тумачења и концепата. Факихи су на ова питања одговарали низом другачијих тумачења раних извора фикха. Ни припадност истом мезхепу није нужно гарантовала да ће двојица факиха доћи до истог закључка. Одговори до којих су долазили примарно су зависили од историјских околности, али и од моралних, политичких и законских приоритета самих факиха (Abou El Fadl, 1994: 171).

Из тог разлога сматрали смо занимљивим направити поређење између факиха који су одговарали на ова питања у два временски и просторно раздвојена случаја: Андалузије (Хиспаније) по хришћанским освајањима (*Реконквиста* између 12. века и 1492) и Босне и Херцеговине по аустроугарској окупацији и потоњој анексији (1878. и 1908). Сматрамо да евентуалне подударности ставова факиха и њихових разлика са аспекта фикха и могу бити корисне за шире разматрање овог

питања које је остало актуелно и у савременом периоду (Abou El Fadl, 1994: 186; Verskin, 2015: 136).

Главни тип извора за питање односа факиха према хиџрету јесу фетве (*fatwā*). Фетва јесте писани одговор на теоретско питање (*istiftā, sū'āl*) на који правни експерт (*muftī, mujīb*) одговара на теоретска питања. Готово да нема тематике из живота на коју се фетва не може односити, од правних спорова на шеријатском суду до теолошких спекулација. Иако је сваки муслиман могао затражити фетву, у реалности, највећи број питања долазио је од шеријатских судија (*qādī*) који су тражили одговор на конкретне правне спорове (Atar, 1995: 486–488; Verskin, 2015: 26–27).

Случај Андалузије: Две фетве Ел Веншерисијеве

Исламско освајање највећег дела Иберијског полуострва десило се 711. Део овог полуострва под влашћу исламских држава називан је *Андалузијом* (*al-Andalus*). Упркос честим променама доминантних династија и фаворизовањем различитих правних традиција, маликијски мезхеп је одржао доминантно место кроз више од седам векова андалузијског ислама. Иако су сукоби између хришћанских и муслиманских држава на полуострву трајали готово сво време, почетком *Реконквисте* се обично сматра период од краја 11. века, после заузећа Толеда (1085) и Уеске (1096). Током 12. века државе Алморавида (*al-Murābiṭūn*) и Алмохада (*al-Muwahḥidūn*) су зауставиле значајно хришћанско ширење, да би хришћанска освајања до средине 13. века оставила само емират у Гранади, који је потрајао до коначног шпанског освајања 1492.

Значајни део муслиманског становништва одлучивао се на исељавање по хришћанским освајањима. Део који је остао постао је познат као *мудехари* (*mudéjares*) или (*ahl al-dajn*): оба термина арапског порекла, са значењем *йокорени* (Salgado, 1998: 104–105; уп. Miller, 2000: 256). Иберијски владари су давали *мудехарима* посебни положај настојећи да избегну депопулацију области насељених муслиманима, упркос оштрој реторици. Хришћански владари су често прибегавали и спречавању *мудехара* да напусте своје домове, па чак и привлачењу муслиманских досељеника (Verskin, 2015: 4; Miller, 2000: 260–261). Упркос високом степену интеграције, по коначном освојењу полуострва и порасту

хришћанског становништва, нови владари Иберијског полуострва брзо су променили став: 1498. је Франсиско Хименес де Сиснерос (*Francisco Jiménez de Cisneros*), архиепископ Толеда, започео са програмом насилног проверавања. Мудехари су се убрзо побунили, али их је војска савладала, натеравши их да бирају између проверавања и емиграције. Исповедање ислама је забрањено 1502, а мудехари–криптомуслимани (*Moriscos*) су прогнани са полуострва 1614. године (Verskin, 2015: 6).

Чини се да је *хицреџ* добио на значају по фатимидским (*Fāṭimiyyūn*) освајањима Андалузије током 10. века. Ова шиитска династија, имитирајући Мухамедово освајање Меке, ширила је моћ кроз стварање *Земаља хицреџа* (*dūr al-hijrah*). Није у потпуности јасно како, али ова пракса је, како се чини упркос недостатку помена самог термина, поновљена у развоју алморавидског покрета (око 1050–1147) (Verskin, 2015: 34–36). Иста пракса је поновљена, овај пут уз бројне референце, и код Алмохада (1121–1269), што треба тумачити кључним утицајима фатимидског фикха на алмохадске факихе (Fierro, 1999: 232).

Хицрет генерално није спомињан у правним приручницима (*mutūn*), али је зато спомињан у коментарима на њих (*sharḥ*), куранској егзегези (*tafsīr*) и одговорима на правне упите (*fatwā*) (Verskin, 2015: 39–40).

Најобимније дело андалузијског маликијског фикха сачувано је у две фетве Ахмеда бин Јахје ел Веншерисија (*Aḥmad bin Yaḥyā al-Wanšarīsī*, око 1430–1508) (Kızılkaya–Yılmaz, 2013: 47). Упитно је колико су његове фетве имале практичног утицаја на историјске догађаје будући да су писане у грубо исто време када је пао и Гранадски емират, али је извесно да је у њима садржан велики корпус претходних тумачења појма и потребе *хицреџа*. Иако је Ел Веншериси творац антологије неколико хиљада фетви под именом *Разјашњавајуће мерило и изузејна збирка фејви алима Африке, Андалузије и Мајреда* (*al-Mi'yār al-mu'rib wa'l-jāmi' al-muḡrib 'an fatāwā 'ulamā' i Ifriqiyya wa'l-Andalus wa'l-Maḡrib*), која је остала једно од најзначајнијих дела маликијског фикха, често употребљавана и у савременом добу, две кључне фетве које се односе на *хицреџ* остале су готово непримећене до 19. века (Verskin, 2015: 11–12).

Ел Веншерисијеве две фетве су обе одговори на питања извесног Ебу Абдулаха ибн Кутије (*Abū 'Abdallāh ibn Quṭīyya*), о коме ништа ближе није познато. Посредно се може претпоставити да су писане после 1485, када је Марбеља пала под хришћанску власт (Verskin, 2015: 15). Прва и дужа фетва односи се на извесне муслимане који су наводно напустили

андалушке земље које су освојили хришћани, прешавши у Магреб, и који су наводно зажалили због те одлуке, критикујући ислам (како је навео, неки од њих су тражили и правни начин да се врате старим домовима). Друга фетва се односи на муслимана који је отишао у хришћанске земље да тражи брата несталог током ратовања са хришћанском војском. Када га је напустила нада да ће пронаћи брата, наишао је на заједницу муслимана у Марбељи и постао њихов заступник пред локалним властима, а потом и заступник свих муслимана у западном делу полуострва. Његов евентуални повратак, како Ибн Кутија наводи, имао би немерљиву штету за муслимане у тим областима (Verskin, 2015: 137).

Прву фетву Ел Веншериси започиње изричитим ставом да је хиџрет обавезан све до судњег дана (*yawm al-qiyāmah*), позивајући се на Куран, колекције хадиса Ел Бухарија (*al-Bukhārī*), Ебу Давуда (*Abū Dāwūd*), Ел Насаија (*al-Nasā'ī*), као и на збирку традиција о имаму Малику (*Muwatta'*), те ранијих маликијских факиха Ебу Бекра ибн ел Арабија (*Abū Bakr ibn al-'Arabī*) и Авероеса (*Ibn Rušd*). Цитирајући одломак из суре Ел Ниса (4:98–99), Ел Веншериси закључује да су само они муслимани који немају апсолутно никакву могућност да се иселе ослобођени обавезе хиџрета, а и да тада мора стремити да што пре напусти земљу под туђинском влашћу. Шта више, овај муфтија тврди да је обавеза *хиџрејџа* једнака по тежини забрани храњења стрвином или свињетином, чак и забрани убиства без повода и осталих главних санкросанктних принципа. Ел Веншериси на основу Авероесовог става да свако ко прими ислам мора прећи у *Земљу ислама* закључује да никоме од муслимана није дозвољено да пређе у *Земљу неверника*. Он у потпуности одриче да је ово ново законско питање и тврди да је једини узрок што такво питање не постоји међу раним тумачима историјски контекст, односно непостојање *неверничке* управе над муслиманима. Цитирајући и Муавијин хадис о томе да је Мухамед рекао како се са освајањем Меке завршава обавеза хиџрета, Ел Веншериси прави разлику између два типа хиџрета који су се према њему завршили (хиџрет Мухамеда и његових пратилаца у Медину из страха за веру и живот, хиџрет према Мухамеду) и једног који увек траје (хиџрет из *Земље неверника* у *Земљу ислама*).

По питању гарантовања живота и имовине онима који остану у *Земљи неверника*, Ел Веншериси се ограничава на приказивање неслагања међу највећим мезхепима, избегавајући да пружи своје мишљење.

Тако, на пример, супротставља став маликијског мезхепа да муслимани у *Земљи неверника* не смеју бити убијени ставу имама Ебу Ханифе да такво убиство јесте забрањено, али не изискује плаћање одштете у случају да се деси. Исто тако, он приказује разлике у маликијском мезхепу између оних који подржавају став имама Малика да не постоје имовинска права ван *Земље ислама* и оних који тај став оповргавају. Завршавајући приказ размишљања, он цитира *једног њравника од ауторитетног* који наводно каже да муслимане ван *Земље ислама* треба третирати онако како се они поставе према *неверничким* владарима: ако служе *неверницима* својим животима, треба им исте одузети; ако, пак, *неверницима* служе својом имовином, онда им треба њу одузети. Једино што Ел Веншерисијев *њравник од ауторитетног* у свим случајевима заступа јесу деца муслимана ван *Земље ислама*, коју увек треба одузети, како би се избегло кварење њихове вере ван *мајнице*.

Осврћући се на наводну жељу неких да се врате у *Земљу неверника*, он закључује да то може рећи само неко ограниченог разума и вере, будући да је *Земља ислама* широка и разнородна и да пружа услове за лагодан живот. Истакао је да, чак и да неко остане у *Земљи неверника* само стога што не може наћи племе и појединце који би га узели у заштиту, он и даље чини напуштање вере (*širk*). Осврнувши се и на похваљивање и проклињање *Земље ислама*, Ел Веншериси је препоручио да их владар исламске државе треба казнити батинама и затвором.

Што се тиче питања веродостојности давања исказа од муслимана ван *Земље ислама*, Ел Веншериси је истакао да је сваки исказ неверодостојан. Везано са тиме, цитирајући ставове имама Малика и андалузијских ауторитета, он тврди да кадије које постављају *невернички* владари не могу имати ауторитет нити да се њихове одлуке могу прихватити.

Осврћући се на питање загробне судбине, Ел Веншериси тврди да традиција (*sunna*) и учењаци сведоче да ће муслиман који за живота не пређе у *Земљу ислама* или се из исте исели трпети тешку казну после смрти. Но, према реченим изворима, она неће бити вечна, већ ће Мухамед за њих по испуњењу исте извршити интерцесију. Осврнувши се на питање онога ко вређа *Земљу ислама*, овај муфтија тврди да таквог човека чека казна, али не толико велика као онога који се не врати у *Земљу ислама* или њу напусти (Verskin, 2015: 144–173).

У случају муслимана из Марбеље, Ел Веншериси остао је става да изостанак претходних помена обавезе *хиџрет* не ослобађа ниједног

верника те обавезе изокретања *йравилној йорейѿка* (*fiṭra*) у исламу. Навео је да муслиман не сме ходати међу *неверницима* који су *зашиѿиће-ни* и *йонижени народ* (*ahl al-dhimma wa 'l-ṣaghār*), односно оних који су под влашћу исламске државе. Ел Веншериси навео је низ ставова на којима заснива своје мишљење. Боравак у *йонижењу* и *униженосѿи* би довео до одбацивања исламског закона, док би преостали муслимани без потребе трпели исто. Навео је да се отворена и слободна молитва (као највиша светиња осим самог исповедања вере – *шехадеѿа*) без зазора и понижења не може замислити у таквом друштву. Скупљање милостиње (*zakāt*) немогуће је без легитимног (муслиманског) владара, и доводи до опасности да евентуална милостиња буде скупљена управо да би се искористила против муслимана. Без легитимног владара се не може ни дати изјава о виђењу пуног месеца, па је самим тиме немогуће започети и завршити рамазански пост. Ходочашће до Меке (*ḥajj*) би остало несигурно. Као последњу ставку, Ел Веншериси навео је изједначавање одустајања од хиѿрета са одустајањем од *ѿихада* као обавезе, навевши да они који својим животима или имањима помажу другима против муслимана имају статус непријатељских војника.

Ставова о немогућности потпуног обављања верске дужности потом смењују ставке о немогућности одржања личног достојанства. Тако овај муфтија наводи да *нико ко йоседује мушкосѿ* (*muḥūwa*) не може трпети *йодсмех* и *руѿање* осим у невољи. Потом наводи предање о томе да је халифа Омар (II) бин Абдел Азиз (*ʿUmar b. ʿAbd al-ʿAzīz*, владао 717–720) забранио муслиманима настањивање у Андалузији иако је она била *йоѿранична шврђава* (*ribāʿ*). Осим неповерења према уговорима са *неверничким* вођама, Ел Веншериси изражава и бојазан од *кварења вере* кроз суживот, који би омогућио ширење *неверничкој* начина живота, језика, облачења и обичаја, као и потпуног заборављања арапског језика.

На крају Ел Веншериси, позивајући се на цитат имама Малика о забрани боравка тамо где нормативне праксе (*sunan*) нису у аутентичном стању, закључује да не постоји ниједан правни основ којим би се човеку из Марбеље могао дозволити даљи боравак у области где тренутно живи (Verskin, 2015: 137–143).

Случај Босне и Херцеговине: Фетва Мухамеда Решида Риде

Исламско освајање Босне обично се датира у 1463. годину, када је османска војска заузела Босанско краљевство, а Херцеговина је освојена 1482. Од 1580. су новооснованом Босанском ејалету припојени санџаци на територији данашње Републике Хрватске (Клишки, Пожешки, Крчки и Пакрачки). Територијални опсег Босанског ејалета био је од Шапца до Јадранског мора и од Звечана до Вировитице (Šabanović, 1982: 79). Први велики егзодус муслимана десио се током Великог бечког рата. Хабзбуршка монархија заузела је области северно од Саве и западно од Уне, док је Млетачка република заузела највећи део данашње Далмације. Талас миграција из ових крајева (али и остатка некадашње османске Угарске) запљуснуо је Османско царство. Ипак, коначни пад османске Босне и Херцеговине десио се скоро два века касније. Аустроугарска војска је 1878. окупирала простор Босанског вилајета: формални суверенитет Османског царства је задржан. Но, ова област (са изузетком некадашњег Новопазарског санџака, који је напуштен) је и формално анектирана 1908, чиме је статус Босне и Херцеговине као дела *Земље ислама* доведен у питање.

Непосредно по аустроугарској анексији Босне и Херцеговине (1909) изашла је фетва у часопису Ел Менар (*al-Manār*) о статусу муслимана у овој земљи. Питање је писао Мухамед Захирудин Тарабар, ученик медресе Феџије у Травнику и будући мудерис, имам, муалим и хатиб у Дервенти (Karčić–Jahić, 1991: 41–42). Писмо је било упућено Мухамеду Решиду Риди (*Muhammad Rašid Riđā*), чувеном либанском факиху. Иако из породице алима шафијског мезхепа, врло рано је дошао под утицај бројних других мислилаца. Стога није чудна његова потона наклоност исламском реформизму Мухамеда Абдуха (*Muhammad 'Abduh*), као ни тежња да се посвети заговарању стварања јединственог мезхепа за све суните и шиите (Haddad, 2013: 458). Посебно значајан је био утицај ханбалијског мезхепа коме је био изложен од ране младости (Ibid, 461).

Фетва је објављена у делу истоимене редовне рубрике у овом часопису. Читалац, наводно изазван ставом извесног истанбулског алима који је одржао опомињање (*wa'z*) у тамошњој џамији, питао је Мухамеда Решида Риду да ли су ставови дотичног алима исправни: наиме,

да је хиџрет обавезан за досанскохерцеговачке муслимане, да вршење основних исламских обавеза није ваљано и да ствари попут склапања бракова у таквој средини нису легитимне.

Мухамед Решид Рида одговорио је негативно, позивајући се на хадис који говори да више нема хиџрета као у доба Мухамеда, као и на хадис који говори да су данас остали само *џихад* и тежња. Осврћући се на хадис који говори да хиџрет траје све док траје борба са непријатељем, Мухамед Решид Рида се задовољио констатацијом да *џоџа... данас нема*. Коментаришући хадисе о Мухамедовом одрицању од сваког муслимана који живи међу многобошцима (*mušrikīn*), Решид Рида једноставно закључује да у Босни и Херцеговини нема многобожаца. Позивајући се на ауторитете факиха као што су Мухамед ибн Али ел Шевкани (*Muḥammad ibn 'Alī al-Šawkānī*), Ибн Хаџар ел Аскалани (*Ibn Ḥajar al-'Asqalānī*) и Али ибн Мухамед ел Маверди (*'Alī ibn Muḥammad al-Māwardī*), Решид Рида наводи да је хиџрет била строга обавеза (*fard*) само током периода пре освајања Меке, будући да је тада будућност вере била у питању; напротив томе, у савремено доба свака земља у којој је могуће јавно исповедање вере јесте делом *Земље ислама*, а да хадисе о наставку постојања хиџрета треба тумачити као *јраво* муслимана да се иселе у исламске земље, а не *обавезу*.

Ипак, Решид Рида је навео да се факихи разилазе по готово свим питањима око хиџрета осим два: када је немогуће појединцу или групи муслимана одржати веру због смутње која води у *ширк* или навођења на кршење верских прописа, и када је то потребно због вршења *џихада*, у сврху ојачања муслимана. Решид Рида је био става да се ниједан од ових случајева не односи на тадашњу Босну и Херцеговину.

Решид Рида дозволио је и постојање специфичних форми хиџрета, попут хиџрета зарад стицања знања, као и хиџра из места у ком је завладао грех и јавно вршење ружних дела, те је васпитање у духу богобојазности и добротинства постало немогуће. Међутим и тада је обавеза заједнице муслимана да покуша да уклони вршење забрањених дела уместо да изврши хиџрет.

Он је у потпуности одбацио тврдње о нелегитимности склопљених бракова и вршења основних исламских обреда, прихватајући тумачења да се исти закони односе на *Земљу ислама* и *Земљу неверника*. За Решида Риду не постоји ни препрека да муслимани ступају у *неверничке* грађанске институције, све у складу са ханефијским учењем.

Занимљиво је и да Решид Рида избегава дати одговор на питање о правном статусу Босне и Херцеговине, односно о томе да ли она остаје *Земљом ислама*. Ипак, наводи Ел Мавердија и тврдња о легитимности верских обреда посредно сведоче да је овај муфтија заиста сматрао Босну и Херцеговину делом *Земље ислама* (Karčić i Jahić, 1991: 43–47).

Разлике и сличности

Двојица муфтија су тако дошла до скоро у потпуности опречних закључака у својим фетвама. На први поглед, разлика између тумачења извора фикха заснива се на припадности различитим мезхепима. Међутим, припадност мезхепу не значи нужно једногласност са другим факихима у њему. Раније маликије у Магребу и Египту су уопштено избегавале појам хицре и ако су се слагале око напуштања територија којима владају *неверници*, фаворизујући термине попут *dei* (*firār*). Чак и тада су неки од њих, попут Ибн Ел Хаџа (*Ibn al-Hājj*) порицали обавезу да се избегне из места сагрешења (*fasād*). Тако су маликије у Египту за разлику од магрепских развиле значајно другачију теорију хицрета, много ближу доминантним струјама у другим мезхепима. Ел Веншерисијев савременик и главни муфтија Каира, Јахја ибн Мухи ел Дин (*Yahyā Ibn Muḥyī al-Dīn*), био је става да хришћани у Андалузији могу живети у хришћанским земљама. Говорећи да муслиман може (заправо и мора) одложити хицрет уколико се не боји за свој живот или имовину, био је стога метом спекулација модерних приређивача његовог дела. Египатски маликијски факихи су одржавали овакав општи став све док се и Египат у 19. веку није нашао под страном влашћу. Тада је Мухамед Илиш (*Muḥammad Illayš*) променио позицију (Verskin, 2015: 48–51; Özel, 2020: 540–541). И у самој Андалузији се могу наћи гласови знатно помирљивији него Ел Веншерисијев. Тако Мухамед ибн Али ел Хафар (*Muḥammad bin ‘Alī al-Haffar*) из Гранаде заузима блажи став у виду признавања сведочења муслимана под хришћанском влашћу и ауторитета њихових кадија (Miller, 2000: 267). Док се може претпоставити да у случају Босне и Херцеговине Мухамед Решид Рида примењује ханбалијску основу резонувања зашто се неко упућује на хицрет, дотле он примењује ханефијску теорију о разликовању двеју Земаља, односно правних система у њима (*ikhtilāf al-dārayn*) (Albrecht, 2018: 101).

Уколико је истанбулски алим против чијег резоновања Решид Рида пише стваран, овде је створена ситуација у којој Рида користи ханбалијска, шафијска и ханефијска учења у расправи са ханефијским алимом, који насупрот учењу свог мезхепа заговара хиџрет муслимана из Босне и Херцеговине.

Све наведено су упозорења против упрошћеног разумевања разлика између факиха различитих мезхепа. Колико год етикета припадности једној или другој правној традицији одређеног факиха може упутити на његове вероватне ставове по главним верским питањима, она исто тако може лако навести и на странпутицу. Поновивши став да историјске околности утичу на различита тумачења факиха у различитим историјским контекстима, ваља се подсетити примера Ел Веншерис-јеве неодлучности како казнити муслимане који остају као мудехари и примене различитих међусобно супротстављених принципа у различитим околностима. Ваља се подсетити и примене принципа различитих мезхепа код Решида Риде у контексту очувања заједници у Босни и Херцеговини. Управо та осетљивост на различите историјске околности, а не доношење одлука у друштвеном и правном вакууму, јесу главна паралела између радова ове двојице муфтија.

Литература

- Abel, A. (1991): *Dār al-islām. The Encyclopaedia of Islam. New Edition. Volume II: C-G*, pp. 127–128.
- Abou El Fadl, Khaled. (1994): “Islamic Law and Muslim Minorities: The Juristic Discourse on Muslim Minorities from the Second/Eighth to the Eleventh/Seventeenth Centuries”, *Islamic Law and Society* 1/2, pp. 141–187.
- Ahmad, Muhammad Mushtaq. (2008): “The Notions of *Dār al-Harb* and *Dār al-Islām* in Islamic Jurisprudence with Special Reference to the Ḥanafī School”, *Islamic Studies* 47/1, pp. 5–37.
- Albrecht, Sarah. (2018): *Dār al-Islām Revisited. Territoriality in Contemporary Islamic Legal Discourse on Muslims in the West*, Brill, Leiden–Boston.
- Atar, Fahrettin. (1995): Fetva. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 12*, pp. 47–49.
- Crone, Patricia. (1994): “The First-Century Concept of “Hiğra” “, *Arabica* 41/3, pp. 352–387.
- Haddad, Muhammad O. (2013): Muḥammad Rashīd Riḍā (d. 1935). *Islamic Legal Thought. A Compendium of Muslim Jurists*, ed. O. Arabi, D. S. Powers, S. A. Spector, Brill, Leiden-Boston.
- Karčić, Fikret i Jahić, Mustafa. (1991): Jedna važna fetva o pitanju iseljavanja bosanskih muslimana u vrijeme austrougarske uprave, *Прилози за оријенталну филологију* 25/27, pp. 41–48.
- Kızılkaya, Necmettin; Yılmaz, Osman. (2013): Venşerisî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi- Cilt 43*, pp. 47–49.
- Maíllo Salgado, Felipe. (1988): Acerca del uso, significado y referente del término “mudéjar”. Contribución al estudio del medievo español y al de su léxico, *Actas del IV congreso internacional encuentro de las tres culturas, Toledo 30 septiembre–2 octubre 1985*, ed. Carlos Carrete Parrondo, Ayuntamiento de Toledo – Universidad de Tel-Aviv, Toledo, pp. 103–112.
- Miller, Kathryn. (2000): Muslim Minorities and the Obligation to Emigrate to Islamic Territory: Two *Fatwās* from Fifteenth-Century Granada, *Islamic Law and Society* 7/2, pp. 256–288.
- Özel, Ahmet. (1993): Dârülişlâm, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt 8*, pp. 541–543.
- Özel, Ahmet. (2020): Muhammed İliş, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt 30*, pp. 540–541.

- Šabanović, Hazim. (1982): *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*, Svjetlost, Sarajevo.
- Verskin, Alan. (2015): *Islamic Law and the Crisis of the Reconquista. The Debate on the Status of Muslim Communities in Christendom*, Brill, Leiden–Boston.

THE ATTITUDES OF THE ULEMA TOWARDS THE QUESTION OF THE HIJRET AFTER THE CHRISTIAN CONQUESTS IN ANDALUSIA AND BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE MIRROR OF FATWAS

Summary: This study delves into the judgments of two prominent muftis, Aḥmad bin Yaḥyā al-Wanšarīsī (1430–1508) and Muhammad Rašīd Riḍā (1865–1935), to understand their perspectives on the question of hijra and other interrelated issues. By examining their fatwās and those of other relevant faqīhs, we uncover the legal traditions and historical circumstances that shaped their interpretations of fiqh sources. Despite reaching nearly opposite conclusions, both muftis were connected by their dynamic approach to interpreting Islamic law in response to changing historical conditions.

Key words: fatwa, mufti, hijra, Land of Islam, Andalusia, Bosnia and Herzegovina

LAS ACTITUDES DE LOS ULEMA ANTE LA CUESTIÓN DE LA HÉGIRA TRAS LAS CONQUISTAS CRISTIANAS EN ANDALUCÍA Y BOSNIA Y HERZEGOVINA EN EL ESPEJO DE LAS FATWAS

Resumen: Este estudio trata sobre el juicio de dos prominentes muftis, Aḥmad bin Yaḥyā al-Wanšarīsī (1430–1508) y Muhammad Rašīd Riḍā (1865–1935), para comprender sus puntos de vista sobre la Hégira y otros temas. Al examinar sus fatwas y las fatwas de otros faqihs relevantes, descubrimos las tradiciones legales y las circunstancias históricas que dieron forma a sus interpretaciones de las fuentes del fiqh. A pesar de las conclusiones casi opuestas, ambos muftis estaban vinculados por su enfoque dinámico para interpretar la ley islámica en respuesta a las condiciones históricas cambiantes.

Palabras clave: fatwa, mufti, Hégira, Tierra del Islam, Andalucía, Bosnia y Herzegovina

José Girón Garrote

Catedrático jubilado de la Universidad de Oviedo

Correspondiente de la Real Academia de la Historia de España

ESPAÑA Y CATALUÑA. TRES SIGLOS DE DESENCUENTROS Y SIETE AÑOS DE INTENTOS DE RUPTURA

Resumen: Se resumen tres siglos de desencuentros entre España y Cataluña desde 1715 hasta la actualidad. En 1979 Cataluña obtiene un Estatuto de Autonomía y desde entonces gobierna CiU (1980-2023), el PSOE (2003-2010), vuelve CiU al poder en 2010 e inicia una deriva independentista. El 1 de octubre de 2017 se celebra un referéndum, el gobierno de España lo declara ilegal, sin embargo, se proclama la independencia de la República de Cataluña. Madrid suspende la autonomía durante dos meses. En las dos últimas elecciones han vuelto a ganar los partidos independentistas y actualmente gobierna ERC, si bien, desde 2022, los dos principales partidos catalanes se encuentran divididos sobre el procedimiento para alcanzar la independencia.

Palabras clave: España, Cataluña, independentismo, referéndum

Introducción

Desde hace dos décadas, España atraviesa un complejo problema político y social. Las regiones del País Vasco y Cataluña aspiran a la independencia de España. En el País Vasco, el grupo terrorista ETA empleó la lucha armada para lograr su objetivo, asesinando a 830 personas (1968–2010) y fracasando en su empeño. En Cataluña, los partidos independentistas abanderan la vía política, social y cultural para intentar la ruptura con España. Para

contextualizar nuestra historia, debemos remontarnos a tres siglos atrás. Desde 1714 y hasta 1975 en Cataluña sucedieron una serie de acontecimientos que marcaron profundamente el sentimiento de una parte importante de su población. Serían necesarias varias páginas para adentrarnos en ellas, pero por razones de espacio, haremos un breve resumen referidos a trece temas que son imprescindibles para entender la situación actual.

Datos básicos: Cataluña tiene 32.106 km², con una población de 7.783.302 habitantes (2022), y la capital Barcelona cuenta con 1.636.193 habitantes. PIB per cápita, 27.812 € (2020).

La guerra civil de 1700 a 1714. El rey de España Carlos II de Austria-Habsburgo, muere sin descendencia, en 1700. Dos son los aspirantes a sucederle. El francés Felipe de Borbón y el austriaco Carlos de Habsburgo. Se desencadena una guerra internacional entre Francia y el Sacro Imperio Romano Germánico. En España, la guerra se transforma en guerra civil entre Castilla que apoya a Francia y Aragón a Austria. Durante 14 años los ejércitos se matan en los campos de Europa y de España. Termina con el Tratado de Utrecht (1714) que supone el fin de la hegemonía española en Europa, mientras Gran Bretaña obtiene Gibraltar. El archiduque Carlos cede sus derechos y Felipe V se convierte en rey de España. Se inaugura la casa francesa de los Borbones que continúa reinando en la actualidad.

Sin embargo, Cataluña sigue resistiendo y Barcelona fue sitiada durante once meses por un ejército francés de 40.000 hombres. Tras dos meses bombardeada por 140 cañones, el 11 de septiembre de 1714, la ciudad capitula. La represión es feroz. Se produce el primer exilio masivo de la historia de España: 30.000 catalanes abandonan España camino de Italia y Austria. Se confiscan todas las propiedades de las personas que habían apoyado a Carlos. Felipe V elimina todas las instituciones y leyes propias de la corona de Aragón, estableciendo un estado absolutista y fuertemente centralizado a imagen de Francia¹.

Los Decretos de Nueva Planta para Cataluña (9 de octubre de 1715) establecen la abolición y derogación de “todos los fueros, privilegios, prácticas y costumbres”. Se suprimen las Cortes y el Consejo del Ciento, el idioma oficial deja de ser el catalán y se establece la obligación de hablar el castellano. Aquí se inicia el primer desencuentro entre Cataluña y España. Precisamente

¹ Navarra y el País Vasco continuaron con sus instituciones y fueros, gracias a que habían apoyado la causa francesa de Felipe de Borbón durante la guerra.

el 11 de septiembre es la fiesta nacional de Cataluña desde 1980, aunque la primera manifestación de la *Diada* arrancó en 1886. Durante la dictadura de Primo de Rivera y de Francisco Franco la celebración del 11 de septiembre estuvo prohibida.

Bombardeo de Barcelona de 1842. El gobierno de Madrid iba a firmar un acuerdo comercial con Gran Bretaña de tipo librecambista por el cual se rebajaban los aranceles para la entrada de productos textiles ingleses en España, con el consecuente perjuicio económico para la industria textil catalana. El 13 de noviembre de 1842 estalla en Barcelona una insurrección popular. El 3 de diciembre, el general Espartero ordena bombardear la ciudad: el Ayuntamiento y 462 casas fueron destruidas. La represión fue muy dura: fueron detenidas varios cientos de personas y 100 fueron fusiladas.

Una esperanza frustrada. El general Juan Prim y Prats, catalán nacido en Reus, fue presidente del Partido Progresista de España y el cerebro de la revolución de septiembre de 1868, que envió al exilio a Isabel II. Nombrado jefe de Gobierno, entregó la corona de España al liberal italiano Amadeo de Saboya. El 30 de diciembre de 1870, fue asesinado por orden del general Francisco Serrano. Prim representaba los intereses de la burguesía industrial y comercial española y catalana, mientras Serrano servía a los intereses de los cerealistas castellanos y la oligarquía terrateniente andaluza. El rey Amadeo I y su jefe de Gobierno Prim hubieran cambiado la historia de España en sentido moderno y europeo, potenciando la burguesía comercial e industrial, pero la oligarquía, la iglesia y una parte del ejército lo impidieron: el catalán Prim fue asesinado y Amadeo I abdicó tres años después.

La industrialización en Cataluña. Gracias al desarrollo de la industria textil, Cataluña vivió, desde la mitad del siglo XIX, una importante industrialización. Ello fue debido a la existencia de una burguesía moderna y con sentido capitalista que reinvierte sus ganancias en mejorar el sistema productivo mediante los avances tecnológicos. La capacidad de iniciativa, el amor al trabajo, el ahorro, la experiencia mercantil, fueron los motores de la expansión industrial catalana. La primera línea férrea que se inaugura en España fue Barcelona a Mataró, en 1848, para trasladar mercancías y viajeros entre ambas ciudades. La principal empresa constructora de maquinaria pesada es La Maquinista Terrestre y Marítima, fundada en Barcelona en 1855, especializada en fabricar trenes y barcos. La primera empresa de producción y distribución de fluido eléctrico a los ciudadanos se crea en Barcelona, en 1881.

Mientras tanto, Castilla seguía vinculada al trigo, a la lana de sus ovejas, y los hidalgos no producían pues el trabajo era considerado una deshonra. Andalucía, continuaba en manos de la oligarquía latifundista, la nobleza de sangre, incapaz de trabajar por el mismo motivo, que poseía cientos de miles de hectáreas improductivas, mientras existían dos millones de jornaleros sin tierras y pasando hambre. Precisamente esa es la explicación de que, desde finales del siglo XIX, decenas de miles de jornaleros andaluces emigren a Cataluña en busca de pan, convirtiéndose en obreros industriales.

La Renaixença. En la segunda mitad del siglo XIX tiene lugar en Cataluña un importante movimiento cultural conocido como la *Renaixença* (Renacimiento). Se manifiesta en la poesía, la literatura, la historia, la pintura y la prensa. 1859 es la fecha de su inicio. Entre 1880 y 1892 se crean los símbolos del catalanismo: la bandera (1880)²; el himno (Els Segadors, Los Segadores, 1882); el Día de la Patria (la Diada, 11 de septiembre, 1886); los dos patronos (Virgen de Montserrat, 1881 y Sant Jordi, 1885); y la danza nacional (la sardana, 1892).

La Lliga Regionalista de Cataluña. Un grupo de políticos, representantes de la burguesía catalana, fundan un partido para defender los intereses económicos, políticos, sociales y culturales de Cataluña. Así nace la Lliga Regionalista de Cataluña, el 25 de abril de 1901. De ideología conservadora, pero de estructura moderna y europea. Nada que ver con el Partido Conservador de España, oligárquico y caciquil. En las elecciones generales del 21 de abril de 1907, la victoria de la Liga fue aplastante. De los 44 diputados que los distritos catalanes tenían en el Congreso de Madrid, obtienen 41, con el 68% de los votos. Hasta 1931, la Lliga fue el partido hegemónico en Cataluña.

La Semana Trágica. En el verano de 1909, el gobierno de España ordena la movilización de reservistas (casados y con hijos) para ir a luchar a la guerra de Marruecos. Curiosamente la orden sólo afecta a Cataluña y Madrid. El rechazo en Cataluña fue muy fuerte. El 26 de julio comienza la huelga general en Barcelona. El gobierno decreta el estado de guerra. Una manifestación pacífica encabezada por mujeres y niños es disuelta a tiros por la policía. Se inicia la insurrección armada. Durante una semana los obreros son dueños de la ciudad. La llegada de 10.000 soldados del ejército sofoca

2 La bandera de Cataluña (cuatro barras rojas sobre campo de oro) se remonta a Ramón Berenguer IV, conde de Barcelona (1114-1162). La bandera catalana es 600 años más antigua que la de España, creada en 1785.

la rebelión. Balance: 78 muertos (75 civiles y 3 militares) y 500 heridos. El gobierno del conservador Maura lleva a cabo una dura represión: miles de detenidos, 2.000 procesados, 5 condenados a muerte y ejecutados. El maestro Francisco Ferrer Guardia, que ni siquiera estaba en Cataluña durante los acontecimientos, fue fusilado el 13 de octubre. En el juicio las pruebas fueron falsificadas para poder condenarle pues era inocente, como demostró Melquíades Álvarez.

La Mancomunidad. Fue impulsada por la Lliga Regionalista. Se trataba de reunir a las cuatro Diputaciones catalanas en un único ente regional. Estaba compuesto por una Asamblea de 96 diputados, con un Presidente y un Consejo Permanente de ocho miembros. Entra en vigor el 6 de abril de 1914 y fue elegido presidente Prat de la Riba. Aunque sólo tenía un carácter administrativo, constituía el primer reconocimiento de la personalidad de Cataluña. El Estado no cedió ninguna competencia. A pesar de ello, el éxito fue indudable en obras públicas, fundando escuelas técnicas, y creando una red de bibliotecas por toda la región para fomentar la lectura en una nación de analfabetos. No olvidemos que, en 1900, en España existía un 70% de analfabetos. El dictador Miguel Primo de Rivera suprimió la Mancomunidad en 1925.

La Asamblea de Parlamentarios. Se convoca una Asamblea de Parlamentarios en Barcelona para plantear una reforma del sistema político y solicitar la autonomía regional. El 19 de julio de 1917 se reúnen en Barcelona 68 diputados de cinco partidos (Lliga, Liberal, Reformista, Unión Republicana y PSOE). Se acuerda exigir la convocatoria de Cortes Constituyentes por parte de un nuevo gobierno provisional, presidido por el reformista Melquíades Álvarez. La respuesta gubernamental fue ordenar la detención de los diputados. Pero la policía no lo consiguió y los parlamentarios se disolvieron entre aclamaciones de la multitud.

El primer Estatuto de Autonomía. Mientras en España se proclama la II República el 14 de abril de 1931, en Barcelona, el líder de Esquerra Republicana de Cataluña (partido fundado en marzo de 1931), Francés Maciá, declara la República Catalana “como Estado integrante de la Federación Ibérica”. Tras pactar con Madrid retira la propuesta a cambio de un poder regional que adoptaba el nombre histórico de *Generalitat*. El 20 de junio se presenta el proyecto de Estatuto de Autonomía, sometido a referéndum el 2 de agosto. Con una participación del 75% del censo, logra el 99% de los votos positivos. Se trataba de un modelo federal. Las Cortes españolas modificaron sustancialmente el proyecto. No obstante, se creaba un parlamento,

con un presidente, un gobierno propio, y con competencias en enseñanza, obras públicas, orden público y justicia. Se aprueba en septiembre de 1932. Las primeras elecciones al Parlamento, integrado por 85 diputados, tienen lugar el 20 de noviembre de 1932. Resultados: Esquerra: 224.800 votos (47%) y 67 diputados; Lliga: 138.500 votos (29%) y 17 diputados. Francesc Maciá es elegido primer Presidente de la *Generalitat* de Cataluña, muere en diciembre de 1933 y le sustituye el presidente del Parlamento, Lluís Companys.

Proclamación del Estado Catalán. El 5 de octubre de 1934 se inicia en España una revolución. En Cataluña, al día siguiente, a las 8 de la tarde, Lluís Companys proclama “el Estado Catalán de la República Federal Española”. El general Batet declara el estado de guerra. Se inician los combates en las calles. Diez horas después, a las 6 de mañana del día 7, el gobierno de la *Generalitat* se rinde. Murieron 46 personas (38 civiles y 8 militares), fueron detenidas 3.000 personas, el presidente Companys y todo su gobierno fue condenado a 30 años de prisión por rebelión militar. La autonomía catalana fue suspendida. Companys fue candidato por el *Front d'Esquerres* en las elecciones del 16 de febrero de 1936 y elegido diputado con el 59% de los votos. Tras el triunfo del Frente Popular en España, se restablece la Autonomía de Cataluña, Companys sale de la cárcel y se reincorpora a la presidencia de la *Generalitat* que ocupa hasta el final de la guerra civil.

Tercer bombardeo de Barcelona. Durante la guerra civil, Cataluña permanece fiel a la legítima República española y en contra de la sublevación fascista del general Franco. La ciudad de Barcelona fue bombardeada desde el aire repetidas veces en 1937 y 1938, siempre por aviones militares italianos al servicio de Franco. Durante el mes de enero de 1938, la ciudad sufre nueve terribles ataques. Del 16 al 18 de marzo de 1938, los italianos efectúan trece ataques espaciados cada tres horas. Afectan al área central de la ciudad. La cifra oficial fue de 872 muertos (de ellos 118 niños), y 1.500 heridos.

La represión durante la dictadura de Francisco Franco. En plena guerra civil, el 5 de abril de 1938, Franco deroga el Estatuto de Autonomía de Cataluña. Terminada la guerra, en 1940, había en las cárceles de Cataluña, 27.779 personas. Desde 1939 hasta 1953, la represión afecta a 78.000 personas, de las cuales el 40% fueron absueltas por los Tribunales militares, el resto sufrieron penas de cárcel entre 1 y 30 años, y 4.411 fueron condenadas a muerte, de las cuales 3.385 fueron ejecutadas. Entre ellas, el Presidente de la *Generalitat*. Tras un juicio militar, Companys fue condenado a muerte y fusilado el 15 de octubre de 1940.

La Transición democrática y el segundo Estatuto de Autonomía

Durante los últimos años del franquismo, Cataluña fue pionera en la formación de organismos unitarios democráticos. Desde 1971 existe la Asamblea de Cataluña que solicita “Libertad, amnistía y estatuto de autonomía”, integrada por socialistas, comunistas y republicanos. El centro-derecha se funda en 1974: Convergencia Democrática de Cataluña y Unión Democrática de Cataluña.

El 11 de septiembre de 1976, tiene lugar una manifestación de 50.000 catalanes reivindicando “estatuto de autonomía”, convocada por el Consejo de Fuerzas Políticas de Cataluña y la Asamblea de Cataluña, dos organismos unitarios antifranquistas.

En las primeras elecciones generales del 15 de junio de 1977, el *Pacte Democràtic per Catalunya*, presidido por Jordi Pujol obtiene 514.000 votos y 11 diputados. Aunque ERC no estaba legalizada, se presenta como *Esquerra de Catalunya*, logrando 144.000 votos y 1 diputado.

El 11 de septiembre de 1977, en Barcelona, una manifestación de 1 millón de personas solicita el autogobierno. Tras el imponente éxito, a finales del mismo mes el presidente de Gobierno Adolfo Suárez, reinstaura la *Generalitat* y un mes después regresa Josep Tarradellas (ERC), presidente de la *Generalitat* en el exilio desde 1954. Se redacta el Estatuto de Autonomía y el 25 de octubre de 1979 se celebra un referéndum en Cataluña. Con una participación del 57%, el Estatuto es ratificado con el 88% de los votos. Cataluña se define como una “nacionalidad”, aunque con competencias muy limitadas.

Notas sobre la evolución política desde 1978 hasta 2016

Convergencia y Unión (CiU) nace en septiembre de 1978 y se disuelve en junio de 2015. CiU gobierna ininterrumpidamente desde 1980 a 2003, bajo la presidencia de Jordi Pujol, con tres mayorías absolutas (1984, 1988 y 1992). Apoya a UCD en 1980, al PSOE en 1993 y al PP en 1996, dando estabilidad a los gobiernos de Madrid y, a cambio, logrando siempre contrapartidas económicas para Cataluña. Desde su inicio, CiU fue el partido de la alta y media burguesía urbana, y tuvo un carácter transversal que lo convirtió en hegemónico durante 23 años.

En las elecciones de 2003, el Partido Socialista de Cataluña (PSC) logra un pacto con ERC e Iniciativa por Cataluña (IU), y el socialista Pascual Maragall fue elegido Presidente. Renueva en 2006 hasta 2010, con José Montilla.

En las elecciones de 2010, CiU consigue la mayoría y vuelve al gobierno, ahora con Artur Mas como presidente, designado por Pujol como su sucesor. Desde ese momento, CiU comienza una deriva hacia posiciones independentistas, abandonando sus iniciales ideas autonomistas, lo que provoca la negativa de UDC de Durán y Lleida, y la ruptura de la coalición en 2015, tras 37 años de existencia. Convergencia Democrática de Cataluña se refunda en julio de 2016 como Partido Demócrata Europeo Catalán (PDeCAT). Su ideología: demócrata, catalanista, independentista, europeísta, humanista y republicano.

Algunos datos sobre las elecciones al Parlamento de Cataluña. En 1980: CiU, 27,7% (43 diputados); PSC, 22,3% (33); PSUC, 18,7% (25); UCD, 10,5% (18); y ERC, 8,9% (14). En 1984: CiU logra 1.346.729 votos (46,80%) y en 2010: 1.198.010 (38,47%).

El 30 de septiembre de 2005, el Parlamento de Cataluña aprueba la reforma del Estatuto de Autonomía de 1979. Todos los partidos lo apoyan, excepto el PP. En noviembre, las Cortes españolas debaten e introducen numerosos cambios por lo que ERC, que era socio de gobierno del PSC, se retira. El nuevo Estatuto fue sometido a referéndum el 18 de junio de 2006, siendo aprobado por el 74% de los votantes, con una participación del 49%. Al mes siguiente, el PP presenta un recurso de inconstitucionalidad ante el Tribunal Constitucional por considerar que Cataluña no es una nación, entre otros motivos.

El 5 de noviembre 2006 se celebran elecciones autonómicas. El resultado es similar al de 2003. CIU fue el más votado (48 escaños), pero PSC (37), ERC (21) y ICV (12) podían reeditar el tripartito bajo la presidencia del socialista José Montilla y Carod-Rovira, de ERC, como vicepresidente.

Cuatro años tarda el Tribunal Constitucional en dictar sentencia (28 de junio de 2010), anula 14 artículos y declara que Cataluña no es una nación. El 10 de julio tiene lugar una manifestación de 1,1 millón de personas en Barcelona, con el lema “Somos una nación”, para mostrar su rechazo al dictamen del Tribunal Constitucional. Numerosas banderas y carteles solicitaban la independencia de Cataluña. Había sido convocada por el Gobierno de la *Generalitat*, por todos los partidos políticos (excepto PP y Ciudadanos),

presidida por José Montilla acompañado por los expresidentes Jordi Pujol y Pascual Maragall, y organizada por Òmnium Cultural.

El 27 de septiembre de 2015, nuevas elecciones autonómicas al Parlamento de Cataluña. El presidente Artur Mas plantea las elecciones como un plebiscito sobre la independencia de Cataluña. Se forma una coalición electoral entre CiU y ERC, llamada Juntos por el Sí (*Junts pel Sí*), mientras que para el resto de partidos era, simplemente, una consulta autonómica. Por su parte, la Candidatura de Unidad Popular (CUP), también soberanista, se presenta con lista propia. Censo electoral: 5.314.913; votantes: 4.115.807 (77,44%); abstenciones: 1.199.106 (22,56%); blancos y nulos: 37.873. Los resultados fueron:

La tabla núm. 1. Elecciones al Parlamento de Cataluña. 27 septiembre 2015

PARTIDOS Y COALICIONES	VOTOS	%	DIPUTADOS
CiU+ERC	1.620.973	39,5	62
Cs	734.910	17,9	25
PSC	522.209	12,7	16
COMÚ	366.494	8,9	11
PP	348.444	8,5	11
CUP	336.375	8,2	10

Fuente: *Generalitat de Catalunya*. 28 de septiembre de 2015.

Las dos candidaturas soberanistas se quedan con el 47,7%, mientras que los no rupturistas alcanzan el 48,0%. Sin embargo, su victoria fue inapelable. Los tres partidos independentistas juntos suman 72 diputados, la mayoría absoluta en el Parlamento de 135 diputados. Un titular de la prensa de Madrid fue preciso: “Los independentistas ganan las elecciones y pierden su plebiscito” (*El País*, 28/09/2015). En el campo españolista, la victoria de Ciudadanos fue contundente, frente a la derrota de los socialistas y populares.

La formación de gobierno resulta complicada, pues *Junts pel Sí* planteaba una declaración de independencia a los 18 meses, mientras que la CUP la quería de forma inmediata. Se forma un gobierno de coalición Convergencia y ERC, en enero de 2016, presidido por Carles Puigdemont (PDeCat), con Oriol Junqueras (ERC), como vicepresidente, 7 PDeCat, 4 ERC y dos independientes.

Notas sobre la crisis de agosto-septiembre-octubre de 2017

El Gobierno de la *Generalitat* anuncia la convocatoria de un referéndum para el 1 de octubre de 2017. Desde el primer momento el Gobierno de España, presidido por el conservador Mariano Rajoy, declara que era ilegal y que contempla todas las vías legales para impedirlo, sin descartar la aplicación del artículo 155 de la Constitución (*El Mundo*, 28/07/2017).

Por su parte, el líder de la oposición, el socialista Pedro Sánchez, declara que España es una “nación de naciones” frente “al centralismo que representa el pasado” y critica “el inmovilismo” de Rajoy (*El Mundo*, 15/07/2017). Durante agosto y septiembre el PSOE se enzarza en una pelea dialéctica con el Gobierno del PP, que en ocasiones alcanza el sainete.

En pleno debate sobre el tema del referéndum, el 17 de agosto, un atentado terrorista del islamismo yihadista causa en Barcelona 16 víctimas mortales y 131 heridos, reivindicado por el DAESH. El imán de Ripoll fue el cerebro de la operación terrorista. Dos meses antes, la CIA alertó de la posibilidad del atentado en Barcelona, pero la Generalidad no le concedió importancia (*El Mundo*, 20/08 y 1/09/2017). Nueve días después, medio millón de personas se manifiestan en Barcelona contra el terrorismo, presidido por el Rey, Rajoy y Puigdemont (*La Vanguardia*, 26/08/2017).

El Parlamento de Cataluña aprobó el 6 de septiembre, por 72 votos a favor y 11 abstenciones, la Ley del Referéndum de Autodeterminación vinculante sobre la independencia de Cataluña. Los 52 diputados del PP, Ciudadanos y PSOE se retiraron del Parlamento para no votar (*ABC*, 07/09/2017). Al día siguiente, el Tribunal Constitucional suspendió la ley de referéndum catalana y advirtió a los 948 alcaldes que no podían participar en la organización del mismo (*ABC*, 08/09/2017).

En la Diada del 11 de septiembre de 2017, un millón de personas se manifiestan pacíficamente y sin ningún incidente por las calles de Barcelona para defender el referéndum convocado por el *Govern* de Puigdemont para el 1-O, aunque éste haya sido suspendido por el Tribunal Constitucional. Con el tema “Votaremos, quieran o no quieran” y con miles de banderas de la estelada, la manifestación se inició con un minuto de silencio en memoria de las víctimas de los atentados yihadistas y después el Orfeó Catalá interpretó el himno catalán *Els Segadors* (*La Vanguardia*, 12/09/2017). El diario hace notar que los asistentes a la Diada fueron menos que en años anteriores, en 2012: 1,5 millones; 2013: 1,6; 2014: 1,8.

En septiembre, el Gobierno presenta en el Parlamento una proposición no de ley para que el Parlamento respalde al Gobierno “en la defensa de la legalidad democrática en Cataluña”. Fue rechazada por 166 votos a 158, el PSOE votó en contra. El mismo día, la portavoz socialista expuso al portavoz del PP que a pesar de la votación en el Parlamento “en nada empaña el respaldo total del PSOE al Gobierno” (*El Mundo*, 19/09/2017). En opinión del autor, demuestra la paranoia del señor Sánchez y la servidumbre de sus dirigentes.

Según se acerca la fecha del 1-O, el Gobierno trata de impedir el referéndum empleando diversos métodos. El Tribunal Constitucional impone una multa de 12.000€ al día a los miembros de la Sindicatura Electoral de Cataluña, ocasionando la dimisión de todos sus miembros. La policía gubernativa rebusca por infinidad de lugares las urnas para requisarlas e impedir que fueran utilizadas. El Gobierno de Madrid envía a 12.500 Policías Nacionales y Guardias Civiles para impedir la votación.

El día 1 de octubre, todas las televisiones europeas y americanas ofrecen las imágenes de un país tercermundista: la policía rompiendo los cristales para entrar en los colegios, retirando las urnas de las mesas electores y pegando de forma contundente a los ciudadanos que pacíficamente trataban de votar en los colegios electorales. A pesar de que en más de 200 mesas electorales no se pudo celebrar la elección (de las 2.315 existentes), los resultados ofrecidos por el *Govern* fueron: Censo electoral: 5.343.358 electores; 2.262.424 votantes y una participación del 42%; SÍ: 90% (2.020.144 votos); NO: 7% (176.666 votos); 2% de nulos y blancos (*El País*, 02/10/2015).

Parece obvio que dadas las nulas condiciones democráticas, los resultados no pueden darse por válidos. Sin embargo, el Gobierno de la *Generalitat* los considera legítimos y, por su parte, el Gobierno de España declara que no había habido ningún referéndum en Cataluña. El choque de trenes era inevitable. Únicamente mediante el diálogo entre las dos partes se podía resolver el grave problema institucional. Numerosos intelectuales y políticos internacionales solicitan diálogo (70 académicos de Estados Unidos encabezados por Noam Chomsky, el vicescanciller y ministro de Asuntos Exteriores alemán Sigmar Gabriel, el primer ministro de Eslovenia Miro Cerar, el abad de Montserrat monseñor Soler, y otros muchos). Pero Rajoy se niega a dialogar y amenaza con aplicar el artículo 155 de la Constitución.

El 8 de octubre tuvo lugar en Barcelona una manifestación de un millón de personas de la llamada “mayoría silenciosa” contra el independentismo. Con el eslogan “¡Basta! Recuperemos el *seny* (sensatez)”, una marcha histórica

para pedir “unidad, pluralidad y democracia constitucional”, y denunciando la “fractura social” ocasionada por el *Govern* de Puigdemont. Fue convocada por la Societat Civil Catalana y apoyada por los partidos PP y Ciudadanos, mientras el PSC no se sumó aunque animó a sus militantes a acudir (*El Mundo*, 06 y 09/10/2017). Como siempre la ambivalencia socialista.

A pesar del inevitable choque, a las 15:30 del día 27 de octubre, el *Parlament* de Cataluña declara la independencia de la República de Cataluña. Cuarenta minutos después, a las 16:10, el Senado de España aplica el artículo 155 por el cual destituye al Gobierno de Cataluña y Madrid asume directamente las competencias de la *Generalitat*. Es la primera vez que se utiliza, en 38 años, en España.

Es importante reseñar una cuestión, a nuestro juicio, fundamental. Durante toda la grave crisis la inmensa mayoría de políticos, comentaristas españoles y la prensa y televisión de Madrid³ se dedicaron a echar leña al fuego en lugar de tratar de apagarlo⁴.

Tras la aplicación del 155 y su destitución, al día siguiente Puigdemont y cuatro consejeros de su Gobierno viajaron a Bruselas. Para los constitucionalistas están “fugados”, para los independentistas en el “exilio”. En marzo de 2018 fueron procesados por los delitos de rebelión y malversación, junto con otros 12 miembros del *Govern* y dirigentes. En las elecciones al Parlamento europeo de mayo de 2019, Puigdemont fue elegido eurodiputado por España con 1.018.435 votos. Por su parte, el vicepresidente Oriol Junqueras con otros 7 miembros del *Govern* fueron encarcelados el 2 de noviembre de 2017.

Entre febrero y junio de 2019 tuvo lugar el juicio a los dirigentes políticos catalanes por los delitos de sedición, malversación de caudales públicos y desobediencia. En octubre fueron condenados a penas entre 9 y 13 años de prisión e inhabilitación para ejercer cargos públicos. La reacción de los independentistas fue provocar desordenes públicos durante cinco días en protesta por la sentencia, con un balance de 579 civiles y 288 policías heridos y 194 detenidos.

3 Los diarios *ABC*, *El País*, *El Mundo*, *El Español* digital, y las cadenas de televisión estatales 1, 2, 3, 4 y 5. Lo grave del tema fue la campaña de desinformación, manipulación y tergiversación de los citados medios. En contraste, hay que citar la templanza del diario *La Vanguardia* de Barcelona y el canal 6 de la televisión estatal.

4 Alfonso Guerra (PSOE), exvicepresidente del Gobierno: “En Cataluña hay un golpe de Estado”. El vicesecretario de comunicación del PP, Pablo Casado, futuro presidente del PP (2018-22), llegó a afirmar: “Puigmedont puede acabar como Companys”. Dos ejemplos entre cientos.

Los últimos tres años

Es importante reseñar que el socialista Pedro Sánchez forma su segundo gobierno el 12 de enero de 2020, constituido por una coalición del PSOE-Podemos-IU-PCE (120+35 diputados), con 22 ministros (16 PSOE, 5 Podemos y 1 PCE). Con el apoyo parlamentario de los partidos catalanes (JxCat, 8 y ERC, 13) y los vascos (PNV, 6 y Bildu, 5), los cuatro independentistas. Además del BNG (1), Compromís (1), Nueva Canarias (1), Teruel existe (1), CUP (2) y Más País (2).

En septiembre de 2020 el Tribunal Supremo inhabilitó al presidente Joaquim Torra por delito de desobediencia al haberse negado a retirar los lazos amarillos en apoyo de los presos independentista de los edificios oficiales. Desde entonces ejerce en funciones el vicepresidente Pere Aragonés. Las elecciones estaban previstas para febrero de 2021, pero debido a la tercera ola del COVID-19 y los estragos que estaba causando en España y Europa, el *Govern* propone retrasar su celebración tres meses, hasta mayo. Sin embargo, el PSOE se opone pues las encuestas le eran favorables, y logra que el TSJC obligue a celebrarlas el 14 de febrero en plena pandemia. En Galicia y País Vasco tuvieron lugar en junio. Los sondeos auguraban una abstención récord que se confirmó. De los convocados para formar las mesas electorales, 24.000, el 30%, presentaron alegaciones para no participar, una cifra inédita. El miedo al contagio del COVID era algo lógico (*Euronews*, 11/02/2021).

La tabla núm. 2. Elecciones al Parlamento de Cataluña. 14 de febrero de 2021

PARTIDOS Y COALICIONES	VOTOS	%	DIPUTADOS
PSC	654.766	23,0	33
ERC	605.581	21,3	33
JUNTS	570.539	20,0	32
VOX	218.121	7,6	11
EN COMÚ	195.345	6,8	8
CUP	189.924	6,6	9
Cs	158.606	5,5	6
PP	109.453	3,8	3

Fuente: *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*. 3 marzo 2021.

Electores: 5.624.067; votantes: 2.884.845 (51,29%); abstenciones: 2.739.222 (48,71%). Blancos y nulos: 65.517. El cansancio del electorado tras cinco años de gran tensión política y el grave tema de la pandemia del COVID se ve reflejado en las urnas. Una importante disminución de los votantes, del 77% al 51%, y por tanto, un aumento de la abstención del 22% al 48%. Sin embargo, los partidos independentistas (ERC+Junts+CUP) reforzaron su mayoría absoluta con 74 diputados y el 50,8% de los votos sumados a los logrados por PDECat (77.229, 2,7%). El PSC ganó las elecciones pero no tenía capacidad para formar gobierno. Entre los partidos constitucionalistas, VOX logró una gran victoria con 11 diputados, mientras Ciudadanos se hundió (de 36 en 2017 a 6) y el PP cosechó su peor resultado histórico en Cataluña que los sitúa en la irrelevancia. *La Vanguardia* acierta en su título: “Illa gana y el independentismo amplía su mayoría en el Parlament” (15/02/2021). Con los votos de los tres partidos independentistas, Pere Aragonès es elegido Presidente y forma un gobierno de coalición entre ERC y Junts.

El 21 de junio de 2021 Sánchez concede el indulto a los 9 condenados por el 1-0, pero continúa la inhabilitación para cargo público hasta 2031.

El 11 de septiembre de 2022 se culmina la división del independentismo catalán. La ANC y ERC convocan manifestaciones y actos por separado. La manifestación de la ANC, apoyada por Junts, se queda en 150.000 personas, la cifra más baja en diez años (*El Mundo*, 11/09/2022).

La diferencia de opinión sobre el *procés* se ahonda en el seno del independentismo. Mientras la ANC quiere la independencia para el 2023, Aragonés considera que antes del 2024 es imposible. Junts per Catalunya continúa con su discurso rupturista, mientras ERC desea negociar el tema en una mesa de diálogo con el Gobierno de Madrid (*El Mundo*, 13/09/2022).

Tras una consulta a sus militantes, Junts rompió el Gobierno de coalición de la *Generalitat* y sus 7 consejeros dimitieron. El 55% votaron NO a continuar en el *Govern*, opción defendida por Puigdemont (*La Vanguardia*, 08/10/2022).

En noviembre los militantes de ERC ratifican con el 87% de los votos la continuidad de la ejecutiva formada por Oriol Junqueras presidente, Marta Rovira secretaria general, Pere Aragonés coordinador nacional y Marta Vilalta secretaria general adjunta y portavoz. El equipo logra su cuarta designación desde 2011. Junqueras sigue al frente después de pasar tres años y medio en prisión, y Rovira lleva cuatro años y medio de “exilio” en Suiza. En 12 años el

éxito de ERC es indudable, preside la *Generalitat* y sus 13 diputados en Madrid tienen la llave de la gobernabilidad en España (*El Mundo*, 06/11/2022).

El Gobierno de Sánchez y ERC alcanzan un acuerdo para reformar el Código Penal y suprimir el delito de “sedición” y sustituirlo por el de “desórdenes públicos agravados”. ERC lo presenta como una gran victoria de su estrategia, mientras que JxCat considera que no resuelve el problema. Nuevo distanciamiento entre los partidos independentistas. Lo más significativo es que rebaja las penas de prisión de 15 a 5 años. Por su parte, Aragonès declara que “tras eliminar la sedición, ahora toca reformar la malversación”, y su gobierno “seguirá batallando para conseguir la amnistía” (*El Mundo*, 12, 13 y 14/11/2022).

Con la derogación de la sedición del Código Penal y la rebaja de penas por el delito de malversación, 28 procesados por el tema del 1-0 se beneficiarán de la reducción de las penas de inhabilitación para ejercer cargo público (*El Mundo*, 14/12/2022).

Finaliza el año 2022 con la declaración de Pere Aragonès de pedir al Gobierno de Sánchez un paso más, tras derogar el delito de sedición y modificar el de malversación, ahora toca “hacer posible la celebración de un referéndum de autodeterminación en Cataluña acordado con el Estado” y le recordó a Sánchez que necesita los votos de ERC para poder acabar la legislatura (*El Mundo*, 16/12/2022).

Se inicia el año 2023 con la solicitud del *Govern* de Cataluña al Gobierno de España de iniciar la mesa de diálogo para empezar a hablar del referéndum. Para el *Govern* la modificación del Código Penal no es suficiente y la siguiente reclamación es la amnistía para todos los procesados del 1-0 como paso previo a la independencia (*El Mundo*, 02/01/2023).

A finales de enero se celebra el 29 Congreso Nacional de ERC. Los delegados aprueban “la hoja de ruta” presentada en la ponencia “La vía democrática del referéndum”. En su disertación, Pere Aragonès reclamó al Gobierno de Madrid que la “ciudadanía decida pacífica, democrática y libremente sobre la independencia”, el conflicto soberanista persistirá “mientras Cataluña no pueda decidir su futuro”, y afirmó que “la negación del derecho a decidir su futuro es lo que hace que el conflicto político continúe”. Se desmarcó de la tesis defendida por JxCat, de la vía unilateral hacia la independencia. ERC propone un acuerdo con Madrid para celebrar un referéndum pactado vinculante que para ser válido participe un mínimo del 50% del censo y un 55% se declare a favor del SÍ a la independencia. Se inspiran en el modelo de

Montenegro, pasando por los referéndum de Quebec y Escocia (*El Mundo*, 28/01/2023).

El CEO (Centre d'Estudis de Opinió de la Generalitat) publica su informe de abril de 2023. El 50% de los catalanes rechaza la independencia, mientras el 43% está a favor. Sin embargo, el 77% de los catalanes se decanta por celebrar un referéndum. Entre los del primer grupo, el 59% está a favor del referéndum, y entre los simpatizantes del PSC, el 71% está de acuerdo con el “derecho a decidir” en un referéndum. Según la encuesta, el 74% prefiere la República como forma de gobierno, frente al 12% que defiende a la Monarquía (*Europa Press*, 05/04/2023).

Bibliografía

- Albareda Salvadó, Joaquim. (2010): *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*, Crítica, Barcelona.
- Artola, Miguel. (1974): *Partidos y programas políticos 1808-1936*. 2 tomos. Aguilar, Madrid.
- Avilés Farré, Juan. (1985): *La izquierda burguesa en la II República*. Espasa-Calpe, Madrid.
- Bahamonde, Ángel y Martínez, Jesús. (1994): *Historia de España. Siglo XIX*. Cátedra, Madrid.
- Balcells, Albert. (1974): *Cataluña contemporánea*, 2 tomos, Siglo XXI, Madrid.
- Balcells, Albert. (1991): *El nacionalismo catalán*, Historia 16, Madrid.
- Balcells, Albert. (2006): *Historia de Cataluña*, Esfera, Madrid.
- Barrull Pelegrí, Jaume. (1986): *Les comarques de Lleida durant la Segona República (1930-1936)*, L'Avenc, Barcelona.
- Barrull Pelegrí, Jaume. (2014): *Els escenaris del 6 d'octubre*, Pòrtic, Barcelona.
- Benet, Josep. (2005): *Lluís Companys, Presidente de Cataluña, fusilado*, Península, Barcelona.
- Cornellá i Roca, Pere. (1975): *Les eleccions de la Segona República a la ciutat de Girona (1931-1936)*, DCP, Girona.
- De la Granja, José Luis; Beramendi, Justo; y Anguera, Pere. (2001): *La España de los nacionalismos y las autonomías*, Síntesis, Madrid.
- Fernández Almagro, Melchor. (1968): *Historia política de la España contemporánea (1868-1902)*, 3 tomos, Alianza, Madrid.
- Fontana, Josep. (2007): *La época del liberalismo*, Crítica/Marcial Pons, Barcelona.
- Girón Garrote, José. (2001): "Estudio preliminar", en Melquiades Álvarez, *Antología de discursos*, Principado de Asturias, Oviedo.
- Gómez Tabanera, José Manuel. (1967): *Las raíces de España*, Instituto Español, Madrid.
- González Casanova, José. (1969): *Elecciones en Barcelona (1931-1936)*, Tecnos, Madrid.
- Ivern i Salvà, María. (1988): *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, Abadía de Montserrat, Barcelona.
- Jackson, Gabriel. (1967): *La República española y la guerra civil*, Grijalbo, México.

- Kamen, Henry. (2003): *Imperio. La forja de España como potencia mundial*, Aguilar, Madrid.
- Martínez Cuadrado, Miguel. (1969): *Elecciones y partidos políticos en España (1868-1931)*, 2 tomos, Taurus, Madrid.
- Mir Curcó, Conxita. (1980): *Elecciones legislativas en Lérida durante la Restauración y la II República: Geografía del voto*, Juan March, Madrid.
- Mir Curcó, Conxita. (1985): *Lleida (1890-1936). Caciquismo polític i lluita electoral*, Abadía de Montserrat, Barcelona.
- Molas, Isidre. (1972): *Lliga Catalana*, 2 tomos, Edicions 62, Barcelona.
- Molas, Isidre. (1974): *El sistema de partidos políticos en Cataluña (1931-1936)*, Península, Barcelona.
- Pérez, Joseph. (1980): *España moderna (1474-1700). Aspectos políticos y sociales*, Labor, Barcelona.
- Riquer, Borja y Culla, Joan. (1989): *El franquismo i la transició democrática (1939-1988)*, Edicions 62, Barcelona.
- Riquer, Borja. (2000): *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*, Vic, Eumo.
- Ranzato, Gabriele. (1987): *La aventura de una ciudad industrial. Sabadell*, Península, Barcelona.
- Solé i Sabaté, Josep María (ed.). (2007): *El franquisme a Catalunya (1939-1977)*, Edicions 62, Barcelona.
- Solé i Sabaté, Josep María y Villarroya, Joan. (2003): *España en llamas. La guerra civil desde el aire*, Temas de Hoy, Madrid.
- Tarragona, Eduardo. (1977): *Las elecciones de 1936 en Cataluña*, Bruguera, Barcelona.
- Thomas, Hugh. (1976): *La Guerra Civil Española*, Grijalbo, Barcelona.
- Tuñón de Lara, Manuel. (1966): *La España del siglo XX*, Librería Española, París.
- Tusell, Javier y Queipo de Llano, Genoveva. (2001): *Alfonso XIII. El Rey político*, Taurus, Madrid.
- Ubieto Arteta, Antonio, (1987): *Historia de Aragón*, Zaragoza.

SPAIN AND CATALONIA. THREE CENTURIES OF DISENCOUNTERS AND SEVEN YEARS OF ATTEMPTS TO BREAK UP

Summary: Three centuries of disagreements between Spain and Catalonia are summarized from 1715 to the present. In 1979 Catalonia obtained a Statute of Autonomy and since then the CiU has governed (1980–2023), the PSOE (2003–2010), the CiU returns to power in 2010 and begins a drift towards independence. On October 1, 2017, a referendum is held, the government of Spain declares it illegal, however, the independence of the Republic of Catalonia is proclaimed. Madrid suspends autonomy for two months. In the last two elections, the pro-independence parties have won again and the ERC currently governs, although, since 2022, the two main Catalan parties have been divided on the procedure to achieve independence.

Key words: Spain, Catalonia, independence movement, referendum

ШПАНИЈА И КАТАЛОНИЈА. ТРИ ВЕКА РАЗИЛАЖЕЊА И СЕДАМ ГОДИНА ПОКУШАЈА РАСКИДА

Сажетак: Три века несугласица између Шпаније и Каталоније сажети су од 1715. до данас. Каталонија је 1979. године добила Статут о аутономији и од тада управља КиУ (1980–2023), ПСОЕ (2003–2010), КиУ се враћа на власт 2010. и почиње да се креће ка независности. Дана 1. октобра 2017. одржава се референдум, влада Шпаније га проглашава незаконитим, међутим, проглашава се независност Републике Каталоније. Мадрид суспендује аутономију на два месеца. На последња два изборна процеса, странке које се залажу за независност поново су победиле и КРЛ тренутно влада, иако су од 2022. две главне каталонске странке подељене око процедуре за постизање независности.

Кључне речи: Шпанија, Каталонија, покрет за независност, референдум

José Ángel Ruiz Jiménez

Profesor Titular de Universidad de Granada

Director de Instituto Universitario de la Paz y los Conflictos

LA PROFUNDA HUELLA DEL DEPORTE EN LA RELACIÓN ENTRE LOS PAÍSES DE LA ANTIGUA YUGOSLAVIA Y ESPAÑA

Resumen: Este texto trata de reflejar la peculiar importancia que ha tenido el deporte en la relación entre los países de la antigua Yugoslavia y España. Si bien, en principio, la distancia física, así como las diferencias idiomáticas, religiosas, climáticas y hasta ideológicas durante la Guerra Fría, hacían muy improbable tan nivel de proximidad entre balcánicos e hispanos, lo cierto es que el deporte superó todas esas barreras. De hecho, entre los aficionados al deporte de varias generaciones de españoles y ex yugoslavos se han creado unos vínculos tan ricos y variados que han dado pie a una cercanía emocional y a una mutua simpatía tan particulares, que son incomparables a la que España tiene con ninguna otra región del mundo.

Palabras clave: Yugoslavia, España, vínculos, deporte

Introducción

La percepción española de los Balcanes a través de la literatura y la historia moderna españolas desde el siglo XVI hasta la actualidad no ha variado en demasía de las de otros países europeos sobre la región. La tradicional ausencia de contacto directo entre España y los Balcanes ha condicionado históricamente que el conocimiento sobre la región llegase al país ibérico a partir de otras fuentes europeas con mayor implicación en la zona. Esta

situación no empezaría a cambiar hasta finales del siglo XX, primero cuando España reactivó las relaciones diplomáticas con Yugoslavia y otros países de los Balcanes, y más tarde cuando el conflicto armado en BiH supuso una implicación directa sobre el terreno que se tradujo en la primera misión de paz bajo bandera ONU llevada a cabo por el Ejército español.

Estas circunstancias han contribuido a que el discurso balcanista y orientalista sobre los países eslavos sudeuropeos típico de las potencias del centro y norte de Europa, y que autores como Edward Said y Maria Todorova han analizado tan acertadamente, se reprodujera en el imaginario colectivo español. Si bien la desintegración de Yugoslavia y el conflicto armado en Croacia, BiH y Kosovo parecieron confirmar en gran medida los estereotipos balcanistas, existen ciertas particularidades en los discursos españoles sobre los Balcanes que han cuestionado muchas de sus premisas. Estas particularidades vienen determinadas por la propia historia española: tiende a compararse la convivencia y tolerancia de las tres religiones bajo un mismo Estado del Imperio otomano con el Al-Ándalus ibérico; la expulsión de judíos y musulmanes entre los siglos XV y XVII, así como el establecimiento de una comunidad sefardí en la región se han equiparado en ocasiones con la desintegración de Yugoslavia y su *limpieza étnica*; la guerra civil española se ha relacionado frecuentemente con la desintegración de Yugoslavia; los nacionalismos excluyentes también han inspirado paralelismos entre ambos países, hasta el punto de que algunos autores han hablado de la “balcanización” de España: y, por último, la implicación española en las guerras yugoslavas de los 90, especialmente militar y por parte de ONGs humanitarias, que supusieron una destacable presencia directa en la región, contribuyeron a crear una nueva y particular perspectiva respecto a los Balcanes. Sin duda, la década de los 90 supuso un antes y un después en la historia de las relaciones entre España y los Balcanes. Sin embargo, tras dos décadas de presencia continuada en la zona, empezaría una retirada un tanto precipitada y a gran escala, en un momento de crisis económica internacional que fue particularmente aguda en el caso de España, y que desde entonces ha dejado grandes incógnitas sobre el futuro de los puentes construidos hasta ahora entre ambos espacios del Mediterráneo.

Por otra parte, como en el resto de países europeos, también se apreció en España la existencia de una imagen “congelada” de los Balcanes desde los noventa, si bien desde los comienzos del siglo XXI se puede contemplar un cambio de enfoque paralelo que llama a la necesidad de contextualización

debida a la complejidad del asunto y que estaría más acorde con la crítica a los enfoques orientalistas y balcanistas.

A lo largo de todo este período, ha habido un aspecto que ha sido pasado por alto por los académicos y periodistas que se han ocupado de las relaciones y el conocimiento mutuos entre España y los países de la antigua Yugoslavia. Me refiero al deporte, que se convertiría en el gran puente de conocimiento y construcción de la identidad balcánica para los españoles. Este peculiar fenómeno se dio debido a la escasez de relaciones políticas y económicas entre ambos espacios; a la ausencia de referencias informativas, literarias y cinematográficas; y a lo minoritario de los estudios académicos sobre los Balcanes. Por eso, cuando en un país tan aficionado al deporte como España, sobre todo desde la década de los 80, tuvieron lugar una serie de rivalidades entre equipos y deportistas de ambas regiones, así como la llegada de numerosos deportistas yugoslavos a España, causaron un impacto muy especial, hasta el punto de no existir otro fenómeno parecido con ningún otro país del mundo. Tal fue la impronta que han dejado aquellos deportistas en España, que a lo largo de estas páginas no solo voy a realizar una descripción de acontecimientos, nombres, partidos, etc., sino que sobre todo se trata de compartir un repaso emocional y sentimental a un fenómeno de décadas que cautivó la imaginación de toda una generación, en particular de la mía, que lo vivió con gran intensidad.

Hasta su violenta disolución, Yugoslavia nos parecía a mis amigos y a mí un país particularmente simpático. Como jóvenes aficionados al deporte, habíamos desarrollado una admiración muy particular por los equipos y jugadores de aquella nacionalidad. De hecho, hasta las guerras de los 90, no supimos que existían diferencias entre serbios, croatas, montenegrinos, eslovenos, etc. Nos parecían tan especiales y brillantes, que cuando alguno de nosotros jugaba particularmente bien a baloncesto, solíamos cambiarle en nombre añadiéndole al final el sufijo *-vić*, como muestra de que había alcanzado un nivel de excelencia especial.

El primer deporte al que me ocuparé será el fútbol, *deporte rey* por antonomasia. En la primera edición de la Copa de Europa, hoy liga de campeones, disputada en la temporada 1955/56, ya se vivió una interesante eliminatoria entre españoles y yugoslavos en la ronda de cuartos de final, disputada entre el Real Madrid y Partizan. En el partido de ida, el conjunto español se impuso por un claro 4-0 a los *crno-beli* con dos goles de Castaño, uno de Di Stefano y otro de Gento. En el partido de vuelta, el Partizan rozó la remontada,

ganado aquel emocionante encuentro por 3-0 con dos goles de Milutinović y uno de Mihailović, con la particularidad de que los siete únicos disparos a portería realizados en ambos partidos terminaron en gol. Diez años después, los mismos protagonistas volverían a verse las caras, ahora en la gran final de la competición. Entretanto, el Real Madrid ya había ganado cinco veces la competición, mientras el Partizán buscaba su primer entorchado y la revancha de la eliminatoria de 1956. Y a fe que los belgradenses estuvieron cerca de entrar en la historia aquel 11 de mayo en el estadio de Heysel de Bruselas. El Partizán se adelantó en el minuto 55 con un gol de Velibor Vasović. Sin embargo, fiel lo que sería una leyenda que le acompañaría siempre, el Real Madrid no se dejó intimidar por un marcador adverso y terminaría remontando. En el minuto 70, Amancio, tras zafarse tres veces de un defensa, se plantó ante el portero, esperó su salida, y con una serenidad pasmosa logró el tanto del empate. Sólo seis minutos después, Serena marcaría por la escuadra, instaurando en el marcador un 2-0 que sería ya definitivo. El sueño partisano había durado 15 minutos, durante los cuales fue oficiosamente el mejor equipo del continente. El gran protagonista de la final fue sin duda Paco Gento, delantero que ya había disputado siete finales, consiguiendo las cinco copas de Europa ganadas con anterioridad por el Real Madrid, y que al levantar la sexta lograría un record que permanece vigente hasta nuestros días. Aquella final tendría la particularidad de disputarse entre un once completamente yugoslavo – algo entonces natural al no poder contratarse extranjeros en la liga yugoslava – y otro compuesto también en su totalidad por españoles. Aquel Real Madrid, plagado de jóvenes que daban el relevo a la exitosa generación de Di Stefano y el propio Gento, sería conocido como el *Real Madrid yeyé*. Tal nombre provenía del coro de la canción *She loves you* de The Beatles, después de que cuatro miembros del equipo posaran para el diario *Marca* con pelucas emulando a la banda británica. En España, por aquel entonces, se conocía como *Yeyé* a los jóvenes aficionados a la música y estética pop-rock, mientras la *beatlemania* se extendía en todo el mundo y nacía una corriente cultural alternativa. Poco podía imaginar aquel entonces hegemónico Real Madrid que tardaría quince años más en disputar otra final de Copa de Europa –ya entonces denominada Liga de Campeones– y treinta y dos años más en ganarla otra vez. Por su parte, el Partizan no ha vuelto a estar tan cerca de ganar la máxima competición continental. Ambos equipos sólo volverían a enfrentarse en la fase de grupos de la Liga de Campeones en la temporada 2003/04 en condiciones muy desiguales, estando el conjunto

balcánico sumamente debilitado por los años de guerras y crisis económica sufridos por el país, así como por la fuga de jóvenes talentos.

Más allá de aquellas pugnas entre merengues y partisanos, que no dejarían mayor huella ni en la historia del fútbol ni en la memoria de los aficionados españoles, la primera gran referencia que encontramos de lo que sería una rivalidad que se extendería a otros deportes y épocas es la conocida en España como *La batalla de Belgrado*. Se trata de la mítica victoria de España ante Yugoslavia en la última jornada de la fase de clasificación para la Copa del Mundo de 1978. Rubén Cano marcó el gol de un triunfo que puso fin a la época más oscura de los hispanos, que habían estado ausentes de los Mundiales y las Eurocopas desde Inglaterra 1966. Para ello, los hombres dirigidos por el húngaro Ladislao Kubala resistieron la inusitada agresividad de los jugadores balcánicos y la hostilidad del *Pequeño Maracaná*.

Aquella tarde, a España le valía con perder por la mínima para clasificarse, mientras que Yugoslavia necesitaba ganar por dos o más goles de diferencia. Estaba en juego el Mundial y sobre todo el orgullo deportivo de imponerse al adversario debido a una rivalidad que se había ido intensificando a lo largo de la década de los 70. Y es que cabe recordar que Yugoslavia había impedido a España acudir a los Mundiales de 1970 y 1974 – siendo legendario el gol de Kalalinski a Iribar en el desempate del 74. La Yugoslavia del 74 era de primer nivel, con Oblak, Džajić, Acimović, Paunović y Marić. Sin embargo, su ciclo ya había finalizado en el 78 y, aunque se mantenían Šurjak y Popivoda e irrumpía Safet Sušić, la escuadra de la *batalla de Belgrado* carecía del talento de su antecesora. Además, las bajas de Katalinski y Pavlović habían debilitado una defensa sin recambios de nivel. No obstante, Yugoslavia seguía siendo una selección de gran calidad.

La Roja ya había iniciado su venganza con el triunfo por 1-0 ante Yugoslavia en el estadio Sánchez Pijuan de Sevilla en aquella fase de calificación para Argentina 1978. Ante la trascendencia del partido de vuelta, el mariscal Tito decretó como festivo aquel 30 de noviembre de 1977 y trasladó el partido a las 13:30h, con el fin de que los yugoslavos acudieran en masa al estadio del Estrella Roja. La afición se volcó, abarrotando el *Pequeño Maracaná* desde dos horas y media antes del comienzo del partido. Además, los militares congregados infundían un ambiente más marcial, si cabe, al infierno balcánico. Por otro lado, László Kubala, recelaba y desconfiaba hasta el límite: como buen conocedor de las mañas características de los países del Este, instó a ingerir sólo los alimentos y bebidas que la expedición había

llevado consigo al hotel. Los españoles pudieron comprobar antes del partido lo que les esperaba. Ante la lluvia de objetos procedentes de la grada, realizaron el calentamiento en el vestuario.

La violencia con que se empleó el equipo balcánico desde la primera jugada, que ya terminó en barrida de Bujan a Juanito, culminaría con una entrada por detrás de Safet Sušić primero y de Mužinić después que dejaron KO a Pirri, la estrella y capitán de la selección española. Pirri abandonó el campo en el minuto 14, y estaría lesionado durante tres meses. Sin embargo, Rubén Cano logró marcar en el minuto 71, justo después de una gran ocasión de Yugoslavia, que estuvo a punto de adelantarse en el marcador. El gol español cayó como un jarro de agua fría: Yugoslavia necesitaba ya tres goles en 20 minutos. Pero Juanito avivaría el fuego del estadio cuando provocó a la grada haciendo el signo de la derrota, y una botella de cristal le impactó en la cabeza. El andaluz quedó seminconsciente unos instantes, recuperándose cuando salía del campo en camilla. Por suerte, quedó en un susto. Pero los nervios estaban enardecidos y Yugoslavia terminaría manifestando su frustración de verse sin Mundial. Así, poco después tendría lugar otra agresión de Halilhodžić a Migueli, mientras caían objetos desde la grada y se lanzaban cohetes, prohibidos por la FIFA. Los últimos minutos se hicieron largos para España, deseosa de salir de allí. Los que lo vivieron confesaron que fue el partido más difícil de sus vidas.

Trece años después, y ya con protagonistas muy distintos, tendría lugar el siguiente gran duelo, con motivo de los octavos de final del Mundial de Italia'90. Ambas selecciones sabían que aquél era su partido más importante del campeonato, pues si bien jugar los octavos de final era poco menos que una exigencia, eran conscientes de que una vez allí el duelo hispano-balcánico era tremendamente igualado, no habiendo favorito. Ambos equipos también eran conscientes de que superar aquella ronda ya suponía un éxito, pues a partir de entonces la categoría de rivales como Brasil, Argentina, Inglaterra, Holanda o Alemania era superior y derrotarles suponía una sorpresa. En pocas palabras, aquel duelo suponía fracasar en caso de derrota o pasar a formar parte de la élite de los mejores equipos del globo en caso de victoria. España, aun contando con un bloque de jugadores de calidad contrastada, destacaban los miembros de la conocida como Quinta del buitre, quienes conformaban la columna vertebral de un brillante Real Madrid que ganaría cinco ligas consecutivas. Michel, Butragueño y Martín Vázquez eran sus caras más reconocibles y respetadas. Por su parte, Yugoslavia presentaba otro

equipo lleno de talento en todas sus líneas. Llamaban la atención Dragan Stojković, así como la presencia de unos aún bisoños Davor Šuker y Robert Prosinečki, ambos con 21 años, que no tardarían en consolidarse en la cima del fútbol mundial. El encuentro se disputó bajo el sol abrasador de un 26 de junio a las cinco de la tarde, con unas gradas semidespobladas y en un estadio olímpico de Verona cuya pista de atletismo aumentaba la sensación de ambiente desangelado. Tras un primer tiempo sin goles, Stojković inauguró el marcador en el minuto 77. Siete minutos después, Julio Salinas dio esperanzas a los españoles al empatar el partido, que se iría a la prórroga. En minuto dos del tiempo extra, un lanzamiento directo del omnipresente Stojković pulverizaría las ilusiones ibéricas, consolidando la sensación de fatalismo que por aquellos años se apoderaba del deporte español, siempre rozando el éxito con la punta de los dedos sólo para sufrir una traumática derrota tras otra. De hecho, el impecable disparo de falta de Stojković, perfectamente ajustado al palo derecho, terminó en gol porque un jugador de la barrera, Michel, se apartó dejando pasar el balón y dejando vendido a Andoni Zubizarreta, guardameta español que defendería la portería española en tres Campeonatos del Mundo.

Mientras en España llorábamos tan dolorosa eliminación, Yugoslavia demostraría que realmente pertenecía a la élite del fútbol al estar a punto de eliminar a la Argentina de Maradona, que tan sólo podría doblegar a los balcánicos en la tanda de penaltis. Yugoslavia se fue a casa dolida, pero con la cabeza bien alta, mientras Argentina llegaría a la gran final, donde sería derrotada por un solitario gol de la República Federal de Alemania.

La historia aún guardaba un encuentro decisivo aún más dramático que el anterior entre yugoslavos y españoles. De hecho, los últimos minutos del partido entre Yugoslavia –ya entonces reducida a Serbia y Montenegro– y España de la Eurocopa de 2000 aún se recuerdan entre los mejores de la historia de la competición.

Debido a su derrota ante Suecia, en la última jornada de la fase de grupos a España sólo le valía ganar al líder de su grupo, Yugoslavia, para jugar los octavos de final. Curiosamente, la victoria suponía arrebatar el primer puesto a los balcánicos, mientras que la derrota suponía la eliminación. De nuevo el partido decisivo del campeonato enfrentaba a españoles y yugoslavos sin favorito claro. Junto al capitán Stojković destacaban en Yugoslavia Milošević y Mijatović –quienes jugarían sus mejores temporadas precisamente en España. El juego fue alegre y ofensivo desde el primer momento, fiel reflejo

del estilo de ambos conjuntos. Tenía que llegar el gol, y fue el combinado balcánico el que abrió el marcador en el minuto 33 de juego. Jugović centró para Drulović, que completamente solo pudo asistir a Milošević para que éste marcara. Sin embargo, los españoles consiguieron el gol del empate en el minuto 40, obra de Alfonso tras una gran jugada de Raúl. Después, animada por el tanto del empate, España crearía dos claras oportunidades de gol más, finalizando así una primera parte de infarto colmada de ataques. Yugoslavia volvió a tomar la delantera en el minuto 52, cuando Dejan Govedarica anotó el 2-1 con un lanzamiento suave desde el borde del área, batiendo a un sorprendido Santiago Cañizares. España reaccionó de inmediato, y un suplente, Pedro Munitis, realizó un tiro con efecto maravilloso desde unos veinte metros que se introdujo en la portería de un desafortunado Kralj. El partido estaba al rojo vivo, con multitud de faltas y confusiones en medio de jugadas de calidad. Yugoslavia se quedaría con 10 hombres en el minuto 64 cuando Jokanović fue expulsado por derribar a Munitis en la banda izquierda. Aun así, los balcánicos se adelantaron en el marcador por tercera vez cuando faltaban 17 minutos para el final. Los españoles no lograron despejar un lanzamiento de falta de Mihajlović, Govedarica cabeceó el balón, y Komljenović lo mandó al fondo de las mallas. Cuando el tiempo se acababa, Josep Guardiola obligó a Kralj a estirarse para despejar una vaselina con mucha intención, e inmediatamente después, un tiro de Alfonso fue atajado por el guardameta yugoslavo. El partido parecía perdido para los españoles, que sin embargo consiguieron la victoria en un final asombroso. En primer lugar, Abelardo fue derribado en un área llena de jugadores, y Mendieta transformó el lanzamiento de penalti. Apenas unos segundos después España estalló de alegría con el gol de Alfonso en un remate desde el corazón del área. Fue el éxtasis de La Roja. De cualquier modo, aquel sería de nuevo el gran partido de ambos en el campeonato, pues tanto yugoslavos como españoles caerían eliminados en cuartos de final. España perdería 2-1 contra la que luego sería campeona, Francia, mientras Yugoslavia sufría una estrepitosa derrota por 6-1 contra Países Bajos. Aquella aparatosa catástrofe deportiva supondría la última aparición hasta la fecha de Yugoslavia, luego Serbia, en una ronda eliminatoria de una gran competición de fútbol.

De este modo, Serbia se despidió durante largos años de las emociones propias de las fases finales de Eurocopas y Mundiales. Por su parte, España perdía su gran referencia como rival directo contra el que vivir los encuentros más trascendentes, cuyo dramatismo en 1978, 1990 y 2000 convirtió

en inolvidables. Si bien España volvería a cruzarse con otro equipo balcánico de gran calidad, Croacia, las victorias españolas por 1-0 en la Eurocopa de 2012 y 3-5 en la Eurocopa de 2021, así como la derrota 2-1 en la fase de grupos de la Eurocopa de 2016, carecieron del dramatismo, la trascendencia y, sobre todo, la épica de los duelos anteriores, no dejando un recuerdo tan intenso en la memoria de los aficionados a la Roja.

Más allá de los duelos entre equipos balcánicos y españoles, el vínculo futbolístico entre ambos se haría particularmente intenso por la cantidad, calidad y sobre todo por el gen competitivo y ganador tan especial de los jugadores que han venido a la liga española. Curiosamente, el vínculo entre el fútbol español y los territorios de la extinta Yugoslavia nace y culmina en una historia sobre la guerra. Lo inauguró en los años treinta Boško Petrović, un futbolista serbio al que no reclutó un equipo sino un bando, el republicano, durante la Guerra Civil bajo el seudónimo de Fernández García. Su caída en combate a bordo de un caza soviético en la defensa de Madrid, una tarde de primavera de 1937, marcó el inicio de una relación que llevaría a su culmen otro protagonista impactado por un conflicto armado. En la misma ciudad, pero unos ochenta años más tarde, el croata del Real Madrid Luka Modrić se coronaría como el mejor jugador del mundo con el Balón de Oro de 2018, dejando atrás una infancia en la que la guerra de los Balcanes le obligó a huir de su hogar a los 6 años.

En medio de ambos hitos, un solitario gol de Peđa Mijatović en la final de la Liga de Campeones de 1998 había devuelto al Real Madrid a la cima del fútbol europeo tras 32 largos años de sequía. Su rival fue la hasta entonces invicta Juventus de Zinedine Zidane, Del Piero y Deschamps, y el gol de Mijatović llevó al Real Madrid a ganar su séptima Copa de Europa. Sería precisamente aquel tanto del virtuoso delantero montenegrino el que abriría la segunda edad de oro del Real Madrid, que desde entonces se ha proclamado campeón en otras siete ocasiones. El anterior entorchado merengue había sido precisamente el de 1966 frente al Partizán. Spasić había pasado a la historia por lo contrario, un error en el clásico le condenó. Haría buenas temporadas en Osasia y en 2023 volveríamos a saber de él en España por su sorprendentemente precaria situación personal y económica.

En medio de aquellos episodios, y también con posterioridad, se establecería una fructífera relación deportiva. En el momento de escribir este artículo en LaLiga hay 23 jugadores bosnios, croatas, eslovenos, montenegrinos, macedonios del norte o serbios. Son más de los que aportan potencias

como Brasil o Francia y sólo por detrás de Argentina. La cifra participa del récord de producción de futbolistas de Montenegro, Croacia y Serbia, tres de los cinco países del mundo que más profesionales exportan en relación a su número de habitantes, según un informe del Centro Internacional de Estudios Deportivos (CIES, por sus siglas en inglés).

El primer gran éxodo de futbolistas balcánicos desconocidos en España tendría lugar entre 1990 y 1991, y si bien algunos tendrían un paso efímero por la liga, caso del madridista Elvir Balić, que abandonaría pronto el deporte para convertirse en cantante profesional en su Bosnia natal, otros no tardarían en convertirse en auténticos ídolos. En aquella década llegaron a LaLiga más de 80 jugadores nacidos como yugoslavos. El triple que en la década anterior y la posterior. El éxodo se explica por la desintegración de Yugoslavia y el inicio de un conflicto armado que se alargó más allá de los noventa, pero también por motivos deportivos. La desaparición de la norma que prohibía a los *cracks* locales fichar por clubes extranjeros antes de cumplir 28 años y la aprobación de la Ley Bosman en 1995 — es decir, el fin de la restricción del número de jugadores con pasaporte europeo en las plantillas — fueron igualmente decisivas para que los apellidos Janković o Đukić se hicieran famosos en España.

De entrada, buena parte de ellos no parecían predestinados a hacer historia. Excepto la millonaria venta del centrocampista croata Robert Prosinečki al Real Madrid en 1991, el aterrizaje de otros compañeros de la generación que levantó la Copa del Mundo sub-20 de 1987 no dio lugar a grandes titulares. Sin ir más lejos, el ya mencionado Peđa Mijatović, mito del madridismo, aterrizó en un aeropuerto vacío, sin prensa ni hinchas, y hasta le preguntaron en rueda de prensa en qué posición jugaba.

Otros como el serbio Milinko Pantić, que no había formado parte de la selección yugoslava y llegó a España previo paso por Grecia, llegó a escuchar que el Atlético de Madrid le había traído por un supuesto parentesco con el entrenador, su compatriota Radomir Antić. Eso sí, todo cambió en cuanto que el balón empezó a rodar. En palabras del propio jugador: “En aquella época no había redes sociales ni vídeos, y llegar de una liga menor y con 29 años no fue fácil. Al principio tuve un poco de miedo, pero se me pasó rápido, cuando me metí en el grupo. Vi que no era peor que nadie y que lo podía hacer muy bien”, cuenta. Dicho y hecho: primer partido oficial y el ahora embajador de LaLiga se estrenó con un *chicharro* de falta, su gran especialidad. De la mano de Antić, Pantić se convirtió en el segundo campeón

liguero de origen balcánico, después de Milan Janković en 1988, y en un mito de tal magnitud que le fabricaron un busto de emperador romano en el estadio colchonero.

Por cierto, Radomir Antić había sido uno de los primeros jugadores yugoslavos en aterrizar en el fútbol español, allá por los setenta, en el Real Zaragoza, convirtiéndose más tarde en el único entrenador de la historia que ha dirigido a Real Madrid, F.C. Barcelona y Atlético de Madrid.

No fue el único balcánico que se convertiría en leyenda del balompié español, pues la mayoría de aquellos jugadores pasaron de desconocidos a ídolos en toda la geografía del fútbol español. Desde San Sebastián o Sevilla, donde aún añoran los goles de Darko Kovačević y Davor Šuker, hasta Vigo, donde cogieron tanto cariño a Vladimir Gudelj *O tanque bosnio* que le hicieron hasta hoy delegado del RC Celta tras dejar medio centenar de tantos en el equipo gallego.

Pantić definió perfectamente el perfil de sus compatriotas: “Con mucho carácter y con algunas pinceladas de refinada técnica (...) La derrota nunca es una opción. Hay que luchar hasta la última gota de sangre. Mis compañeros se reían, pero hemos nacido así. Somos muy competitivos”, cuenta. Por su parte, técnicos, agentes y exfutbolistas han subrayado otros factores como la resistencia a la adversidad, la educación en una cultura que primaba el colectivo por encima del individuo, la facilidad para aprender idiomas y una innata ambición por los triunfos.

Pantić añade que aquel grupo de profesionales convivió con la angustia de ver peligrar, desde la distancia, la vida de familiares y amigos, y reconoce un rasgo común a todos ellos, su excepcional talla humana, con grandes valores, y que a pesar de la guerra, no hubo enfrentamientos entre ellos y siguieron siendo amigos.

Tras el conflicto armado, la región antes unida por la bandera de Yugoslavia sigue asombrando al mundo por la cantidad de jugadores que produce y la enorme capacidad de estos para adaptarse en el extranjero. Al respecto, existen varios indicios y teorías. Mirando hacia atrás, los académicos Dario Brentin y Dejan Zec, autores de *Sport in Socialist Yugoslavia*, destacan el papel de un sistema político que dio a la actividad física —la llamada *fiskultura*— un rol central en las escuelas, donde se practicaban multitud de disciplinas. Asimismo, se creó una gran red de clubes, técnicos y competiciones formativas de gran nivel, que en parte sigue viva en la actualidad. Así lo explica en una entrevista Žan Tabak:

“Por entonces, el comunismo creía que el valor de una persona estaba en la educación y en un buen espíritu. Y el buen espíritu está dentro del buen cuerpo. En esa época, la educación y todos los deportes eran libres para todo el mundo, una política que a mí me parece muy buena. Entonces, yo empecé en natación, después me pasé al voleibol, vela, waterpolo, balonmano... No era sólo yo, sino todos los niños. Todos los del barrio se juntaban y decían: ‘Vamos a intentar que nos dejen entrar en el fútbol o en cualquier otro deporte’. Y allí íbamos todos. Al principio, te dejaban entrar en todos. Pero luego buscaban una alta competitividad, por lo que unos se quedaban y otros no. (...) En Yugoslavia había un sistema excelente de reclutamiento, entrenamiento y control de los jugadores. Estábamos tres pasos por delante de todos”.

También son cualidades que sus herederos, los que aún eran unos niños cuando empezaron las hostilidades entre regiones vecinas, exhiben cada fin de semana en LaLiga. En un fútbol que cada vez exige más un rendimiento inmediato, ellos siguen encontrando el éxito: del esloveno Jan Oblak, camino de convertirse en el portero con más trofeos Zamora de la historia, pasando por el croata Ivan Rakitić, artífice de la Copa de la UEFA que ganó el Sevilla FC en 2014 y coleccionista de más de una decena de títulos con el FC Barcelona, hasta el gran Luka Modrić. Este último, el *10 blanco*, el *Cruyff de los Balcanes*, como le apodaron en su juventud, es el último eslabón de una estirpe de luchadores. Capaz de cicatrizar el asesinato de su abuelo o su estancia de cuatro meses en campo de refugiados perfeccionando un estilo de juego único que nació entre ruinas y cenizas.

Una última anécdota sobre la conexión futbolística ex yugoslava con España con el periodista Jon Sistiaga. Éste era un corresponsal de guerra que fue detenido sin pasaporte en la frontera entre Kosovo y Macedonia en 1999 por paramilitares serbios, que lo retuvieron y maltrataron durante 6 días como prisionero de guerra por espionaje. Tenía miedo de decir que era español, porque el Secretario General de la OTAN, era el madrileño Javier Solana, pero también temía declararse vasco, porque podrían pensar que era un nacionalista independentista, como los albanokosovares. Curiosamente, tenía el teléfono de Arkan. Lo había conseguido gracias a que el FK Obilić, del que era presidente, había jugado contra el Atlético de Madrid, y un directivo del club colchonero se lo había dado *por si acaso*. Al final, los *madrileños* Dejan Mijatović y Radomir Antić supieron que estaba prisionero, y empezaron a hacer llamadas al Ministerio del interior, a alguien que conocía

a alguien que estaba cerca de Milošević, y a todo el que pudiera ayudar. Luego se correría la voz y también harían lo mismo los jugadores serbios del balonmano Bidasoa Irún – ciudad de origen del periodista – todos diciendo que lo conocían personalmente y que era buen tipo, que podían liberarlo. Aquella *diplomacia del fútbol* probablemente le salvara la vida.

Otro deporte en el que los jugadores yugoslavos dejaron una impronta especial fue el balonmano. En la década de los 80 este deporte empezaría a calar entre los aficionados españoles gracias al inicio de las retransmisiones de la Segunda Cadena de Televisión Española en el programa polideportivo Estudio Estadio. En unos años en los que sólo existían los dos canales de la televisión pública ni había Internet, la liga Asobal pasó de ser una semidesconocida a convertirse en una referencia de creciente interés para los aficionados al deporte en España. En aquella década se sembrarían las semillas que llevaron al balonmano español desde la más absoluta irrelevancia a convertirse en potencia mundial de este deporte. Sin duda, aquel gran salto del balonmano español vino de la mano de dos jugadores yugoslavos de nombre sorprendentemente similar, Veselin Vujović y Veselin Vuković. Durante su carrera, Vujović, montenegrino nacido en la histórica Cetinje, había jugado para el RK Metaloplastika de Šabac, donde formó parte de la generación dorada del club durante la década de 1980, ganando siete títulos de liga consecutivos, 4 títulos de copa y dos títulos de Campeones de Europa. En 1986 había sido nombrado como el mejor atleta de Yugoslavia y, además, había sido el primer balonmanista en recibir el título de Jugador Mundial del Año de la IHF. En 1984 fue miembro del equipo nacional yugoslavo que ganó la medalla de oro en los Juegos Olímpicos de Los Ángeles, donde jugó los seis partidos y anotó 28 goles. Cuatro años más tarde formó parte del equipo yugoslavo que ganó la medalla de bronce en Seúl. Jugó los seis partidos de nuevo y anotó 29 goles. En aquel 1988 fichó por el F.C. Barcelona, donde jugaría hasta 1993. Por aquel entonces, el Barcelona se esforzaba por construir una gran sección de balonmano, e incluso había logrado las meritorias recopas de 1984, 1985 y 1986. De Vujović se esperaba que fuera la piedra filosofal que condujese al club a ganar la Copa de Europa, título que aún no había logrado en ninguna de sus múltiples secciones deportivas.

Por su parte, Vuković, originario de Struga – Macedonia – se había mudado con su familia a Šabac – Serbia – a una edad temprana. Allí se incorporaría a la Metaloplastika, compartiendo la gloria y los títulos con Vujović hasta 1986, fecha en que se incorporó al Atlético de Madrid. Las dos

temporadas en que Vuković y Vujović coincidieron como líderes de sus respectivos equipos llevaron al balonmano español a una nueva dimensión. Su inmensa calidad elevó el nivel del campeonato, sazonado por la rivalidad entre sus equipos, que reeditaban la que mantenían los aficionados de sus clubes matriz de fútbol.

Mientras el Atlético desapareció en 1994, el Barcelona, con Valero Rivera como entrenador desde 1984, y con Vuković como gran referente, creció como equipo hasta el punto de lograr en 1991 la anhelada primera Copa de Europa de la entidad. Sólo un año después llegaría la de fútbol, y en 2003 la de baloncesto que durante años había parecido destinada a ser la primera en conseguirlo. Precisamente un equipo balcánico, el KK Jugoplastika de Split, se lo impediría hasta en tres ocasiones, pero eso es otra historia, de la que hablaremos un poco más adelante. Como decíamos, la llegada de Vujović y Rivera serían las claves mágicas que hicieron que el FC Barcelona pasara de ser un equipo digno, pero corriente tanto en Europa como en España, a convertirse en la sección profesional con más títulos de la entidad, contabilizando 168 copas que lo convierten en el club más laureado del mundo en balonmano, así como en el equipo que acumula más títulos tanto a nivel nacional, europeo y mundial. Además, la sección de balonmano azulgrana también es la más laureada en los Juegos Olímpicos, puesto que hasta la edición de Tokio 2020 un total de 38 jugadores barcelonistas han conseguido medallas olímpicas.

Curiosamente, Vuković, tras una breve etapa en el también español Helados Alacant, se incorporaría al flamante Barcelona campeón en septiembre de 1991, jugando dos temporadas más con su viejo socio Vujović, en los que ganarían una liga y una Supercopa Asobal antes de abandonar el equipo a la vez en mayo de 1993. Vujović, continuaría dictando magisterio en Grannollers por un par de temporadas más, mientras Vuković, que era tres años mayor, se retiraría de la práctica del deporte profesional.

En la actualidad, además del Barcelona, otros cuatro equipos de la liga Asobal han logrado ser campeones de Europa (Teka Santander, Elgorriaga Bidasoa, Portland San Antonio y Balonmano Ciudad Real, algo impensable en 1988.

Con el tiempo, los éxitos a nivel de club hicieron posible el crecimiento de los jugadores nacionales de balonmano, fenómeno que culminaría cuando España derrotó a Croacia, que había sido campeona de Europa de 2003 y Campeona Olímpica en 2004. Aquella final del campeonato del mundo de

2005, disputada en la localidad tunecina de Rades, vería cómo la selección española marcaba unos inéditos 40 goles a la todopoderosa Croacia, que se quedaría en 35, sorprendida por el arrollador juego de una España que hasta entonces no había logrado ganar ningún gran campeonato. A partir de aquella gesta, se conoce a la selección española de balonmano como *los hispanos*, en referencia a los pobladores de la península ibérica durante la época romana. En 2014, España ganaría su primer campeonato de Europa al aplastar a la potente Dinamarca en Barcelona por 35 goles a 19. En 2018, España volvería a proclamarse campeona del mundo, con un marcador de 29–23 ante Suecia en el Arena de Zagreb. La final del campeonato de Europa de 2020, celebrada en Estocolmo, supuso la posibilidad de revancha para una Croacia que había fracasado en el Europeo celebrado en su país dos años antes y que no había vuelto a ser campeona desde 2004. Su rival en la final, España, les derrotaría por 22–20. Contemplando lo lejos que ha llegado el balonmano español, donde siguen jugando numerosos ex yugoslavos, los más veteranos no podemos más que esbozar una sonrisa al recordar que todo empezó en aquellas dos temporadas mágicas en que los duelos entre el Atlético de Madrid de Vuković y el F.C. Barcelona de Vujović cautivaron a toda una generación de españoles que descubrieron así el balonmano.

Si bien el fútbol y el balonmano balcánicos han dejado una huella imborrable entre los españoles, sin duda los que han inspirado una mayor fascinación han sido los baloncestistas. Las innumerables proezas que realizaban sus clubes, caso de la Cibona de Zagreb, la Jugoplastika de Split y el Partizan de Belgrado, dejaron atónitos y maravillados a los aficionados españoles durante una década. Aquellos equipos estaban entre los más pobres de Europa, pero se proclamaban campeones una y otra vez de los torneos internacionales más prestigiosos. A su desventaja económica se unía otra deportiva, pues a diferencia de los españoles, italianos, franceses, etc., no contaban con refuerzos estadounidenses, pero aun así parecían invencibles. Además, su selección nacional desarrolló una calidad y belleza en el juego inalcanzables para el resto. Lo curioso es que aunque batían repetidamente tanto a los clubes españoles a que éramos tan aficionados como a nuestra selección, compartíamos un enorme respeto y embeleso por la clase y carácter de los Petrović, Đorđević, Kukoč, Divac, Rađa, etc, quienes llegaban a acomplejar a sus rivales pese a que estos eran más veteranos, más ricos y físicamente más fuertes. También nos llamaba mucho la atención el ambiente de amistad que reinaba entre las estrellas de aquella generación, que habían jugado

juntos y habían sido campeones de todas las categorías desde pequeños, de modo que más bien parecían una familia. Eran uno de los grandes orgullos del país y la envidia del resto. Para muchos de nosotros, la guerra de Yugoslavia fue también el final de todo eso. Por nuestra juventud nos impactó enormemente el hecho de que poco a poco aquellos baloncestistas terminaran odiándose, despertándonos la curiosidad y causándonos gran pesar el modo en que la política y la guerra convirtieron en profunda antipatía lo que era una hermandad aparentemente inquebrantable. En definitiva, nuestra afición al deporte nos había hecho ver a los yugoslavos como gente especial, y que precisamente su país desapareciera entre las matanzas más crueles que habíamos conocido nos dejó a todos una espina clavada.

La primera gran estrella del baloncesto yugoslavo que llegó a España fue Mirza Delibašić. Tras destacar durante cuatro temporadas en el Slobođa de su Tuzla natal, en 1978 ficharía por el Bosna de Sarajevo de la mano del mítico entrenador Bogdan Tanjević. Con este equipo ganaría la Copa de Europa en 1979, batiendo en la final al gran Ignis de Varese, que participaba en aquella ocasión en su décima final consecutiva. A nivel de selecciones nacionales, formó parte de la generación de oro de la selección yugoslava, la de los Zoran Slavnić, Dražen Dalipagić, Zoran Slavnić y Dragan Kićanović entre otros, participando en la consecución de la medalla de oro en los Juegos Olímpicos de Moscú 1980, un Campeonato del Mundo en 1978 y los Eurobaskets de 1975 y 1977. En 1980, se incorporaría al Real Madrid, con quien ganaría el Mundial de Clubes en 1981 y el título de campeón de la liga española en 1982. Delibašić llegó a ser el máximo anotador del todopoderoso equipo de Lolo Sainz en que brillaban los Corbalán, Brabender, Martín, Iturriaga, Romay y compañía. Su juego era pura elegancia, habilidad, clase y técnica, que además adornaba con una imaginación que dejaba boquiabiertos a sus compañeros de equipo. Después de que realizara una de sus jugadas imposibles durante un entrenamiento, Lolo Sainz llegó a preguntarle que por qué no lo hacía esas maravillas de jugada en los partidos. El entrenador blanco comenta que Mirza se le quedó mirando con una cara como diciendo: *porque me da vergüenza*. El particular carácter y estilo de vida de Delibašić estaban totalmente alejados del que se le podría presuponer a una gran estrella del basket. Persona desprendida y muy amiga de sus amigos, no estaba demasiado pendiente de su salud y exploraba otras inquietudes nocturnas y artísticas más allá del baloncesto. Era un personaje singular, no el típico deportista, sino alguien que estuvo muy vinculado a la vida cultural

de Sarajevo, que era bebedor y fumador, llegando a aparecer con un cigarrillo en la boca a algunos entrenamientos del Real Madrid.

Durante su estancia en la capital de España, Delibašić dejaría un buen número de anécdotas. Por ejemplo, en un insólito acto de generosidad, y considerando la necesidad que tenía el Real Madrid de fichar un pivot, él mismo ofreció al club rescindir su contrato sin pedir ni una sola peseta por ello, ya que, en sus propias palabras, no le parecía honesto cobrar sin trabajar. Con todo cariño y respeto por su mejor jugador, Lolo Sainz aceptaría la oferta por el bien del equipo. Mirza tan sólo pidió una cosa, ser socio del Real Madrid. Cuando abandonó España, dejó una cuota anual de socio pagada con anticipación. Otra de sus anécdotas es cómo gustaba de bromear con Ángel, uno de los utileros del equipo, diciéndole: *-¡A ver si cambias ese cacharro de motocicleta! - ¡Págamela tú!* fue su respuesta. Dos días más tarde, Mirza le entregaría un sobre con dinero para que se comprara una moto nueva, y así lo hizo. Tristemente, a los dos meses de abandonar el Real Madrid para fichar por el Juvecaserta italiano, un derrame cerebral le obligó a una temprana retirada en 1983, a los 31 años. Aquella leyenda del baloncesto moriría de un cáncer linfático en Sarajevo a los 47 años, después de haber permanecido voluntariamente en la ciudad durante el asedio que sufrió entre 1992 y 1995.

La siguiente gran figura yugoslava en llegar a la liga española de baloncesto sería Zoran Moka Slavnić. Nacido en Zemun, había compartido los increíbles éxitos del equipo nacional mencionados en el caso de Delibašić, Sin duda fue uno de los grandes bases de la historia de Europa, lo que le valdría su elección como uno de los mejores 50 jugadores de la FIBA en 1991, y en miembro del Salón de la Fama de la misma en 2013. A su enorme calidad, Moka unía un sentido lúdico del baloncesto muy particular – siempre insistió en que ante todo se trataba de un juego – y una personalidad tan especial que haría que se le conociera en España como *el genio excéntrico*. Cuando aunaba ambas características, su calidad y su excentricidad, los resultados podían ser tan asombrosos como la canasta que logró por encima de su cabeza y sin ver el balón precisamente contra España, en el Eurobasket de 1975, que tuvo lugar en Belgrado. Cuando llegó al Joventut, en la temporada 77–78, la liga de baloncesto de nuestro país era prácticamente propiedad del Real Madrid, que había ganado diez ediciones consecutivas. Pero Slavnić cambió el guión: con Antonio Serra en el banquillo y una pléyade de excelentes jugadores, el Joventut – entonces era Joventud, y así se leía en sus camisetas – ganó el segundo título liguero de su historia. Todo

temperamento y dotes de mando, eléctrico, brillante e hiperactivo, Moka lideró a un eterno aspirante como el Juventud a una realizar aquella proeza, que la Peña sólo lograría repetir dos veces más en los 45 años que han transcurrido desde entonces. Y probablemente deban pasar muchos más hasta que algo así vuelva a suceder. Como recuerda Jordi Villacampa, “desde el primer día se convirtió en el jefazo. Se hizo el cerebro del equipo. En plan «A ti te la paso cuando me dé la gana». Por muy gallito que fuera Santillana, no tenía nada que hacer con este tío. Encima quedaron campeones de liga”. De cualquier modo, sus excentricidades se recuerdan en España tanto como su buen juego. Por ejemplo, cuando por tener un pie hinchado que no le permitía ponerse la zapatilla, tuvo la ocurrencia de ir a comprarse un calzado dos tallas más grandes para poder jugar, tendría una larga e intensa discusión con el vendedor, pues Moka sólo quería llevarse y pagar una de las zapatillas, por más que el comerciante le insistía en que sólo tenía sentido venderlas por pares. Luego, cuando fue entrenador del Joventud, llegaba con el coche al pabellón y aparcaba en el parqué, en mitad de la pista. En otra ocasión, cuando se estrenó como entrenador del Caja de Ronda de Málaga en 1987, y le decían que el presidente Paco Moreno, había dado una orden que él no compartía, gritaba: “Pero, ¿quién es un Paco Moreno para contradecir al gran Moka Slavnić?”... “Ya, Moka, pero es el que manda”, le respondía su siempre fiel ayudante, José María Martín Urbano. En fin, genio y figura, como decimos en España.

Claro que si Moka Slavnić era genial y descarado, sin duda el jugador que llevó el talento y la irreverencia a unas cotas jamás vistas en Europa fue Dražen Petrović. Nacido en Šibenik, y tras jugar durante una breve etapa en el Šibenka de esa localidad, se uniría a su hermano Aleksandar en la Cibona de Zagreb. Allí realizaría una exhibición ofensiva tras otra, y con tan sólo 21 y 22 años lideraría al equipo de la capital croata a ganar las Copas de Europa de 1985 y 1986. Reservado y tranquilo fuera de la cancha, su estilo de juego era pura provocación. En aquel entonces, el Real Madrid estaba considerado como el mejor equipo de la competición, y se caracterizaba por ser un bloque de grandes jugadores que se repartían el protagonismo en perfecto equilibrio, así como por sus principios de respeto, deportividad y caballerosidad, un ecosistema en el que Delibasić se había sentido como pez en el agua. La Cibona era la antítesis, pues el equipo jugaba descaradamente al ritmo de Petrović, que no sólo acaparaba todo el protagonismo, sino que mostraba una actitud provocadora, irrespetuosa e incluso humillante hacia los equipos que

derrotaba. El orgullo del Real Madrid se vio particularmente herido, pues a sus jugadores les desesperaba su incapacidad para vencer a aquel *niñato* insolente y maleducado, lo que les parecía una situación inexplicable e injusta. La moral madridista se vio particularmente hundida cuando, tras ser haber sido derrotados cuatro veces seguidas por la Cibona – en los dos partidos de fase de grupos y en la final de la temporada 1985/86, así como en el partido de ida en Zagreb de la temporada siguiente – todo el equipo blanco y su público se conjuraron para dar una lección y poner a Dražen en su sitio en su visita al Pabellón de la Ciudad Deportiva de la capital española. Aquella tarde, el yugoslavo pasaría por encima de todos sus defensores y anotaría 47 puntos, exhibiendo un acierto y seguridad en sí mismo casi sobrehumanos, ganando con pasmosa facilidad en el otrora inexpugnable pabellón blanco. No había palabras para explicar el sentimiento de impotencia de los orgullosos Corbalán, Fernando Martín, Iturriaga, Wayne Robinson, etc.

La situación daría un inesperado giro cuando Dražen estuvo a punto de fichar por el F.C. Barcelona, pero su entrenador, Aíto García Reneses, desestimó su incorporación cuando todo estaba ya acordado por los directivos azulgranas. Aíto creía en un baloncesto basado en el talento ofensivo, pero sobre todo en una fuerte defensa colectiva, en un esfuerzo solidario y en el reparto de minutos mediante una rotación larga, lo que consideraba incompatible con el baloncesto de Petrović. El sorprendido agente del jugador, tras unos minutos de desconcierto por la negativa barcelonista, lo ofreció por teléfono al Real Madrid, cuyos directivos enseguida olvidaron las enemistades pasadas para hacerse con la estrella croata a dos años vista. Así, la plantilla merengue, la prensa y la afición española esperarían impacientes durante dos temporadas a que se produjese aquel improbable matrimonio entre el Real Madrid y su peor enemigo deportivo de siempre. Mientras tanto, la suerte de la antes invencible Cibona sufriría un enorme vuelco. En aquellos últimos dos años con Dražen el equipo sería eliminado de los playoffs de la liga yugoslava de forma increíble ante el Zadar en 1986 y el Estrella Roja en 1987, después haber terminado la temporada regular sin perder ni un solo partido en ambas temporadas. Además, en el choque de Supercopa de Europa contra el F.C. Barcelona de la temporada 1986/87, los azulgranas, fieles al estilo de juego de García Reneses, vencerían con facilidad al equipo adriático, un resultado que parecía dar la razón al sorprendente rechazo de Aíto al fichaje de Petrović. Por otra parte, el Real Madrid también derrotaría con solvencia a la Cibona en la final de la Copa Korać de 1988 –pese a los 41 puntos

de Dražen en el partido de vuelta- de modo que lograría al fin demostrarle –y demostrarse a sí mismos- que el Real era más fuerte y que sería Dražen quien debía adaptarse al Real Madrid, y no al revés.

Al final, Petrović sólo jugaría siete meses en el Real Madrid, pero la expectación que despertó, las emociones que dejó aquella temporada, y la incorporación de semejante estrella a la histórica rivalidad Real Madrid–Barcelona, fue un coctel tan explosivo, que los aficionados que vivieron aquella temporada, pese a los 33 años transcurridos, la recordamos como si fuera ayer, y la llamamos *la liga de Petrović*. En la larga y rica historia de la liga, no ha habido un jugador que tuviese la trascendencia popular y deportiva que Dražen alcanzó aquel año. Incluso quienes no seguían el baloncesto, o ni siquiera se interesaban por el deporte, sabían perfectamente quién era Petrović. Además, el Real Madrid, que había sido derrotado por el Barcelona en los dos años anteriores, siendo la primera vez que los madridistas no ganaban la liga por dos años consecutivos, empezó como un tiro, derrotando al Barça en sus cinco primeros enfrentamientos directos y ganándoles la Copa del Rey. En España incluso se había popularizado el término *síndrome Petrović*, como si de una enfermedad se tratase, y que parecía que el Madrid, al hacerse con la estrella, había dejado de padecer para traspasarlo al Barcelona. Por si fuera poco, Petrović anotaría 63 puntos en la final de la Recopa de Europa que ganaron al Snaidero Caserta del gran Oscar Smith tras disputar una prórroga. Aquel record anotador, aún no igualado en el baloncesto FIBA, incluso superaba el protagonismo que Dražen había tenido en la Cibona. Sus orgullosos compañeros sintieron que el de Šibenik estaba acaparando demasiado protagonismo en perjuicio del resto del equipo, y creían que jugando en conjunto hubieran podido vencer al Snaidero con facilidad, sin necesidad de aquella emocionante e incierta prórroga. Finalmente, se llegó al momento culminante de la temporada, el playoff final contra el Barcelona. Los azulgranas, con su estilo solidario y equilibrado, se habían sobrepuesto a las derrotas iniciales ante los blancos y habían terminado tanto la primera como la segunda fase de la liga en primer lugar. Durante la final, pese a que Petrović jugó extraordinariamente el segundo y el cuarto partidos de la serie, en los que lideró al Real Madrid a la victoria, lo cierto es que el Barcelona siempre tuvo el control del playoff. El verano siguiente, y después de realizar un Eurobasket de insuperable brillantez y regularidad precisamente en Zagreb, Dražen abandonaría la capital de España forzando la ruptura de su contrato con el Madrid para jugar en la NBA. Si bien fue

una indiscutible pérdida para la competición, sus compañeros respiraron aliviados y volvieron a disfrutar jugando como equipo. De cualquier modo, la prensa y la afición española no dejaron de considerarlo un referente, y la revista *Gigantes del Basket*, la gran referencia del deporte de la canasta en España, así como diarios deportivos como Marca, AS, Sport y Mundo Deportivo, irían siguiendo su carrera casi como si fuera un español más. Aparte de en su Croacia natal, no hay lugar en el mundo en el que Petrović haya sido más admirado – y odiado en sus inicios – que en España. Pese al respeto hacia grandes estrellas del baloncesto como Sabonis, Gallis, Oscar o Bodiroga, hay un consenso silencioso entre los aficionados españoles acerca de que Dražen era especial, diferente y mejor que todos.

Por cierto, que el protagonismo individual de Petrović en aquella temporada de la liga ACB fue compartido por otro yugoslavo, Goran Grbović, recién fichado por el Puleva de Granada, y por Ray A. Smith, del Mayoral Maristas de Málaga. Sin embargo, la lesión del estadounidense mes y medio antes de terminar la competición dejó solas a las dos estrellas balcánicas en pugna por el título de máximo anotador y mejor triplista del torneo. Grbović, un poderoso alero que había destacado en las filas de Partizan, realizó una exhibición anotadora tras otra en la ciudad de la Alhambra, incluyendo el record de aquella temporada, 47 puntos contra el Askatuak de San Sebastián. Resultó curioso que en la última jornada de la temporada regular, al terminar Grbović en primera posición como mejor triplista, donara en pleno directo, en los micrófonos de la Cadena Ser, el millón de pesetas que Seguros Finisterre ofrecía por liderar aquella clasificación. Un par de minutos después, la emisora informó que el premio se otorgaba al final de los playoffs, que el Granada no disputó, de modo que al final el premio correspondió a Petrović. De cualquier modo, Grbović se adaptó maravillosamente a Granada, se hizo amigo personal del presidente José Antonio Murado, apadrinó el fichaje del pivot internacional Milenko Savović y del prestigioso entrenador del Partizan, Dušan Vujošević, e incluso empezó a considerar su nacionalización como español. Parecía que Grbović se iba a convertir en la llave para la entrada del Granada en la élite del baloncesto español. Sin embargo, el comienzo de la temporada siguiente fue calamitoso, encadenando una derrota tras otra, con un sorprendente bajón de rendimiento del jugador – de 33,3 a 19 puntos por partido – y con un mal ambiente entre los jugadores que explotó definitivamente cuando el galán Grbović trató de seducir a la esposa de uno de sus compañeros. El hecho es que antes de la navidad de 1990 los

tres yugoslavos ya habían sido despedidos, terminando abruptamente aquel esperanzador experimento de *yugoslavizar* el equipo.

De cualquier modo, si la presencia de Dražen Petrović en la temporada 1988/89 fue uno de los puntos culminantes de la historia de liga española, la otra final de más calidad y seguimiento de esta competición volvería a tener como protagonistas a los yugoslavos. En la temporada 1996/97 coincidirían en la ACB Dejan Bodiroga y Aleksandar Đorđević en su absoluta plenitud deportiva. Eran los grandes referentes de dos equipos, Real Madrid y Barcelona, que rara vez han logrado reunir tanto talento en sus plantillas. Pese a la presencia de estrella como Alberto Herreros, Joe Arlauckas, Arturas Karnišovas, Jerrod Mustaf o Xavi Fernández, ninguno de ellos igualaba la calidad y el carisma de los dos serbios. Aquella final de liga incluso compitió en atención mediática con el fútbol, que aquella temporada contaba nada menos que con el duelo entre Ronaldo Nazario y Figo por parte azulgrana y Mijatović y Šuker por la madridista. Las colas para presenciar los partidos en el Palacio de los Deportes de Madrid y en el Palau Blaugrana fueron kilométricas y, por primera vez en la historia, los partidos fueron transmitidos por la Primera Cadena de Televisión Española en horario de máxima audiencia. Para remarcar el carácter tan especial de aquella temporada, sucedió algo sin precedentes, pues el Barcelona de Đorđević se proclamó campeón rompiendo por primera vez el que el líder de la temporada regular de la ACB terminara proclamándose campeón. Empeñado en realizar gestas imposibles, el base serbio terminaría jugando en el Real Madrid en la temporada 1999/00 para protagonizar por segunda vez en la gesta de ganar un quinto partido de playoff fuera de casa, imponiéndose ahora a su ex equipo, el Barcelona de unos jóvenes Gasol y Navarro, en el que el jugador mejor pagado era otro serbio, Milan Gurović.

Como si los baloncestistas serbios estuviesen empeñados en liderar las hazañas del baloncesto hispano, Bodiroga doblaría la apuesta, haría el camino contrario a Đorđević fichando por el Barcelona en 2002 y, dirigido por otro serbio, el entrenador Svetislav Pešić, conseguirían en mayo de 2003 la primera Euroliga de la historia para el FC Barcelona, un título que parecía que no iba a llegar nunca después de las 5 finales perdidas en 1984, 1990, 1991, 1995 y 1996.

De cualquier modo, antes de que Pešić se convirtiera en leyenda en el Palau Blaugrana, los entrenadores yugoslavos ya habían dejado enorme huella en España. Si bien grandes estrategias de los banquillos como Željko

Pavličević o Ranko Žeravica habían sentado cátedra en país ibérico durante la década de los 80, el primero en convertirse en un auténtico clásico fue Božidar Maljković. Boža ya había impresionado al mundo del baloncesto al dirigir el para muchos mejor equipo de la historia del baloncesto FIBA de clubes, la Jugoplastika de Split de las temporadas 1988/89 y 1989/90. La plenitud del joven equipo adriático coincidió con la plenitud de la generación de oro del FC Barcelona. Después de perder en 1984 la final de la Copa de Europa ante el Banco di Roma, el Barça ganó dos Recopas al Žalgiris de Sabonis y una Korać arrollando al Limoges. Cuando alcanzaron su punto de madurez, parecían el mejor equipo del continente, listo para ganar varias copas de Europa seguidas, pero la generación de los Solozábal, Epi, Sibilio, Jiménez y Norris cayó en tres Final Four consecutivas contra los croatas y tuvo que retirarse sin el trofeo que más deseaba. Sin embargo, a diferencia de los duelos entre la Cibona de Petrović y el Real Madrid, aquella Jugoplastika era tan brillante y deportiva que nunca generó la más mínima animadversión entre los jugadores y aficionados barcelonistas. Todo el equipo, y en particular su gran estrella, Toni Kukoč, pese a su condición de verdugos de las ilusiones del mejor Barcelona de baloncesto de la historia, caía muy bien, hasta el punto de que la afición los aclamaba cuando jugaban en la ciudad condal, rendidos a su talento y a su juego brillante, imaginativo, generoso y limpio. De hecho, todo los culés soñaban con que Kukoč jugara para su equipo. Cuando tras dos años en Treviso firmó por los Chicago Bulls, como en el caso de Petrović, los periodistas deportivos españoles siguieron con gran interés y cariño su evolución en la NBA, e incluso *Gigantes* celebró en su portada que fuese el primer europeo en proclamarse campeón de la NBA. Pero si en Barcelona adoraban a Kukoč, también habían desarrollado una especial admiración por Božidar Maljković, el entrenador que había forjado aquella máquina de hacer baloncesto llamada Jugoplastika. Toda la afición azulgrana quería que Boža entrenara a su equipo, y aquel deseo se hizo finalmente realidad en la temporada 1990/91.

Cuando fichó por el F.C. Barcelona, en la que fue su primera experiencia fuera de Yugoslavia, toda la prensa española quedó impresionada por la seriedad, meticulosidad y profesionalidad de su trabajo, que comprendía tanto lo físico y lo técnico como un gran cuidado por formar jugadores jóvenes. El equipo desarrolló un juego de enorme calidad, y llegó a disputar las tres finales más importantes de la temporada, pero las lesiones impedirían ganar las de la Copa de Europa y la de Liga – a la que llegó sólo con

cinco jugadores senior disponibles contra un Joventud de Badalona en el mejor momento de su historia – teniéndose que conformar con la Copa del Rey. La temporada siguiente, sus desavenencias con el general manager y ex entrenador del equipo, Aíto García Reneses se agravarían hasta el punto de que Boža sería destituido y la relación entre ambos se convertiría desde entonces en una de las más venenosas del baloncesto europeo. Pero Maljković aún tenía mucha historia por hacer en la liga ACB. Como entrenador del Unicaja de Málaga, hasta entonces un equipo de segunda fila, logró que los andaluces ganasen su primer título, la Copa Korać de 2001, así como su primer liderato en temporada regular y su primera final de liga ACB en 2002. Aquella temporada el sorprendente campeón fue el TAU Baskonia, que también disputaba su primera final de liga. El equipo vitoriano ya había ganado la Copa del Rey de aquella temporada y pese a su cuarto puesto en la temporada regular, terminó barriendo a los andaluces por 0–3. Curiosamente, su entrenador era otro yugoslavo, Duško Ivanović, que había estado a las órdenes de Maljković en su etapa como jugador de la Jugoplastika. De hecho, llama la atención que en 2000, el aprendiz Ivanović ya había superado al *maestro* Maljković en la final de la Copa Korać al derrotar al Unicaja a los mandos del Limoges. Cinco años después de aquella final Maljković aún regalaría al baloncesto español su momento más increíble, apoteósico y apasionante, que tendría lugar la tarde del 26 de junio del año 2005 sobre el parqué del Buesa Arena de Vitoria. El Real Madrid, dirigido por Boža y el TAU Cerámica de Ivanović – que había sido claramente el mejor equipo de la temporada regular – se jugaban el título de Liga en el quinto partido de la final. A falta de 40 segundos para terminar el partido, todo hacía indicar que el conjunto vitoriano se proclamaría campeón al ir ocho puntos arriba en el marcador. En un hecho sin precedentes en una final de un partido de baloncesto profesional, el Real Madrid lograría ir remontando hasta que Alberto Herreros, el capitán del Real Madrid, un clásico a punto de retirarse que nunca había logrado ganar un playoff final, anotó el triple decisivo con la mano de Macijauskas casi en la cara. Aún quedaban 7 segundos, de modo que el Madrid había logrado anotar 9 puntos en sólo 33 segundos. Un TAU en shock sería incapaz de aprovechar la última posesión. La Liga era blanca por insólito que pareciese.

Más allá de sus duelos con Maljković y de aquella inolvidable derrota, Ivanović terminaría por convertirse en uno de los entrenadores más importantes de todos los tiempos en la liga ACB. Su gran mérito fue sin duda hacer

realidad el sueño de su presidente, el exjugador del club Josean Querejeta, de convertir al Baskonia, un equipo de mitad de la tabla, en uno de los mejores de Europa. Desde 1989, el presidente Baskonista había demostrado una enorme ambición e imaginación, tanto realizando grandes fichajes, como el de Chicho Sibilio y Ramón Rivas, como el que se construyera un nuevo y magnífico pabellón, al que dotó de la iluminación y escenografía propias de la NBA. El club también llevó a cabo unas labores de scouting 20 años por delante de su tiempo, lo que le permitiría hacerse con los derechos de jugadores como Marcelo Nicola, Luís Scola, Andrés Nocioni o José Manuel Calderón a una edad muy temprana, formándolos pacientemente hasta convertirlos años después en referentes de la época dorada del club. Sin embargo, los éxitos no terminaban de llegar. Precisamente, el esperado primer gran salto adelante deportivo lo supuso la llegada de otro yugoslavo en 1993, Velimir Perasović, que lideraría el primer título de la historia del Baskonia, la Copa del Rey de 1995. Perasović ya había sido campeón de Europa tres veces con la Jugoplastika de Split, y recaló en Vitoria tras realizar una gran campaña en el Breogan de Lugo, en la que había sido el máximo anotador de la liga ACB. Perasović, al igual que Dražen Petrović, con quien gustaba de compartir maratónicas sesiones de entrenamiento cuando ambos realizaron juntos el servicio militar, destacaba por ser no sólo el mejor jugador del equipo, sino el que más tiempo y más duro entrenaba, siendo un ejemplo que arrastraba al resto. Durante toda su carrera no relajó un ápice su ética de trabajo, cuidando extremadamente su alimentación y descanso, teniendo siempre las llaves del pabellón para poder entrenar a cualquier hora, y viajando con un balón en su automóvil, deteniéndose con frecuencia a practicar un rato cuando veía una canasta cerca de la carretera. Perasović dejó Vitoria en 1997 para recalcar en el modesto Fuenlabrada, pero, pese a contar ya con 32 años y haber dejado atrás una carrera llena de éxitos internacionales a nivel de club y selección, en ningún momento lo consideró un paso atrás en su carrera. Por el contrario, redobló su concentración y esfuerzo hasta el punto de que en sus cinco temporadas en el equipo fue el máximo encestandor de la ACB en cuatro de ellas, siendo hoy recordado como un mito en el pabellón Fernando Martín y como el jugador más emblemático del club en toda su historia.

Como ya hemos comentado con anterioridad, tras el primer paso dado por el Baskonia en su etapa con Perasović, el salto adelante definitivo para el club vitoriano llegaría con Ivanović. El montenegrino fue capaz de

realizar algo nunca visto: romper durante una década el monopolio impuesto históricamente por Real Madrid y F.C. Barcelona. Más allá de los resultados, aquel Baskonia fue un equipo fiel reflejo del entrenador, jugando siempre con intensidad y ambición máximas y no dándose nunca por vencido, hasta el punto de que se decía que podías ganarles el partido, pero nunca derrotarlos. Sus jugadores demostraban una fe ciega en Ivanović y algunos de ellos llegaron a declarar que jugar para él era como estar en el ejército. Hubo casos, como el de Fabricio Oberto, que cambiarían de equipo en busca de una vida menos estresante y casi obsesiva con la idea de ganar y darlo todo cada segundo en la cancha. En 11 temporadas repartidas en tres etapas, el Baskonia de Ivanović ganó tres ligas ACB y 4 Copas del Rey, disputando además cinco Final Four de la Euroliga, siendo finalista en la edición de 2005. Curiosamente, la única liga en el palmarés del Baskonia que no ha sido ganada por Ivanović, en 2008, fue obra de otro balcánico, Neven Spahija. De este modo, en tan sólo una década, consiguió un palmarés similar al del Joventut en sus 93 años de existencia, e infinitamente superior al de los otros equipos *grandes* en la historia de la competición, como Estudiantes, Zaragoza o Málaga.

Claro que si Ivanović rompió moldes en España, no ha habido entrenador comparable a Obradović, el mejor coach de la historia de las competiciones FIBA. Sus primeros años como entrenador estuvieron fuertemente relacionados con España. Su debut en los banquillos, al mando del Partizán con tan solo 31 años, le llevó a jugar sus partidos de Euroliga como local a Fuenlabrada debido a los riesgos para la seguridad relacionados con la guerra de Croacia. El público los acogió como si fueran de muchachos de la localidad, llenando el pabellón cada dos semanas para animarlos con toda la ilusión del mundo. De hecho, cuando Estudiantes y Joventut visitaron Fuenlabrada, quedaron estupefactos no tanto por salir derrotados contra pronóstico en ambos casos, sino por ver cómo la afición, que esperaban que estuviera de su lado, mostró un apoyo incondicional al joven conjunto serbio. Años más tarde, Obradović contaría al programa *Informe Robinson*, que realizó un maravilloso y emocionante reportaje sobre *El Partizán de Fuenlabrada*. “Era muy difícil aislarnos de todo lo que pasaba en nuestro país, pero en la vida hay que acostumbrarse a las situaciones. Jugábamos al baloncesto; así es cómo defendíamos a nuestro país. La emoción que sentí con aquel título no la he vuelto a sentir en mi vida”. Y eso que ha alzado la Copa de Europa con cuatro equipos distintos (Partizán, 1992; Joventut, 1994; Real Madrid, 1995; Panathinaikos, 2000, 2002, 2007, 2009, 2011 y Fenerbahçe, 2017), ha

llegado a 16 Final Four y sólo ha dirigido a un equipo (el Benetton) con el que no haya triunfado en la máxima competición continental. El exjugador Juanma Iturriaga lo ha denominado *El Special One de la Euroliga*. Željko piensa en todo y ese auxilio llega a veces de la forma más estrambótica y dispar, con salidas y excursiones antes del partido para despejar la mente de sus pupilos y quitarles toda la presión posible. A los chicos del Joventut se los llevó en 1994 a un zoo en Tel Aviv antes de la final contra el Olympiacos; a los del Real Madrid, a un mesón en las horas previas a la finalísima de 1995 en Zaragoza otra vez contra los griegos.

Aquel Partizan realizó una de las más grandes gestas de la historia del baloncesto, al proclamarse campeón siendo el equipo más joven de la Euroliga; no pudiendo disputar más que un partido en su Hala Pionir – en cuartos de Final – eliminando al campeón de Italia, el Knorr de Bolonia, en un playoff de cuartos de final en el que los transalpinos contaban con ventaja de campo; y ganando al mejor Joventut de todos los tiempos en la final. Ya en la Final Four, disputada en Estambul, sorprendieron de nuevo al derrotar al Phillips de Milán de Antonello Riva y Darryl Dawkins. Aquel resultado se recibió en España con gran alivio y agrado, y en las entrevistas al entrenador y jugadores de la Peña el día antes de la final, la primera Euroliga del Joventut se daba poco menos que por segura. Ciertamente, aquel Joventut desplegaba un baloncesto excelso y había llegado a Estambul mostrándose muy superior a todos los grandes equipos de Europa con que se había enfrentado antes de llegar a la gran final. Tras un partido muy igualado, milimétricamente preparado por Obradović y su maestro Aleksandar Nikolić, y siempre con ventajas cortas a favor de los belgradenses, la lógica parecía imponerse cuando Tomás Jofresa, un jugador sin miedo a la presión, anotaba la que parecía canasta decisiva en una de sus fulgurantes entradas. Sin embargo, en los 10 segundos restantes, Aleksandar Đorđević tuvo tiempo de cruzar toda la pista y encestar la que aún se considera como la mejor canasta de toda la historia de la Euroliga en los 7 segundos siguientes. El Joventut, en shock, apenas acertó en los 3 segundos restantes a realizar un lanzamiento sin convicción alguna desde medio campo por medio de Harold Pressley. Đorđević, autor del triple que les dio el título ante el Joventut en el último suspiro, afirmaríala “Fue un tiro que nos cambió la vida a todos”.

Aquella canasta confirmó a los españoles que pese a que el baloncesto ACB estaba viviendo sus mejores años, al final los yugoslavos tenían un talento, una magia y una suerte que los hacían invencibles por muy adversas

que fueran las condiciones. Y es que la Cibona de Zagreb había puesto fin a la hegemonía continental del Real Madrid, después la Jugoplastika de Split había enterrado las ilusiones de la generación más brillante de la historia del FC Barcelona, y en el momento que surgía una nueva fuerza dominante española en el baloncesto europeo, el Joventut, aparecía otro equipo yugoslavo para llevarse el trofeo más deseado.

La acumulación de tantas amargas decepciones llegó a crear en España cierto fatalismo y desmoralización, que viviría un nuevo episodio de lo que parecía una interminable pesadilla cuando otro yugoslavo, un Božidar Maljković ya viejo conocido de la afición española, derrotó un año después en las semifinales de la Final Four de Atenas al poderoso Real Madrid de Arvydas Sabonis, que parecía predestinado a llevarse el trofeo. Además, Boža lo consiguió dirigiendo al Limoges, un equipo que no tenía ni un solo jugador que pudiera ser titular en el Real Madrid, y dejando al gigante blanco en unos inéditos 52 puntos. Además, el Limoges terminaría ganando la competición al imponerse al Benetton de Treviso de Toni Kukoč. Por cierto, que el alero croata, aunque sólo disputó la Euroliga una temporada con el conjunto italiano, lo condujo a la única final de su historia

En cualquier caso, la derrota del Real Madrid de Sabonis, Ricky Brown y Biriukov ante el modesto Limoges, hizo que pareciera ya imposible para los equipos españoles superar el muro yugoslavo. Sin embargo, como ya había intentado el Real Madrid al incorporar a Petrović en 1988 y el Barça en 1991 al fichar a Maljković, los equipos ACB se encomendarían al viejo refrán castellano “si no puedes con tu enemigo, únete a él”. Así, el Joventut de Badalona, tras ganar la liga ACB en 1991 y 1992, había despedido a Lolo Sainz tras una campaña sin títulos – aunque disputando las finales de Copa y Liga – para incorporar a Željko Obradović. Jordi Villacampa recuerda el impacto que supuso la llegada del nuevo entrenador a Badalona: “Cuando llegó aquí era la primera vez que salía de Yugoslavia y fue horroroso al principio. Era látigo, látigo, látigo. Y todo el día con que si las montañas yugoslavas son las mejores, que si los lagos yugoslavos son los mejores y los que entrenadores en Yugoslavia somos los mejores. Nos puso a entrenar como hacían ellos, sin ton ni son ni sentido ninguno a correr por las montañas, a subir y bajar las gradas, escaleras... Eso era un drama... Así empezó (...) Parece que alguien le había dicho que con Lolo no entrenábamos mucho. Afortunadamente, se dio cuenta de que sí que entrenábamos y se fue adaptando. Hasta ese día fue un desalmado, luego te podía castigar, entre comillas, en

el campo, pero fuera nos cuidaba. (...).Por ejemplo, jugamos una vez contra unos portugueses en Oporto. En la charla prepartido, Obradović le dijo a Mike Smith: «¿Sistema del otro equipo?». Y Mike: «No hace falta, *coach*, para ganar a éstos». Y le contestó: «No te cambies». No jugó, ¡y perdimos en casa contra los portugueses! Con Željko, o te unes y espabilamos todos juntos, o te desarma. Es duro de verdad”.

Con un equipo claramente inferior al que el Joventud había presentado en Estambul, el Joventud derrotó en por 0–2 en el playoff de cuartos de final de la Euroliga al Real Madrid de Clifford Luyk, Sabonis y Arlauckas. Aquella eliminatoria parecía en principio tan desigual que Obradović llegó a declarar en rueda de prensa que “si preguntas a 10 personas en Badalona quién va a ganar esta eliminatoria, 11 te dirán que el Real Madrid”. Una vez en la Final Four de Tel-Aviv, el Joventud derrotó en semifinales al F.C. Barcelona, sorprendido por un acierto en el tiro exterior que la Peña no había mostrado en toda la campaña. En la final les esperaba el Olympiakos de Žarko Paspalj y Roy Tarpley, tan favorito que en la rueda de prensa previa al partido, el entrenador del equipo de El Pireo, Giannis Ioannidis, exultante al ver que no tenía que enfrentarse al Barcelona en la final, despreció al Joventud diciendo que el título era prácticamente cosa hecha. Pero convenció a sus jugadores de cómo podían ganar. En un partido bronco y lento, los verdinegros Villacampa y Thompson convirtieron dos triples decisivos en los momentos finales mientras, por una vez, la muñeca de la estrella balcánica, Paspalj, falló en la última y decisiva acción del partido contra los españoles. De este modo, Obradović pareció devolver a la Peña la Euroliga de que la había privado dos años antes de un modo tan traumático. Pese a la euforia que provocó aquella Euroliga, por la que el baloncesto hispano había tenido que esperar durante 14 largos años de esperanzas frustradas, los problemas económicos del Joventut le hicieron imposible mantener a su entrenador. Obradović se haría entonces cargo de un Real Madrid aún con Sabonis, pero inferior al de campañas anteriores. De hecho, el F.C. Barcelona sería campeón de la ACB aquella temporada tras eliminarlo con solvencia en las semifinales de la Liga ACB. Sin embargo, el técnico de Čačak supo guiar magistralmente al Real Madrid a conseguir la Euroliga, imponiéndose con notable superioridad a los griegos Panathinaikos y Olympiakos en la Final Four de Zaragoza. De este modo, en tan sólo dos temporadas, y con dos equipos distintos, el entrenador serbio logró unos títulos de Euroliga que ya empezaban a parecer inalcanzables para el baloncesto español.

El último gran episodio vivido entre la rivalidad baloncestística balcánica y española ha sido el playoff de cuartos de final de la Euroliga entre Real Madrid y Partizan en mayo de 2023. El conjunto belgrandense sorprendió a toda Europa al ganar los dos primeros partidos en la capital de España. En la última jugada del segundo encuentro, el madridista Sergio Llull, frustrado, cometió una falta antideportiva sobre Kevin Punter. Éste reaccionó agresivamente, de modo que tuvo lugar una pelea que terminó con varios jugadores sancionados de cara a los encuentros siguientes. Aquella tangana supondría un vuelco en la eliminatoria, pues el Real Madrid lograría algo nunca visto en la competición: remontar un 0-2 al ganar los dos partidos disputados en el abarrotado Stark Arena de Belgrado y rematar la faena en Madrid pese a llegar a ir perdiendo por 14 puntos en el partido decisivo. Si bien la prensa española insistió en lo peligroso del viaje a Belgrado temiendo una agresividad exagerada por parte del público como represalia por unas sanciones de jugadores partisanos que consideraban injustas al ser el Real Madrid el iniciador de la pelea, lo cierto es que todo transcurrió con gran deportividad pese a las derrotas del equipo serbio en su ciudad. En cualquier caso, una vez más, españoles y balcánicos parecían empeñados en escribir páginas nunca vistas en la historia del baloncesto. Por cierto, que Real Madrid, que parecía desahuciado con el 0-2, terminaría no sólo eliminando al Partizan, sino al favorito, el FC Barcelona, al que derrotó en semifinales, y al Olimpiakos, líder de la temporada regular, tras una fantástica remontada que culminó con una canasta de Sergio Llull en la última jugada del encuentro, por lo que el Real Madrid terminaría proclamándose campeón, obteniendo su decimoprimera Euroliga, consolidándose como el mejor equipo de la historia de la competición –el siguiente es el CSKA de Moscú con 8 títulos-.

Claro que si los duelos Cibona–Real Madrid o Barcelona–Jugoplastika, las hazañas de los jugadores balcánicos en la liga ACB, y las Final Four ganadas por equipos españoles de la mano de Obradović y Pešić son inolvidables para el aficionado español, no lo son menos los enfrentamientos con la selección nacional yugoslava y sus herederas balcánicas. Durante largas décadas, y con sonadas excepciones como la semifinal de los Juegos Olímpicos de 1984, en los que la España de Epi, Fernando Martín y Corbalán se impuso a la Yugoslavia de los hermanos Petrović, Dalipagić y Radovanović, en España sentíamos que, pese a que nuestra selección era muy buena, la distancia entre los nuestros y los combinados balcánicos era sencillamente insalvable. Curiosamente, España solía siempre hacer grandes partidos

contra Yugoslavia, pero ni así nos alcanzaba para hacernos con la victoria, repitiéndonos una y otra vez la famosa frase “jugamos como nunca y perdimos como siempre”. En España apenas se vieron por televisión los partidos de la primera generación de oro del baloncesto Yugoslavo, con Slavnić, Delibašić, Dalipagić y Ćosić, campeones de los Juegos Olímpicos de Moscú’80, entre otros muchos campeonatos. Sin embargo, a partir de la plata en los Juegos Olímpicos de 1984 la afición al baloncesto creció de tal modo en España que entonces se hablaba por todas partes del boom de este deporte, y se empezaron a retrasmitir más partidos, que disfrutaban de niveles de audiencia hasta entonces desconocidos. Así, en pocos años, y gracias también a conocerlos por su participación en las competiciones de clubes, las estrellas yugoslavas del baloncesto eran casi como de la familia, y desde España veíamos con admiración la brillantez y facilidad con que ganaron los Eurobaskets de 1989, 1991, 1995, 1997 y 2001, así como los Campeonatos del Mundo de 1991 y 2002. Mientras tanto, pese a la pasión por el baloncesto que existía en España y a la calidad de la Liga ACB, nuestro país apenas alcanzó a disputar una final en todo ese período, la que perdió claramente contra Italia en 1999. La llegada de los jóvenes Felipe Reyes, Juan Carlos Navarro y Pau Gasol al equipo nacional, unida a la calidad de veteranos como Herreros, Dueñas o Rodrigo de la Fuente empezó a darnos esperanzas. En el Eurobasket de Estambul de 2001, aunque fieles a su tradición desde 1984 los españoles volverían a jugar un partido fantástico contra Yugoslavia sólo para perder otra vez, en esta ocasión sometidos por la calidad de Bodiroga y Stojaković, todos teníamos la sensación de que algo iba a cambiar. Así, en el campeonato del Mundo celebrado un año después en Indianápolis, España consiguió al fin derrotar a Yugoslavia por 71–69. Si bien tuvimos la impresión de que al fin contábamos con armas para ganar a cualquiera, lo que se confirmó cuando España derrotó a la selección de Estados Unidos, el hecho es que España fue quinta y Yugoslavia de nuevo campeona tras derrotar a la Argentina de Ginobili, Scola y Nocioni en la prórroga. España había sido líder invicta de su grupo, pero cayó en cuartos de final por 62–70 contra una Alemania comandada en ataque por Dirk Novirzki y en defensa por Patrick Femerling, quienes nos darían otro disgusto en 2005. En la siguiente cita, el Eurobasket de 2003, España volvió a ganar a la entonces denominada Serbia y Montenegro por 67–75, aquellos triunfos ya no eran fruto de la casualidad, pero cuando España parecía lanzada hacia su primer título, sólo pudo ser finalista, acribillada por los puntos de dos *killers* en plenitud, Šarunas

Jasikevičius y Arvydas Macijauskas, y el gran partidos de Mindaugas Žukauskas que hicieron campeona a Lituania.

En los Juegos Olímpicos de 2004 España volvería a dar una exhibición tras otra de buen juego, derrotando por tercera vez consecutivas a los serbo-montenegrinos, ahora por 76–68, siendo primeros de grupo tras derrotar también con solvencia a Argentina e Italia, que curiosamente serían las finalistas de la competición. España tuvo el infortunio de que EEUU fue cuarta de su grupo, cruzándose por tanto con España en cuartos de final, y derrotándola por 94–102 tras una auténtica exhibición ofensiva de Stephan Marbury. Al final, pese a sólo perder un partido España terminó séptima tras ganar a la China de Yao Ming. El Eurobasket 2005 se celebraba en Belgrado, así que de nuevo nuestra gran referencia y obstáculo más peligroso para ganar al fin un oro era Serbia y Montenegro, Precisamente el partido inaugural en el flamante Belgrado Arena fue un duelo entre las favoritas, Serbia–Montenegro contra España, un duelo resuelto por 70–89 a favor de los hispanos, ante la incredulidad tanto del público como de los jugadores locales. Aquel partido parecía lanzar a España hacia su ansiado primer puesto, a la vez que marcó una dinámica autodestructiva en el equipo balcánico, en el que terminó habiendo jugadores que no se hablaban, se peleaban en los vestuarios e incluso se negaban a pasarse la pelota durante los partidos, para desesperación de su entrenador, el gran Željko Obradović. Al final, España sería derrotada en semifinales por Alemania, gracias a un triple en la última jugada anotado con total seguridad en sí mismo por Dirk Novitzki. En España costaba entender que ya pudiéramos con los temidos exyugoslavos, pero que a la vez no pudiéramos derrotar a selecciones que parecían inferiores a la nuestra.

El año siguiente, en el campeonato del Mundo de Japón 2006, España volvería a cruzarse con Serbia – ya sin Montenegro – que era la vigente campeona de la competición, en los cuartos de final. España se impondría con gran facilidad por 87 a 75, siendo la quinta vez consecutiva que se derrotaba a los otrora intocables balcánicos en una gran competición. Pero pese a sus exhibiciones sobre l acancha, España seguía sin colgarse ningún oro. Y el momento soñado pareció más lejour que nunca cuando Pau Gasol se lesionó, no estando disponible para la gran final contra Grecia, que había derrotado brillantemente a los EE. UU. En España resonaban las palabras de Arvydas Sabonis, cuando tres años antes había declarado que España necesitaba dos Pau Gasol para ser campeona. Pero España tuvo que salir al parquet sin

ninguno. Sin embargo, precisamente cuando menos se esperaba, España destrozó a Grecia por 70–47, logrando al final un primer puesto que parecía vetado a nuestra selección.

Al año siguiente, en el Eurobasket celebrado en España, Serbia no pasaría de la primera fase y no se encontraría esta vez con España, que partía como favorita para ganar la competición. Sí lo hizo con Croacia por primera vez desde 1992, cuando los adriáticos vencieron a España en los Juegos Olímpicos de Barcelona'92. Los croatas vencieron por 85–84 y terminaron líderes de la primera fase, lo que se celebró con memes en la prensa croata los que se veía sus jugadores con un toro al que trataban como un juguete. Sin embargo, España sería líder de la segunda fase, en la que Croacia fue cuarta. Mientras los balcánicos caían por 72–74 ante Alemania en cuartos, España llegó hasta la gran final desplegando un gran baloncesto ante un público entregado. Sin embargo, el infortunio parecía volver a castigar a la selección española, que tras controlar el partido, terminó perdiendo el oro por un solo punto.

Tras no verse las caras en los Juegos Olímpicos de Pekín 2008, Serbia derrotaría a España en la fase de grupos del Eurobasket de Polonia 2009 por 66 a 57. La Roja estaría a punto de ser eliminada, clasificándose sólo en el último partido de aquella primera fase tras derrotar a Eslovenia en la prórroga. España elevaría mucho su nivel de juego en la fase decisiva, mientras que una Serbia llena de jóvenes talentos volvía a ser el temible equipo de siempre, regresando a una final siete años después. Pese al precedente de la primera fase, España arrollaría a Serbia desde la primera hasta la última jugada del partido, imponiéndose por un inapelable 85 a 63. Para los aficionados más veteranos, resultaba difícil de creer que España derrotara con semejante facilidad en un partido por el oro a unos balcánicos que siempre habían parecido una referencia inalcanzable. Tras interminables decepciones, España logró al fin su primer Eurobasket.

Al año siguiente, serbios y españoles volvían a enfrentarse en el Campeonato del Mundo de Turquía en cuartos de final. Serbia tenía sed de venganza y, aunque España parecía superior, el partido fue muy igualado. En la última jugada, con el partido empatado, Miloš Teodosić se jugó un triple desde más de 7 metros frente a Jorge Garbajosa, mucho más alto que él, encestandolo limpiamente. Luego Serbia perdería la semifinal por 82–83 ante la anfitriona, mientras España, la brillante campeona de Europa, quedaba así lejos de los puestos de privilegio. Aquella gran canasta de Teodosić supuso derrotar a España por primera vez en nueve años, los niños serbios trataban de

emularla en sus partidos de *playground* y en más de un partido jugado con amigos serbios me han recordado la jugada y la han intentado entre risas y diciendo ¡Teodosić a Garbajosa!

Ambos equipos volverían a verse las caras hasta la fase de grupos del Eurobasket de 2011, en el que España pareció particularmente motivada por tomarse la revancha de la derrota anterior, tomándose el partido con gran seriedad y concentración, a la vez que desarrollaba un juego brillante, de modo que se impusieron a los balcánicos por un contundente 84–59. Otra ocasión en la que se obtenía un tipo de victoria impensable hasta hacía una década, pero que empezaba a darse con regularidad. España realizó un campeonato muy completo y terminaría derrotando en la final a la que se iba convirtiendo en su gran rival en grandes campeonatos, la temible Francia de Tony Parker, Nicolas Batum, Boris Diaw y Nando de Colo. España demostraría un acierto en ataque casi sobrehumano ante la excelente defensa gala, ganando la medalla de oro por 98 a 85.

Serbia y España no volverían a encontrarse hasta dos años después. En medio, se celebraron los Juegos Olímpicos de 2012 en Londres, en los que España disputaría la gran final. Liderada por los hermanos Gasol, Navarro y Rudy Fernández, España fue capaz de poner contra las cuerdas a la poderosa selección estadounidense en la destacaron LeBron James, Kobe Bryant y Kevin Durant. Los norteamericanos terminarían imponiéndose por 107 a 100 en uno de los mejores partidos de la historia de los Juegos.

En la siguiente gran cita, el Eurobasket de 2013 disputado en Eslovenia, Serbia parecía decidida a volver a su mejor nivel, siendo líder de su grupo en la fase previa. Su nuevo seleccionador nacional, toda una leyenda como Aleksandar Đorđević, sin duda dio un nuevo aire y mentalidad al conjunto balcánico. España, pese a llegar como brillante subcampeona olímpica, sólo logró clasificarse como cuarta del suyo, en el que Croacia obtuvo la primera posición. El mejor baloncesto balcánico parecía estar de vuelta. Aquellas circunstancias hicieron que Serbia y España tuvieran que enfrentarse demasiado pronto, en la eliminatoria de cuartos de final, que muchos vieron como una final anticipada. Ciertamente, y considerando el nivel mostrado por ambos en la fase de grupos, nadie esperaba que los hispanos arrasaran a Serbia ganando el partido por 30 puntos (60–90). Francia se proclamaría campeona tras imponerse a España en semifinales después de remontar 14 puntos y de disputar una prórroga contra la selección ibérica, ganado luego

la final a Lituania. España se llevaría la medalla de plata derrotando precisamente a Croacia por un inapelable 92 a 66.

En Campeonato del Mundo de 2014, disputado en Madrid, muchos esperaban que España lograra su segundo mundial. Sin embargo, la Serbia de Đorđević sería el equipo que terminaría recibiendo los mayores elogios. De nuevo quedó encuadrado en la fase de grupos con España, que ganó todos sus partidos, obteniendo la victoria por 73–89 contra Serbia. Sin embargo, las cosas serían muy distintas en las eliminatorias por el título, pues España sería derrotada en cuartos de final por su entonces rival más desavenido, Francia, por un sorprendente 65–52. Precisamente Serbia derrotaría a los franceses en semifinales por 85–90. El joven equipo balcánico, en el que destacaban Teodosić, Bogdanović, Kalinić, Bjelica y Krstić, disputaría así la gran final contra EE. UU, que perdería 129 a 92 contra unos norteamericanos imparables en ataque. Kyrie Irving, James Harden, Anthony Davies y Stephen Curry jugaron a un nivel extraordinario y se llevaron el oro, pero aquel campeonato del mundo dejaba bien claro que Serbia volvía a pertenecer a la élite del baloncesto FIBA.

El Eurobasket de 2015 empezó confirmando las buenas sensaciones de Serbia en el Mundial, pues lideró con autoridad su grupo de la fase de clasificación, que terminó invicta, pese a enfrentarse a equipos tan potentes como Alemania, Italia o España, a la que derrotó a por 70–80. En esta ocasión, la fortuna sería un tanto cruel con el equipo balcánico, que perdió las semifinales contra Lituania por un apretado 64–67, perdiendo luego el partido por el bronce contra Francia por 81 a 68. España terminaría llevándose el oro después de derrotar en semifinales a Francia, *su peor enemigo*. Los galos jugaban en casa, en el pabellón Pierre–Mauroy de Lille ante 25,000 enervorizados seguidores, flotando en el ambiente la sensación de que tanto el público como los jugadores franceses sentían que era la ocasión de derrotar al fin a España, verdugo de la mejor generación del baloncesto francés, pues sólo había podido imponerse a *la roja* una vez en las 9 temporadas anteriores. En uno de los partidos más intensos y memorables de la historia de la selección española, la selección ibérica ganaría en la prórroga con 40 puntos, 52 de valoración, y una mentalidad ganadora inigualable por parte de un Pau Gasol de 35 años. Superada Francia, España apabullaría a los lituanos en la final por 81 a 68, flotando en el aire la sensación de que la ascendente Serbia de Đorđević hubiera sido un rival mucho más fuerte.

Sin embargo, en los Juegos Olímpicos de Río de Janeiro'2016, en la que es sin duda la competición más prestigiosa en el baloncesto después de la NBA, Serbia sí que llegaría brillantemente a la gran final, sucediendo a España como medallista de plata y mostrándose como la mejor selección del mundo aparte de la inaccesible EEUU, dirigida en el campo por un Kevin Durant en plenitud y en el banquillo por el legendario Greg Popovich. En su camino hacia la final, Serbia derrotaría a su vecinos croatas por 86 a 83 en un gran partido de ambos conjuntos. Serbia y España no cruzarían sus caminos en esta ocasión, llevándose España el bronce por un ajustadísimo 88–89 tras un decisivo robo de balón de Víctor Claver en la jugada. Los pupilos de Saša Đorđević seguían en lo más alto en uno de los momentos de la historia con más selecciones nacionales mostrando un gran nivel de baloncesto.

Serbia volvería a mostrarse como la temible selección que indica su historia en el Eurobasket de 2017, celebrado nada menos que en cuatro sedes (Rumanía, Turquía, Finlandia y Rumanía). Serbia y España serían los respectivos líderes de sus grupos, con Croacia como segunda clasificada del suyo tras perder con España por 73–79 en el partido que decidió el primer puesto. Eslovenia ganaría las semifinales a España por nada más y nada menos que 20 puntos (72–92), mientras que Serbia supo derrotar a Rusia por 79 a 87 en la otra semifinal. El baloncesto balcánico mostró en esta competición un poderío inigualable en ninguna otra región del mundo, pues dos países ex yugoslavos que sumaban menos de 10 millones de habitantes entre ambos, se presentaban como los mejores de Europa. En una disputada final, Eslovenia se proclamaría campeona por 93–85. Luka Dončić y Goran Dragić, asombrarían a toda Europa, liderando a su equipo magistralmente y proclamándose campeones sin perder un solo partido, después de que su país no hubiera destacado nada en las competiciones internacionales desde su independencia en 1991. Por su parte, Serbia disputó su tercera final en cuatro años, siendo ya reconocida como uno de los equipos más regulares de la élite baloncesto FIBA, pese a no tener el premio del oro. España se haría con un nuevo bronce contra Rusia, curiosamente repitiendo el marcador de la final (93–85). De este modo, ex yugoslavos y españoles coparon el podio de forma enormemente meritoria dado el altísimo nivel de los equipos que disputaron la competición.

La siguiente cita fue el Mundial de China 2019, al que Serbia llegaba como indiscutible favorita junto a Estados Unidos. Parecía el momento ideal para que Đorđević culminara su obra. El equipo serbio llegaba en plena

madurez, siendo además mucho más fuerte al haber incorporado a Nikola Jokić, que terminaría ganado dos MVPs de la NBA en 2021 y 2022, una hazaña sin precedentes para un jugador europeo. El equipo también contaba con los brillantes NBA Nemanja Bjelica y Bogdan Bogdanović, a los que había que se unía una sólida escuadra de jugadores muy completos, disciplinados, expertos y motivados. Los partidos de preparación confirmaron las expectativas, pues el equipo serbio controlaba perfectamente todas las facetas del juego: tiro exterior infalible, rebote asegurado, velocidad en los contraataques, fuerte defensa, perfecta compenetración y ambiente entre los jugadores. Por ejemplo, los amistosos contra equipos tan potentes como Grecia e Italia dejaron tal sensación de superioridad por parte serbia, que más bien parecían hombres jugando contra niños. Los patrocinadores, medios de comunicación y los aficionados serbios sintieron a lo largo de aquellos primeros meses de verano que se avecinaba un momento especial para el baloncesto serbio. A su llegada a China, el equipo fue recibido en el aeropuerto por una multitud de aficionados locales casi como si fueran *The Beatles*. Serbia confirmó sus buenas sensaciones terminando invicta la primera fase. Por su parte, España, ya sin sus dos mejores jugadores, Pau Gasol y Juan Carlos Navarro, llegaba como un equipo de perfil bajo pese a su buena trayectoria en los campeonatos anteriores. España pasaría a la segunda fase también invicta, si bien ganado sin brillantez alguna a las débiles Irán, Túnez y Puerto Rico. La siguiente fase, también de grupos, se cerró precisamente con un Serbia-España que decidía el primer puesto del grupo. De nuevo, ambos equipos sabían que su duelo era especial, el primer partido realmente importante de la competición, el que pondría sobre la mesa el nivel real de unos y otros. En cualquier caso, todas las apuestas daban como favorita absoluta a Serbia, cuyo momento de gloria parecía haber llegado. Sin embargo, una España tremendamente disciplinada y llena de confianza en sí misma, en una gran actuación coral, controló el partido de principio a fin, desactivando todos los esfuerzos tácticos de Đorđević, cuyos pupilos se sintieron crecientemente desconcertados ante una situación a la que no estaban acostumbrados y que, desde luego, no esperaban. El mejor ejemplo de la impotencia del equipo serbio fue la eliminación por técnica de Jokić en el minuto 4 del segundo tiempo. Pese a que aún quedaban 26 minutos, tanto el marcador como las sensaciones dejaban claro que el partido era para España. Aquella inesperada derrota pareció minar la confianza de Serbia, que perdería el partido de cuartos de final por 87 a 97 ante una Argentina

experta, seria y con oficio, pero muy lejos de la calidad de los balcánicos. Por su parte, España iría elevando desde entonces el nivel de su baloncesto, derrotando con solvencia a todos sus rivales y plantándose en la final. Allí le esperaba Argentina, que había seguido sorprendiendo con un extraordinario nivel de juego, eliminando a la poderosa Francia nada menos que por 80 a 66, después de que los galos hubieran eliminado a EEUU en cuartos de final por 79 a 89. Argentina parecía capaz de reeditar su éxito de los Juegos Olímpicos de 2004, y toda la prensa y aficionados del país sudamericano estaban ya pendientes de la final casi como si se tratara de un torneo de fútbol. Mientras tanto, el solidario bloque español despertaba más dudas entre los expertos y aficionados. No obstante, una vez en la final, España se mostraría como un equipo absolutamente superior, arrollando a Argentina desde la primera jugada. Los blanquiazules, fieles a su tradición, no se rindieron hasta el último segundo y jugaron cada minuto con toda la intensidad de que fueron capaces, pero el 95–75 final fue un resultado inapelable. Por una parte, España había sorprendido al mundo al no contar en principio ni como posible semifinalista. Por otra parte, dados sus resultados anteriores y la superioridad con que derrotó a sus rivales a lo largo de las eliminatorias, no quedaba más remedio que empezar a valorarlos como una dinastía legendaria en la historia del baloncesto, capaz de imponerse otra vez en un campeonato del mundo donde habían acudido tantos equipos poderosos, y ganado incluso sin la presencia de Pau Gasol y *la bomba* Navarro. Curiosamente, Serbia se despediría del Mundial ganando nada más y nada menos que a EEUU por 94 a 89, llegando a disfrutar de amplias ventajas durante todo el encuentro. En cualquier caso, fue una victoria tremendamente agri-dulce, porque la final lógica de aquel mundial tan sólo decidió las posiciones quinta y sexta de la competición. Aquel encuentro fue también el último de Đorđević como seleccionador nacional, envuelto en durísimas críticas por parte de la prensa y los aficionados serbios.

La epidemia de COVID19 supondría una pausa en el deporte de alta competición, de modo que hasta 2021 no se celebraron los Juegos Olímpicos de Tokio. En el partido decisivo del preolímpico, Serbia, así no contara con todas sus estrellas, dio la extraña sensación de no haber superado psicológicamente el fracaso del Mundial, hasta el punto de perder en el pabellón Aleksandar Nikolić – la Hala Pionir de toda la vida – contra una acertada Italia por 95–102. De este modo, Serbia, vigente medallista olímpica de plata tras su éxito en Río de Janeiro y gran favorita en la competición anterior, el *país*

del baloncesto, se quedaba ahora sin Juegos Olímpicos. ¡Increíble! La afirmación de que Serbia es un país donde el baloncesto tiene una importancia muy especial no es gratuita. Recuerdo, por ejemplo, cómo a principios de la primera década del siglo XXI, se instaló en el aeropuerto de Barcelona un enorme mapa de Europa, que se exhibiría allí durante largos años. El panel presentaba, mediante pequeñas ilustraciones sobre cada capital, el elemento más representativo de todos sus países. Sobre Belgrado había un simpático muñeco cuya cabeza era un balón de baloncesto.

Una vez en Tokio, España jugaría de nuevo su partido decisivo contra un equipo ex yugoslavo, Eslovenia. Pese a que todas las miradas estaban puestas en Luka Dončić, el equipo balcánico jugaría de forma ejemplarmente coral, solidaria, ordenada y paciente, haciendo gala de una selección de tiro impecable. Eslovenia terminaría derrotando a España con claridad en el partido por la primera plaza del grupo por 87 a 95, pese a la sorprendente exhibición anotadora de Ricky Rubio. Aquella derrota obligó a España a medirse en cuartos de final con EEUU, que la derrotaría por 95 a 81. Los españoles no tuvieron opción alguna de victoria en un encuentro que supuso la despedida definitiva de la selección de un Pau Gasol ya de 41 años. Tras superar sin problemas a Alemania por 94-70, Eslovenia estaría a un solo punto disputar la gran final y colgarse al menos la medalla de plata en los Juegos, perdiendo por un ajustadísimo 90 a 89. La desanimada Eslovenia perdería el encuentro por el bronce ante Australia por 93-107.

El Eurobasket de 2022, disputado en septiembre en cuatro países (Alemania, Georgia, República Checa e Italia) parecía la ocasión propicia para que la poderosa Serbia se resarciese de las dolorosas e inesperadas derrotas de los años anteriores. La otra selección favorita era la Grecia de Giannis Antetokoumpo, en lo que parecía un lógico duelo entre dos MVPs de la NBA, algo impensable pocos años antes en un Eurobasket. Eslovenia también volvía a contar entre los posibles vencedores, de modo que en principio los tres mejores equipos de la competición eran balcánicos, siendo dos de ellos ex yugoslavos. España, por su parte, con siete jóvenes jugadores que nunca habían disputado una fase final, y sin ningún jugador de referencia mediática, daba toda la sensación de haber acabado su brillante ciclo tras la derrota contra Eslovenia del año anterior. Serbia, Eslovenia y Grecia liderarían sus grupos de la fase previa con gran autoridad y acaparando miradas. Por cierto que la única derrota de Eslovenia en la fase previa tuvo lugar contra una Bosnia-Herzegovina que desplegó un gran baloncesto, imponiéndose por 93 a

97. En aquel equipo brillaron con luz propia Džanan Musa y Jusuf Nurkić, siendo el equipo balcánico una de las grandes sorpresas de la competición. Los españoles, sin hacer ruido, ignorados por la prensa y el público, también lideraron su grupo, aunque bien sin medirse a rivales de gran entidad y siendo incluso derrotados por la débil Bélgica en la segunda jornada. En la ronda de cuartos de final estalló una de las bombas de la competición: Italia, otra vez Italia, derrotaba con claridad y merecimiento a Serbia por 86 a 94. El equipo del vigente MVP de la NBA caía así a las primeras de cambio, dejando a la competición a sin uno de sus grandes atractivos y causando de nuevo un gran desconcierto y desorientación en *el gran país europeo del baloncesto*. Polonia daría otra gran campanada al derrotar a Eslovenia en cuartos de final por 87 a 90, mostrando un nivel que no se vio para nada en semifinales – los polacos cayeron ante Francia por un sonrojante 54 a 95. En la misma ronda de cuartos de final, Alemania se impondría a Grecia por 197 a 96 en un gran partido. Increíblemente, los tres grandes favoritos balcánicos se vieron fuera de las semifinales. Mientras tanto, la joven España, enormemente disciplinada, trabajadora y entusiasta, fue capaz de remontar importantes desventajas ante la Finlandia de un estelar Lauri Markannen. Mucho más difícil fue el partido de semifinales, disputado contra Alemania en un abarrotado MBA Arena de Berlín. España no se dejaría intimidar por las ventajas alemanas en el primer tiempo, manteniendo la igualdad en el segundo y rompiendo el partido justo en los minutos decisivos, imponiéndose al final con cierta comodidad en los minutos finales por 91 a 96. La modesta España ganaba y lograba anotar muchos puntos en sus partidos, pero Francia celebró la victoria española, convencidos que sería un rival mucho más fácil que Alemania en la gran final. Sin embargo, Francia se vio totalmente desbordada por un equipo en principio más inexperto, con menos capacidad atlética y kilos, y sin ninguna gran figura en sus filas. Pese a que los galos, como Argentina en 2019, dieron su mejor nivel y no perdieron la motivación y la fe en remontar durante todo el partido, terminarían sucumbiendo por un claro 78 a 96 después de sufrir desventajas de más de 20 puntos. Aquel día, un inspirado Willy Hernangómez, inesperado MVP de la final, anotando 27 puntos con una serie de 7 de 9 triples. Francia, vigente subcampeona olímpica, con un equipo totalmente renovado y rejuvenecido, liderados por Evan Fournier y Guerschon Yabusele, estaba totalmente confiada en la victoria y en que empezaban un nuevo ciclo ganador tras la retirada de la generación de Tony Parker. Sin embargo, como en los quince años anteriores,

volvía a ser víctima de España en el partido decisivo de la competición. Con la nueva medalla de oro, aquel fue el séptimo podio consecutivo de España en el Eurobasket masculino. A la hora de redactar estas páginas, España es la vigente campeona de Europa y del Mundo, como aquella Yugoslavia de 1991 y 2002 a la que tanto admiramos desde la piel de toro y que siempre será nuestra referencia de talento, carácter y gen ganador.

De cualquier modo, si bien para España ganar o perder contra Serbia ha sido el gran punto de referencia sobre la calidad del equipo nacional, más allá de tantas victorias y derrotas a lo largo de todos estos años nunca supusieron tensiones, recelos, declaraciones subidas de tono. Todo lo contrario sucedería entre la selección española y la francesa liderada por Tony Parker, con la que se desarrolló una rivalidad especial en la serie de partidos decisivos en que se enfrentarían desde 2005. Sus duelos, que se convirtieron en *más que un partido* para sus protagonistas, contarían con un punto de mutua antipatía que nunca existió entre españoles y balcánicos tras tantas décadas de enfrentamientos.

El último jugador balcánico en dejar una huella especial en España ha sido Luka Dončić. De padre serbio y madre eslovena, se incorporó a las categorías inferiores del Real Madrid con tan sólo 12 años. En la campaña 2015–16 se incorporaría oficialmente a la disciplina del Real Madrid a los 16 años, convirtiéndose en el jugador más joven de la liga ACB, de la que se proclamaría vencedor. En 2017 lideraría a una sorprendente selección de Eslovenia a ganar el primer Eurobasket de su historia. En la temporada 2017/18 daría un paso más en su imparable evolución, siendo elegido MVP tanto de la Euroliga como de la Liga ACB, convirtiéndose además en el jugador más joven en obtener ambas distinciones a la vez que se proclamaba campeón de ambos torneos. En la temporada siguiente se incorporaría a la disciplina de los Dallas Mavericks de la NBA, en la que obtuvo otro sorprendente logro al ser elegido como rookie del año, siendo el primer jugador esloveno y el segundo europeo, tras Pau Gasol en conseguir este galardón. Dončić no sólo se formó como jugador en España, sino que su identificación con el país y, en particular con el Real Madrid ha sido absoluta. A lo largo de toda su etapa en Estados Unidos, Dončić ha seguido con gran interés a su ex equipo, así como a la sección de fútbol del club blanco, al que ha mostrado su amor y fidelidad en público en incontables ocasiones. Mientras tanto, la prensa española, en particular la madrileña, nunca se ha olvidado de él y sigue cada uno de sus encuentros con el mismo interés que en el caso de los españoles que juegan

en la NBA, caso de Ricky Rubio, Aldama o los hermanos Hernangómez, de modo que cualquier lector podría pensar que es un español más, que habla perfectamente nuestra lengua y es socio y seguidor del Real Madrid.

El waterpolo es otro deporte que ha dejado momentos memorables en esta rivalidad. La selección yugoslava tenía mucha más tradición que la española, que no empezaría a acumular éxitos hasta la década de los 90, con la excepción de la medalla de bronce obtenida en el campeonato de Europa de Roma en 1993. Sin embargo, entre 1991 y 2001, la selección española se convertiría de una de las grandes de este deporte, obteniendo cuatro placas consecutivas conquistadas entre el Mundial de Perth 1991, el Europeo de Atenas 1991, los Juegos de Barcelona 1992 y el Mundial de Roma 1994, con un bronce en el Europeo de Sheffield de 1993 entre medias. Los españoles obtuvieron el culmen unos años después: oro en los Juegos de Atlanta 1996, oro en el Mundial de Perth 1998 y oro en el Mundial de Fukuoka 2001. Estos éxitos sólo se lograron con la llegada al banquillo español del croata Dragan Matutinović en 1990, quien cambió la historia de un equipo hasta entonces mediocre, dirigiendo a España en la consecución de las cuatro primeras de aquellas preseas. Para la historia quedan las finales perdidas contra Yugoslavia en el Mundial y en el Europeo de 2001, así como la eterna final contra Italia de tres prórrogas en la final de los Juegos de Barcelona 1992, decidida con el gol final de Gandolfi y el palo al tiro de Miki Oca. España cedió dos años después en la final mundialista contra Italia, pero se resarcía con el 7-5 a Croacia en la final de los Juegos de Atlanta y con los dos oros mundiales, tras el 6-4 a Hungría en Perth 1998 y tras el 4-2 a Yugoslavia en Fukuoka 2001. Tras uso años de declive, España fue bronce europeo en Belgrado 2006, bronce mundial en Melbourne 2007 y plata mundial en Roma 2009, en una legendaria e inolvidable final frente a Serbia resuelta tras un 7-7 en el tiempo reglamentario que quedó aumentado hasta el 14-13 tras la tanda de penaltis. La selección española sería plata en el Europeo de Barcelona 2018, en la que la medalla de oro se escapó por penaltis de nuevo contra su gran rival, Serbia (12-10).

Si bien el fútbol, el baloncesto, el balonmano y el waterpolo han dejado jugadores, partidos y campeonatos legendarios entre españoles y balcánicos, su trascendencia no ha ido mucho más allá de la relación especial desarrollada entre españoles y exyugoslavos. Sin embargo, sería el tenis, un deporte sin excesiva tradición en ninguno de los dos países, el que situaría los duelos

entre un deportista español y un serbio en la cima del deporte mundial. Nos referimos, claro está, a Rafael Nadal y Novak Đoković.

Si bien España ya había tenido campeones de Gran Slam como Sergi Bruguera o Arantxa Sánchez Vicaria, e incluso números uno del Ranking ATP como Juan Carlos Ferrero o Carlos Moya, mientras Serbia tuvo al de los dobles o a Monica Seles, y aunque hubo algunos partidos entre Slobodan Živojinović y Emilio Sánchez Vicario, la historia reservaba emociones insospechadas en un deporte global con infinidad de jugadores federados en países con tanta población, tradición, afición y medios como Estados Unidos. Gran Bretaña, Alemania o Francia, por citar sólo algunos. Cuando el mundo del tenis creía haber encontrado en el suizo Roger Federer al mejor tenista de la historia, cuando éste se encontraba en plenitud se vería arrollado por el empuje tanto de Nole Đoković como de Rafa Nadal, hasta el punto de que si bien durante algunos años se habló del Big Three, el tiempo ha dejado claro que el honor de estar considerados como el mejor tenista de la historia corresponde en exclusiva al español y al serbio. Por el camino, han quedado infinitos duelos en las pistas de todo el planeta, en una rivalidad sana pero tan intensa que ha llevado a ambos al límite de sus posibilidades físicas y mentales, alargando sus carreras deportivas mucho más allá de lo imaginable, sin duda motivados el uno por el otro. Además, sus diferentes estilos, cualidades y personalidades han reforzado el atractivo de sus enfrentamientos. Nadal, caracterizado por su juego físico, entusiasta y guerrero en la pista, mientras muestra un carácter tranquilo y cercano. Đoković, con un tenis más técnico y un físico más flexible, que dan la impresión de que no necesita llevar su cuerpo a los límites de Nadal para desplegar sus mejores golpes, a la vez que muestra un carácter mucho más temperamental e irritable que su adversario. Además, mientras los mayores obstáculos para la carrera de Rafa han sido físicos, debido a una serie de lesiones que le han impedido disputar gran cantidad de torneos, en el caso de Nole su peor enemigo han sido sus momentos de crisis mental, que tocaron techo en los tiempos de su *gurú* Pepe Imaz. En cualquier caso, en unos años caracterizados por las extravagancias de los famosos en forma de provocadores mensajes en las redes sociales, caprichos estéticos en forma de tatuajes, parejas que llaman la atención por un físico exuberante, y de gusto por la ostentación en forma de coches de lujo, ambos, en la mejor tradición de su deporte, siempre han tenido siempre una vida personal y familiar ordenada y ejemplar, que ha contribuido enormemente tanto a que su carrera en la

élite se haya prolongado tanto como al respeto que se han ganado entre los aficionados al deporte en todo el mundo. Han existido rivalidades legendarias en la historia del deporte, como las protagonizadas por Magic Johnson y Larry Bird, Cristiano Ronaldo y Lionel Messi, pero ninguna se acerca a la longevidad, calidad e impacto universal de los duelos entre Rafa y Nole, universalmente reconocidos como los mejores deportistas de la historia de sus respectivos países, y que han llevado al deporte español y serbio a una cima seguramente insuperable en la historia del deporte mundial.

Finalmente, en una nota quizá anecdótica pero significativa, quisiera mencionar cómo el deporte español y serbio siguen dando que hablar internacionalmente, pues sólo en la última semana previa a terminar de redactar este texto, Nikola Jokić se ha proclamado MVP de la final de la NBA al llevar a su equipo al primer campeonato de su historia; Novak Đoković ha logrado su vigésimo tercer Grand Slam, algo nunca visto en la historia del tenis, tras superar al número uno del Ranking ATP, precisamente un joven español, Carlos Alcaraz; Darko Rajaković ha sido nombrado primer entrenador de una franquicia de la NBA –Toronto Raptors–, algo que hasta entonces sólo había logrado otro europeo, el también serbio Igor Kokoškov –por cierto, Rajaković empezó su brillante carrera internacional precisamente en el modesto Torreldones de la comunidad Autónoma de Madrid; el FC Barcelona ganaba la liga ACB al derrotar al campeón de Europa, el Real Madrid, en un playoff final cuyo MVP ha sido el hispano-montenegrino Nikola Mirotić; y España se proclamaba campeona de la Liga de las Naciones de fútbol al superar en la final a Croacia, la flamante subcampeona del mundo. La semana anterior, el Manchester City había ganado la final de la UEFA Champions League dirigido por el español Josep Guardiola, siendo otro español, Rodrigo Hernández "Rodri" el jugador que marcó el único gol del encuentro. Así, los años pasan, pero la sana rivalidad, las conexiones y el brillo del deporte balcánico y español continúan escribiendo nuevas páginas en su dilatada, intensa y particular historia.

Bibliografía

- Álvarez, Robert. (26 de abril de 2020): «Villacampa: “Flipé con Slavnić, mandaba como un general”». *EL PAÍS*. Consultado el 27 de abril de 2020.
- Corazón Rural, Álvaro. (2017): Jordi Villacampa: «En Cataluña son impenables las ayudas públicas a los clubes de baloncesto, y así estamos», *Jot Down Cultural Magazine*, <https://www.jotdown.es/2017/09/jordi-villacampa-en-cataluna-son-impensables-las-ayudas-publicas-a-los-clubes-de-baloncesto-y-asi-estamos/>
- Corazón Rural, Álvaro y Arsić, Jelena. (2017): Zoran Moka Slavnić (entrevista a), *Jot Down*, 21, pp. 15–21.
- Escribano, Santiago. (2019): *Historias del Joventud*, Madrid, JC. Antón, Oscar; García, Macarena; e Iglesias, Brais. (2018): *Historias del Real Madrid (de baloncesto)*, Madrid, JC.
- Escudero, Juan Francisco. (2018): *Dražen Petrović. La leyenda del indomable*. Madrid, JC.
- Maura Castilla, Andrea. (2013): España imagina los Balcanes. Construyendo puentes hacia el "otro europeo" en Yugoslavia y Bosnia y Hercegovina, *Revista de Paz y Conflictos*, 6, 173–189.
- Ortega, Eduardo. (2015): “Tabak: Fue difícil jugar al baloncesto con mi familia bajo las bombas”, *Público*, 6 de octubre de 2015.
- Ortego, Enrique. (2020): La epopeya triunfal del ‘Pequeño Maracaná’, AS https://as.com/futbol/2020/08/07/reportajes/1596763420_214961.html
- Sabatés. Roger, La mina de talento que no la guerra destruyó. *El País*, 21 de agosto de 2021

Audio

- Robinson, Michael. (2018): El conflicto en los Balcanes y su reflejo en el deporte, *Acento Robinson*, Cadena Ser https://cadenaser.com/programa/2018/12/17/acento_robinson/1545043154_635456.html

Audiovisual

- Gautier, Juan. (2021): *Shooting for Mirza*, España/Bosnia Herzegovina, Dynamite Films.
- Kurčubić, Vladimir y Pajić, Vladimir. (2017): *250 Stepenika*, Serbia, PGM Network.
- Tolajian, Michael. (2010): *Once Brothers*, Estados Unidos, ESPN.

THE DEEP IMPRESSION OF SPORT IN THE RELATIONSHIP BETWEEN THE COUNTRIES OF THE FORMER YUGOSLAVIA AND SPAIN

Summary: This text tries to reflect the peculiar importance that sport has had in the relationship between the countries of the former Yugoslavia and Spain. Although, in principle, the physical distance, as well as the language, religious, climatic and even ideological differences during the Cold War, made such a level of proximity between Balkans and Hispanics highly improbable, the truth is that sport overcame all those barriers. In fact, between the sports fans of several generations of Spaniards and former Yugoslavs, such rich and varied ties have been created that they have given rise to such particular emotional closeness and mutual sympathy, which are incomparable to the one Spain has with any another region of the world.

Key words: Yugoslavia, Spain, links, sport

ДУБОКИ ОТИСАК СПОРТА У ОДНОСИМА ЗЕМАЉА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И ШПАНИЈЕ

Сажетак: Овај текст покушава да одрази посебан значај који је спорт имао у односу између земаља бивше Југославије и Шпаније. Иако су, у принципу, физичка удаљеност, као и језичке, верске, климатске, па чак и идеолошке разлике током Хладног рата, чиниле ниво блискости између Балканаца и Хиспаноса крајње невероватним, истина је да је спорт превазишао све те баријере. Заправо, између љубитеља спорта неколико генерација Шпанаца и бивших Југословена, створене су тако богате и разноврсне везе да су изазвале тако посебну емотивну блискост и међусобну симпатију, неупоредиву са оном коју Шпанија има са било којим другим регионом света.

Кључне речи: Југославија, Шпанија, везе, спорт

